Digitized by Google

Digitized by Google

POVIEST

HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

ZA

KANDIDATE UČITELJSTVA.

SASTAVIO

ANTUN PECHAN.

II. popravljeno izdanje.

U ZAGREBU.
TISKOM IGN. GRANITZA I DR.
1883.

Digitized by Google

Digitized by Google

Predgovor k drugomu izdanju.

Pišuć nakon četiri godine drugo izdanje svoje poviesti, pazio sam, da se neiznevjerim načelom, po kojih je sastavljeno prvo, tim više, što se je javna kritika o njih izrazila veoma pohvalno:

1. Poviest književnosti u srednjih zavodih neka se više drži biografskoga pravca, neka se više bavi orisom kulturno-historijskih slika, nego li ubitačnim, nepraktičnim i bezkoristnim nabrajanjem množine imena i brojeva. Poviest književnosti odredjena za školsku porabu nije knjižarski katalog. „Učenikom treba više misli, više ideja", a manje imena i brojeva. Najglavniji prosvjetni momenti, najglavniji pisci i najglavnija njihova djela i u njih očitovane misli imaju se u škole proučiti. Multum non multa.

2. Učitelj književnosti neka se kani svakoga hvalisanja i kritikovanja, u koliko učenici nemogu suditi na temelju vlastitoga osvjedočenja. — Za mladež ima biti svaki književni proizvod uzvišen pojav.

U II. izdanju izpustio sam, što mi se činilo manje važnim i dodao mnogo nova, po mom mnienju znamenitijega gradiva. Gdjekoji su odsjeci sasvim novi, mnogi skroz i skroz preradjeni, a ciela radnja biti će, mislim, podpunija i inten-

*

Digitized by Google

zivnija od prvoga izdanja. — Koliko mi je bilo moguće, trsio sam se, da zadovoljim javnim i privatnim kritikam. — Preglednosti radi, i da učenikom učenje olahkotim, razdielio sam gradivo na 30 članaka, čim se takodjer s vana ovo izdanje odlikuje od prvoga.

Historijska vrela, iz kojih je vadjen materijal za ovu knjigu, sliedeća su:

Paul Jos. Šafarik: Geschichte der slavischen Sprache u. Literatur in allen Mundarten. — Ofen 1825.

Isti: Geschichte der südslavischen Literatur. 3 Bände. Prag. 1865.

Fr. Miklošić: Altslovenische Formenlehre. Wien 1864. Einleitung.

Vatroslav Jagić: Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. Staro doba. Zagreb 1867. Ovo je najsavršenije djelo o starohrvatskoj i starosrbskoj književnosti.

Isti: Iz prošlosti hrvatskoga jezika. Književnik I. 1864.

Isti: Jihoslovane. Českí naučni slovnik. V Praze 1865.

Isti: Čitanka starohrvatska i staroslavenska. — Uvodi.

Ivan Kukuljević: Književnici u Hrvatâ iz prve polovine 17. vieka s ove strane Velebita.

Šime Ljubić: Ogledalo književne poviesti jugoslavenske. 2 svezka.

Digitized by Google

Stojan Novaković: Историја српске књижевности.
Armin Pavić: Historija dubrovačke drame.
Smičiklas Tade: Život i djela Vjekoslava Babukića.
Isti: Hrvatska poviest II. dio.
Milčetić: Hrvati od Gaja do 1850.

Mnoga data glede školstva vadjena su iz „Bericht über das Schulwesen in der Militärgrenze. Herausgegeben vom k. k. General-Commando. Agram 1880.

Takodjer su upotrebljene pjesničke ocjene Fr. Markovića i Armina Pavića.

Knjiga je namienjena učiteljskim pripravnikom. — Na učiteljištu uči se osim poviesti književnosti još i obća poviest, zatim poviest crkve i napokon poviest pedagogije. — Učiteljište je i onako preobterećeno učevnim gradivom; s toga sam hotice iz kulturnih slika izpustio ili samo u kratko napomenuo, što se u ostalih predmetih uči. Medjutim ja sam uvjeren, da se u knjizi sve nalazi, što se od kandidata može zahtievati na strukovnom izpitu za gradjanske učione.

O prvom izdanju izjavile su se, kako sam već napomenuo, javne i privatne kritike u glavnom veoma povoljno, a naše visoke vlade uvele su knjigu u škole, na čem jim ja ovdje izričem svoju najsmjerniju zahvalnost, preporučujuć i ovo izdanje blagohotnosti visoke vlade i sklonoj kritici mjerodavnih sudaca. Napokon zahvaljujem se gospodinu profesoru Valli, koji me je svojom objektivnom kritikom upozorio na nedostatke u I. izdanju.

Petrinja dne 1. studenoga 1882.

Pechan.

Digitized by Google

Digitized by Google

Uvod.

I. Bitnost književnosti. Razdjelba poviesti.

Skup svih knjiga i spisa, što ih je koji narod sastavio i njegova duševna radnja za obrazovanost, zove se njegovom književnošću ili literaturom.

Književnost dielimo na narodnu i naučnu. (National- und wissenschaftliche Literatur).

Narodna je književnost ona, u kojoj se napose ukazuje duh dotičnoga naroda i pravac njegova mišljenja i značaja, koja se više tiče njegovanja jezika, narodnoga duha i unapredjivanja obće duševne kulture. U naučnu književnost spadaju radnje, koje se tiču posebnih nauka. Tako govorimo o književnosti pedagogije, prirodopisa itd. Narodnu literaturu treba da prouči svaki čovjek, koji se misli brojiti medju naobražene ljude svoga naroda; jer nam se u njoj prikazuje cjelokupni duševni razvitak naroda. Bez znanja svoje narodne književnosti ne može nitko svomu narodu u duševnom smislu koristiti. Temeljito poznavanje narodne literature, najjača je poluga rodoljubive radnje.

Osim religije nijedan predmet ne može na duh i srce čovječje tako plemenito uplivati, kao što liepi proizvodi narodne književnosti. Književnici a najpače pjesnici, duševni su plemići naroda, a književnost je skladište njihovih plodova; u književnosti prikazuju nam se uzori ljudske savršenosti; u njoj su nagomilane duševne stečevine prošlih vjekova. Re-

Digitized by Google

ligija i književnost najznamenitija su sredstva estetičnoj naobrazbi, a ova je podloga naobrazbi umnoj. S toga bez poznavanja književnih proizvoda roda svoga, ne može se nijedan čovjek nazvati naobraženim. Osim toga su pjesnici izkreni i pravi prijatelji naši, a njihovi proizvodi neizcrpivi izvori miline i dragosti, trajna i kriepka utjeha srdcu našemu.

Po sebi se razumije, da nam ovdje neće biti predmetom kakova naučna, već jedino narodna literatura; nu ipak ćemo mimogredce napomenuti najglavnije radnje na naučnoj književnosti, u koliko to u shvaćanje sveobće duševne kulture zasjeca.

Sve, što je književnomu napredku ili pomagalo ili smetalo, u kronologičnu cjelost sabrano, zove se poviest književnosti. I ova je predmetom ove knjige.

Da uzmognemo s koriščU učiti književnost, potrebno je znanje poetike, zatim marljivo proučavanje samih književnih proizvoda. Ne koristi naučiti poviest književnosti, a ne čitati samih djela; jer poviest je književnosti samo osnovana na književnih djelih. Tko dakle poviest književnosti uči, a ne čita književnih proizvoda, taj se bavi radom bez temelja i prave svrhe te naliči čovjeku, koji se botanikom bavi, zadovoljujuć se opisi i učenimi razglabanji, a vlastitim okom ne razmatra bilinâ.

Koliko je potrebno, da čitamo i prosudjujemo književna djela, da se tako do samostalnosti suda uzvijemo, toliko ćemo se samo tim načinom odužiti ljubavi svojih književnika. — Nijedan književnik nije pisao, da mu se u književnoj poviesti ime proslavi, već da radnjom svojom koristi. Lessing, prevriedni njemački književnik veli: Wir wollen weniger erhoben, und fleissiger gelesen sein.

Znanje književne poviesti nije dakle znanje književnosti same, ona samo predočuje njen razvitak, te je kažiput za

Digitized by Google

proučavanje književnosti; tko ne čita djela samih, biti će uviek sliepi sljedbenik tudjega mnienja.

Budući da se u književnosti očituje preko pojedinih osoba mišljenje naroda i stupanj naobraženosti dotičnoga vremena, to je poviest književnosti jedan dio kulturne poviesti i sačinjava s obćom svjetskom poviesti jednu cielost, s toga je znanju književne poviesti potrebno donekle i znanje svjetske poviesti.

Nu ovdje predpostavljamo znanje poetike i svjetske poviesti, a razumijemo, da će se čitatelj, učeći poviest ovu, baviti i čitanjem djelâ. Čitanje starije naše literature biti će skopčano s mnogimi potežkoćami; nu o najbitnijem može se svaki i ovdje osvjedočiti, ako ima pri ruci Jagićeve čitanke: „Primjeri starohrvatskoga i staroslavenskoga jezika".

Poviest hrvatske književnosti dieli se na tri dobe:

1. Stara doba snuje se od početka pismenosti slavenske t. j. od Ćirila i Metoda do 15. stoljeća, u kojem se sveobći čovječanski duh kao na novo probudio i svemu novi pravac podielio. To je viek crkveni; jer je u tom vremenu bio razvitak književnosti u uzkom savezu s razvitkom crkve i vjere, te su književni ljudi jedino bili svećenici; s toga se i kreće sva literatura ta oko vjerskih i kaludjerskih nazora s malimi iznimkami na polju zakonodavstva i poviesti.

2. Srednja doba ili dubrovačko-dalmatinska računa se od 15. do 18. stoljeća. To je pravi početak naše narodne književnosti i vrieme našega prvoga književnoga cvata.

3. Nova doba. To je viek jedinstva književnoga, Hrvatâ i Srbâ, viek narodne naobrazbe. Snuje se od svršetka prošloga stoljeća do danas.

Prije nego počmemo govoriti o staroj književnosti, da govorimo u kratko o tom, kako su se Hrvati i Srbi tečajem

Digitized by Google

vremena razseljivali i kada i kako su se u današnjih sjedištih svojih nastanili, osobito ćemo se obazrieti i na geografijsku razdjelbu njihovih nariečja.

II. Seoba Hrvatâ i Srbâ.

U 7. vieku počeše se Hrvati iz staroga svoga sjedišta, iz Biele Hrvatske u iztočnoj Galiciji, seliti prama jugu. Uzrok zašto su se krenuli, onaj je isti, koji je u obće uzrok seobi ma kakova naroda. — Dieleći raznu sudbinu prispješe u prvoj polovini 7. vieka u posavsku Panoniju i Dalmaciju, nadvladaše u ovih krajevih Avare i nastaniše se stalno.

Hrvatom na iztoku nastaniše se Srbi, došavši u 7. vieku iz Biele Srbije.

Poviest i svi učeni ljudi našega i inih naroda priznaju, da su Hrvati i Srbi od vieka dva najsrodnija plemena istoga naroda. Šafarik veli: „Die Chorwaten und Serben waren zur Zeit ihrer Einwanderung nach Ilirikum genetisch nur ein Stamm". Nu Hrvate i Srbe razkidala je razlikost nabožnoga i državnoga života. Došavši na jug, naseliše se Hrvati i Srbi na balkanski poluotok tako, da nad Savom i Vrbasom zatim iduć Neretvom do Dubrovnika, svuda, što je od ovih medja na zapadu, posjedoše Hrvati, a što je prema jugu i iztoku Srbi (Jagić: Poviest književnosti I). Zemlje, u kojih se nastaniše Hrvati i Srbi, spadahu u ono doba pod vlast careva bizantinskih, a pod crkvenu upravu rimsku.

Hrvati i Srbi dodjoše amo kano pogani, kad se nije još razlikovala zapadna crkva od iztočne, van nekimi vanjskimi obredi i što se je na iztoku liturgija obavljala jezikom grčkim, a na zapadu jezikom latinskim. Najpreča skrb latinskoga i grčkoga svećenstva bijaše, pokršćivanje Hrvatâ i Srbâ. Jedan dio toga dvoimenoga naroda, koji bijaše u prvom susjedstvu latinskih svećenika, primi vjeru od njih, drugi na iztoku bi pokršćen od grčkih (carigradskih) svećenika.

Digitized by Google

Hrvati odoše, budući na zapadu, sve više za Rimom i latinizmom, Srbi za Carigradom i carigradskom izobraženosti. Tako su se Hrvati i Srbi sve više i više razilazili, dok ih napokon veliki crkveni razdor stalno ne razdieli. Veliki crkveni razkol počima g. 857. pod carem Mihajlom III. s bačenjem patrijarha Ignacija i namještenjem Fokija, dotadašnjega tajnika za patrijarha. Konačno se izvede istom godine 1054. pod carigradskim patrijarhom Mihajlom Cerularijem, za rimskoga pape Lava IX. Tim budu Hrvati i Srbi, dvie pole istoga naroda, bez svoje vlastite volje smješteni u dva neprijateljska tabora, postadoše jedan drugomu tudj, te do najnovijega vremena ne htjedoše jedan za drugoga niti znati; bijahu si neprijatelji ne znajući ni sami zašto. Narod hrvatski i srbski bijaše u razno doba razno uznemirivan. Osobito od 15. do 18. vieka, uslied navala turskih.

U tom vremenu nastade na jugu veliko komešanje. Narod naš po Bosni i Hercegovini poče se razbjegavati na sve krajeve, tražeći si utočište i novu domovinu. (Na uspomenu onih burnih vremena govori se još dan danas poslovica: Hercegovina sve zemlje naseli, a sebe ne razseli). Tim se lice naše domovine skroz izmienilo. Množtvo se Hrvatâ preselilo na sjever k svojoj braći medju Savu i Dravu, ili čak izvan današnje domovine po Ugarskoj, Austriji i Moravskoj; njihova mjesta zauzeše zatim bjegunci i uskoci srbski; naseljujuć se po Dalmaciji, po hrvatskoj Krajini i Primorju, po Žumberku i u današnjem provincijalu, po Slavoniji, Sriemu, Banatu i Ugarskoj. (Po Banatu i Ugarskoj naselilo se pod vodstvom patrijarha Arsenija III. Černojevića god 1790. za austrijskoga cara Leopolda I. 37.000 srbskih obitelji).

Tako se na mnogo mjesta bratska krv Hrvatâ i Srbâ tako izmiešala, da je danas gotovo nemoguće naznačiti, do koje medje dopiru Srbi, do koje li Hrvati. Samo se u obće može reći, da na iztoku zajedničke nam domovine sjede Srbi,

Digitized by Google

na zapadu Hrvati, da su dakle u Hrvatskoj pretežnija strana Hrvati, a u Srbiji pretežnija Srbi.

Svi naši napredni pisci i pjesnici smatraju hrvatski i srbski narod jednim narodom sa dva narodna imena. I ova je poviest sastavljena sa gledišta jedinstvenosti naroda hrvatskoga i srbskoga.

III. Hrvatska nariečja.

U svakoga povećega naroda, dakle i u nas ima nariečja, kojimi se pojedini krajevi razlikuju od drugih. Tako zvani hrvatski provincijal razlikuje se od svega ostaloga naroda hrvatskoga i srbskoga svojim nariečjem, naime kajkavštinom, koja nije ino nego slovenski jezik pomješan hrvatskim. Hrvati naime došavši na jug, pomješaše se u tih stranah s ondje našastimi prednjaci slovenskimi i tako postade kajkavština.

Ostali se narod dieli po nariečju na štokavce i čakavce.

Prispodabljajući starije izvore s novim jezikom, razmatrajući osobito dubrovačku literaturu, došlo se do zaključka, da je čakavština stariji odsjek štokavštine, da su dakle svi Srbi i Hrvati nekada bili čakavci i da se je štokavština iz čakavštine počela razvijati počam od 14. vieka, dočim se je čakavština sve više izgubila, te danas još u Primorju i na primorskih otocih živi; u ostalom narodu samo se mjestimice n. pr. u Slavoniji opažava trag nekadašnje čakavštine u naglasu.

Po tom imamo dakle tri nariečja i ta imaju svoja imena od upitnoga zaimena, koje u štokavštini glasi: što, u čakavštini: ča, u kajkavštini: kaj.

Medje kajkavštine prema što- i čakavštini idu ovako (Jagić): Mislimo si crtu povučenu od Drave kod Pitomače nad Viroviticu uz Belovar i Cirkvenicu, kraj Kapele i Lupo-

Digitized by Google

glave, odatle iduć uz Ivanić, Moslavinom do Lonje i Jasenovca na Savi, Savom do Siska i Kupom do Petrinje i Karlovca, odatle k sjevero-zapadu preko Draganića, Jastrebarskoga, dok okruživ Žumberak, prelazi u Kranjsku.

Od ove crte prema sjeveru i zapadu stanuju kajkavci; čakavci se protežu, kako je već rečeno, uzduž jadranskoga mora; u ostalom dielu naše domovine stanuju štokavci. Štokavsko se nariečje opet dieli na tri izgovora i to po izgovoru dvoglasa „ě", koji se u raznih krajevih hrvatskoga i srbskoga naroda razno izgovara, sad *i* sad *e*, sad opet *ie* u dugačkih, *je* u kratkih slovkah n. pr. diète, dète, díte; lîpo, lêpo, liepo; pîsma, pësma, pjësma. Po tom dielimo štokavštinu na ikavsku, ekavsku i jekavsku. U starije vrieme vladala je samo ikavština (na zapadu) i ekavština (na iztoku). Koncem 14. i u 15. vieku pojavlja se u listinah hercegovačkih i dalmatinskih izgovor jekavski (Jagić).

Stara doba.

A. Viek staroslavenski.

IV. Ćiril i Metod.

Književnost sviju Slavena počima se radom Ćirila i Metoda. S ovimi radnjami upoznali su se s vremenom svi Slaveni; one jim bijahu osnova. S toga ćemo i mi najprije govoriti o staroslavenskoj književnosti.

Znamo već, da su se rimski i grčki svećenici trsili, da pokrste na jugu došavše Slavene. Širenjem zapadnoga kršćanstva, razprostranjivaše se medju Hrvati i jezik latinski i nauka latinska. Skoro sa svakom ovećom crkvom bijaše skop-

Digitized by Google

čana i učiona, u kojoj se mladi naraštaj upućivao u latinski jezik. Vjerovjestnici na iztoku i zapadu nebijahu vješti slavenskomu jeziku; zato ne mogaše kršćanstvo duboka korena uhvatiti, akoprem se obično uzima, da su u 9. vieku Hrvati i Srbi većim dielom pokršteni bili. Tako je bilo, dok se nisu na obzorju slavenske prosvjete ukazali Ćiril i Metod.

Prije njih neimadjahu Slaveni nikakovih slova, nego gatahu i čitahu crtami i rezami, po očitovanju Crnorizca Hrabra (vidi V.) — kao stari germani svojimi runami — (gotski biskup Ulfila u 4. vieku izumi gotski alfabet). — Pokrstivši se bijahu prisiljeni, da pišu slavensku rieč grčkimi ili latinskimi slovi, — Ćiril sastavi slavenski alfabet i postavi tako temelj slavenskoj naobraženosti. — Ćiril i Metod jesu dakle prvi probuditelji slavenske narodnosti, prvi vjerovjestnici slavenski i prvi prosvjetitelji slavenskih naroda. Njihov je rad za sve Slavene od jednake važnosti.

Ćiril (krstnim imenom Konštantin) i Metod rodili su se u Solunu (Thesaloniku). Metod nezna se točno kad, Konštantin 828., bijaše mladji brat. Budući djeca ugledne obitelji, odgojili su se valjano, što u kući svojih roditelja, što u javnih učionah. Metoda imenova car upraviteljem obliže slavenske kneževine, tim mu se pruži prilika, da temeljito prouči ćud Slavena, njihov život i jezik. Konštantina dade otac u više škole u Carigrad, tamo se on učaše zajedno s mladim Mihailom, kašnjim carem Mihailom III. i napredovaše s osobitim uspjehom. Nakon nekoga vremena odreče se Metod svoje časti, ode na goru Olimp, postriže se i obuče u crne haljine. Konštantin postade medjutim profesorom filosofije u Carigradu, te izvršivaše više puta poslanstvo kano branitelj kršćanske vjere. Medjutim se dogodi veliki crkveni razkol, Konštantin nebudući mu nagnut, odreče se ponajviše toga radi svih javnih posala i ode k svomu bratu u manastir po-

Digitized by Google

lihronski, kud je Metod medjutim bio otišao za igumana. Nu iz te svoje zabiti budu naskoro pozvani na javni rad.

U 9. vieku osnova Rastislav, moravski knez samostalnu slovensku državu. Rastislav stajaše pod hierarhijom njemačkom i bijaše tako uvjek izvržen uplivu njemačkoga naroda i njemačkoga svećenstva i Ljudevita njemačkoga. Da se sasvim nezavisnim i samostalnim učini, zamisli taj veliki knez ideju, da obskrbi svoju državu slavenskim svećenstvom. Rastislav znao je dakle već, da se narod do samostalnosti i prosvjete popeti može samo narodnim svojim jezikom. U tu svrhu obrati se on na grčkoga cara Mihaila III., da bi mu ovaj poslao slavenskomu jeziku vješte apoštole. Car dozva k sebi braću Ćirila i Metoda; priobćivši im Rastislavljevu želju i odluku, reče jim: „Vi ste Solunjani, a Solunjani svi čisto slavenski govore". Sv. braća primiše poslanstvo bez oklieve. Razumiv zadaću svoju i znajuć da Slaveni ne imaju slovâ, kojimi bi pisali rieči svoje, uzeše sastavljati alfabet za slavenski jezik i počeše prevadjati sv. pismo iz grčkoga na slavenski. Tako odoše 863. u Moravsku

Nije sasma historijski dokazano, da li su Ćiril i Metod — rodjeni Slaveni — (poznavajući ovaj običaje, jezik, ćud i potrebu Slavenâ, a onaj budući visoko naobražen), sami došli na misao, da za Slavene treba sastaviti alfabet, prevesti sv. pismo i širiti prosvjetu narodnim jezikom, ili da li ih je na tu misao istom naveo Rastislav. Za jedno i za druge ima u učenom svietu branilaca. Da zasluga Rastislava ide, brani osobito Fr. Miklošić (Altslovenische Formenlehre 1874) za protivnu ideju vojuje dr. Jagić (Historija književnosti I. dio).

Isto takovo je preporno pitanje, kakov su alfabet sastavila sv. braća. Po riečih Crnorizca Hrabra sastavio je Ćiril dvoji alfabet, jedan po načinu grčkih slova (ćirilicu) a jedan po slavenskoj rieči (glagoljicu). Po nekih je Ćiril sastavio ćirilicu, dočim je glagoljica, najstarije slavensko pismo, mje-

Digitized by Google

stimice već vladala. Nu mnienje učenjaka (Šafarika, Miklošića i Račkoga i u obće posljedica najnovijih iztraživanja jest, da je Ćiril sastavio glagoljicu, a istom jedan njegovih učenika, naime Kliment ćirilicu; zato ju neki i nazivlju Klimenticom (Ljubićeva poviest književnosti). Ćirilicom ju je Kliment po svoj prilici i nazvao s ljubavi prama svomu učitelju. Medjutim je to, kako smo već rekli, još uvjek preporno pitanje; samo toliko stoji, da je glagoljica starija od ćirilice (Jagić: Primjeri iz staroslavenskoga jezika).

U drugoj polovici 9. vieka počeše dakle apoštoli prevadjati sv. pismo iz grčkoga na slavenski jezik. Preveli su ga na svoj materinski jezik, koji su govorili od malenih nogu t. j. na jezik tako zvanih makedonskih Bugara ili podbalkanskih Slavena, u kojih je u 9. vieku čista i nepokvarena slovenština vladala. (Jagić). Taj se jezik zove sad staroslavenskim, sad panonsko-slavenskim; jer je slavenska liturgija bila, kako ćemo viditi, najprije osnovana i razširivana u Panoniji po smrti Ćirila, i jerbo je bugarsko-slavenski veoma srodan jeziku panonsko-slavenskomu. Jer pošto su razbijeni Avari, naseliše se u Panoniju ponajviše djelovi onih Slavena, koji su prije sjedili u Erdelju, Vlaškoj i na dolnjem Dunavu, to bijaše dakle jedna čest bugarskih Slavena, s kojimi je u ovo doba graničila Koceljeva Panonija. (Jagić). Medjutim najbolji je naziv „staroslavenski“; jer je to najstariji nam poznati slavenski jezik.

S početim prevodom sv. pisma dodjoše sv. braća u Moravsku, gdje su si učenike podučavali, crkve sagradjivali i prevod svoj nastavljali. Njemačko svećenstvo obtuži sv. braću kod pape, da su došli iz legla razkola i da propovjedaju krivu vjeru. Papa (Nikola I.) jih pozva na odgovor u Rim. Putujući upoznaše se s panonskim knezom Kocelom, koji obljubi slavensku knjigu, te jim nekoliko učenika na nauk izruči. Tom prigodom upoznali su se i Hrvati sa slavenskom

Digitized by Google

službom božjom. Došavši apoštoli u Rim, uvjeri se papa Hadrijan II. (Nikola bješe već mrtav), da pravu izpovjedaju vjeru, posveti Konštantina moravskim biskupom i dade mu ime Ćiril, dopustivši porabu slavenskoga jezika u službi božjoj, nu Ćiril skoro umre u Rimu god. 869. U Moravskoj nastadoše sve veći nemiri. Medjutim umoli Kocelj papu Hadrijana, da mu pošalje Metoda; ovaj bude sada posvećen za biskupa Panonije i Moravske. U Panoniji je sa svojimi učenici pravu svoju djelatnost razvijao, te se u Panoniji najprije uvriežila slavenska služba božja. Ovdje umre 885. Njegovi učenici nastavljahu mu rad. (Gorazd i Kliment bijahu najznamenitiji).

O Ćirilu i Metodu sačuvale su se dvie legende panonske: jedna obširnija o životu Konštantina, a druga kraća o životu Metoda. Život sv. Konštantina sačuvao se u više rukopisa novijih, najraniji je iz 15. vieka (1479). Onaj drugi, kraći, život sv. Metoda, izvadjen je iz većega rukopisa 16. vieka. Tko je sastavio te životopise, nezna se. Tiskom ih je izdao Šafařik.

V. Staroslavenština u Bugarskoj i kod ostalih Slavena. — Spomenici.

Učenici apoštolâ, nemogavši u Panoniji odoljeti navalam njemačkih svećenika, kojim je slavensko bogoslužje veoma zazorno bilo, pobjegoše u Bugarsku, gdje je još vladao Boris kuda se preseli sav bujni život književni. Neki učenici utekoše i u Hrvatsku i Slovensku. Kašnje (poslie 900.) uzmakoše pred silom magjarskom čitave čete panonskih Slavena; najbolje utočište nadjoše u Bugarskoj. Gorazd bude bugarskim nadbiskupom, a po njegovoj smrti zauze istu čast Kliment. — U Bugarskoj je sada istom mnogo spomenikâ, što izvorno sastavljeno, što iz grčkoga prevedeno. Najznamenitije djelo

Digitized by Google

Klimenta su propoviedi za sve praznike „proste i razgovjetne za puk bugarski". Staroslavenska književnost doživi svoj zlatni viek u Bugarskoj pod vladom književnoga zaštitnika bugarskoga, cara Simeuna, u prvoj polovici 10. vieka. — Sam car Simeun prionu uz pisanje knjigâ, on sakupi besjede Ivana Zlatoustoga i dade toj sbirci ime „Zlatostruja". U ovoj dobi valja još napomenuti apologiju crnorizca Hrabra „o pismenehъ slovjenskih", kojom brani djelo Konstantinovo (Ćirilovo) od prigovora grčkih. — Tko je bio taj crnorizac Hrabr ne zna se. Da njegov život spada u prvu polovicu 10. vieka, zaključujemo iz njegovih rieči „jesu bo jošte živi, koji su vidili Ćirila i Metoda" (Jagić). Ta apologija sačuvana je u više rukopisa i nalazi se u staroslavenskoj čitanci Jagićevoj.

Simeun umre 927. i s njim prestade i bujni književni život. Poslje smrti njegove propadaše bugarska država u svakom smislu.

Mjesto narodnih svetitelja zauze krivovjerni svećenik Bogomil sa svojom sljedbom. Bogomili preveli su na starobugarski jezik knjige iz jezika grčkoga, koje razpravljaju motive iz sv. pisma (o stvorenju svieta i prvoga čovjeka, o spasenju duše itd.) ali jim smjer fantastično izmieniše i izkitiše. Ovakova razlaganja prijala su poetskomu nagonu mladoga naroda bugarskoga, te se sljedba Bogomila sve više razprostranila. Bogomil nije točno označena osoba. Jagić misli, da se tim imenom razumije Jeremija pop bugarski, koji je živio izmedju 969—999. (Bogomili mrzili su ženitbu kano vragom zapovjedanu, trapili su tielo. Ne imadjahu svojih svećenika, učili su, da se ne valja suviše truditi za zemaljske stvari, da se ne treba pokoriti vlasteli, a robovom su zapovjedali ne služiti gospodarom svojim itd.) Bogomilska je sljedba našla pristaša u Bosni i Srbiji i čak u zapadnoj Europi. Revni pristaša bijaše ban Kulin. (Obširnu razpravu o Bogomilih i Patarenih napisao je dr. Rački u Radu knj. 7. 8. 10.)

Digitized by Google

Rečeno je već, da su slavenske knjige za života samih apoštola ušle u Hrvatsku. Rečeno je takodjer, da su njeki učenici apostolâ utekli u Hrvatsku; isto tako možemo jamačno uzeti, da su usljed magjarske navale mnogi panonski Slaveni prešli u Hrvatsku. — Čim su se Hrvati upoznali sa slavenskom službom božjom, primiše ju i oni, ostavivši latinsku. Ali se u Hrvatskoj književnost slabo nastavljaše, o radnji bo se književnoj nigdje ništa ne pripovjeda, samo o borbi Hrvatâ za slavensku službu. Po svoj su se prilici Hrvati zadovoljavali pukim prepisivanjem knjigâ, koje jim od apoštola i njihovih učenika rukû dodjoše. Kao što Hrvati tako dobiše i Srbi svoje prve bogoslužne knjige iz Bugarske, a u 10. vieku predje taj jezik iz Bugarske takodjer i u Rusiju. Česi su se još za života samoga Metoda upoznali sa liturgijom slavenskom. Tako se posao apoštolâ razprostranio kod svih Slavena i zauzeo cielu iztočnu polovicu Europe. Jezik staroslavenski, jezik Ćirila i Metoda, ne bijaše doduše isti jezik, koji je u isto doba vladao kod Slavenâ, nad Balkanom, u Moravskoj, Panoniji, Hrvatskoj i Srbiji; ali razlika medju slavenskimi jezici ne bijaše u 9. i 10. vieku tako velika kao danas, jer su se istom onda počeli svaki svojim posebnim pravcem razvijati; s toga su ga svi Slaveni mogli razumjeti. Od prilike do konca 10. vieka može se uzeti, da je vladalo jezično jedinstvo kod Bugarâ, Moravacâ i Hrvatâ.

Kašnje stadoše učenici Metodovi i drugi prepisivači, koje s neznanja stare slavenštine, koje da im narod knjige bolje razumije, taj jezik sve više dotjerivati prema dotičnomu narodnomu, mješajuć u nj' i rieči i oblike svoga jezika, te se je ovakovim načinom jezik kod jednih Slavenâ razlikovao od onoga kod drugih, a svi opet od izvora, tako, da ga danas prema narodu nazivamo: hrvatsko-slavenski, srbsko-slavenski, rusko-slavenski itd. Tečajem 11. i 12. vieka uze dakle slavenski jezik svoj posebni pravac kod raznih Slavena.

Digitized by Google

Što su apoštoli i njihovi učenici pisali, nije se ništa u izvorih sačuvalo, nego samo u kašnjih prepisih. Najznamenitiji tekstovi ne nadmašuju 11. vieka. Ovi jesu:

1. Najstarije glagoljicom pisano Evangjelje je Asemanovo, monaha, koji ga je donio iz Jerusolima 1736. bez naznačene godine; zove se i vatikansko; po jeziku sudeć, spada u 11. viek, ako nije i starije. Čuva se u Rimu. Izdao ga tiskom dr. Franjo Rački u Zagrebu g. 1865.

2. Klocov glagolaš. U njem su 4 besjede crkvenih otaca. Nazivlje se tako po grofu Klocu u Trientu, koji ga posjeduje. Izdao ga tiskom Kopitar u Beču 1836.

3. Ostromirovo evangjelje, napisano po djakonu Grigoriju u Novgorodu, za tadašnjega posadnika Ostromira god. 1057., ćirilicom. Ovo je prepis učinjen u Ruskoj s još starijega teksta staro-bugarskoga; nadjeno je u Novgorodu i čuva se u Petrogradu. Izdao ga Vostokov 1843. U Rusiji ima još više evangjelja ćirilskih iz 12. vieka, a bez naznačene godine ima odlomaka mnogo starijih.

4. Remsko evangjelje, ćirilsko, na kojem su se njekada u Remu (Reims) zaklinjali francezki kraljevi o krunisanju. Čuva se u Parizu, gdje je tiskano 1843. Kašnje je tiskan u Pragu 1846.

B. Viek starohrvatski i starosrbski.

VI. Starohrvatska književnost.

U 11. i 12. vieku pokazivaše se sve više upliv vjerske i političke pocjepanosti izmedju Hrvatâ i Srbâ. Ono malo kulturnoga života, što bijaše medju njima, ostade bez svake sveze. Državna samostalnost Hrvatske propade i Hrvati dielili su svoju sudbinu što s Ugarskom, što s Italijom, napose pako

Digitized by Google

s Mljetačkom. Jezik latinski, koji je po ostaloj Europi srednjega vieka gospodovao u crkvi i državi, u školi i u znanosti, postade i u nas sredstvom medjusobnoga sporazumljenja, jezikom družtvenim, izpod kojega je čamio jezik narodni, hrvatski. On življaše tek kod prostoga naroda i upotrebljavaše se u knjizi samo ondje, gdje se je održao glagolizam i slovenska liturgija. — Drugčije bijaše kod Srba. Kod njih zavlada crkveni, srbsko-slavenski jezik i u crkvi i u državi, tek izmiešan sad više sad manje jezikom narodnim; s toga se i mogao staro-srbski jezik većma razkriljivati nego li staro-hrvatski. Osim toga, sve što je zapad u to doba pisao hrvatski, upotrebljena bje glagoljica, na iztoku pako ćirilica.

Znamo već iz stare dobe, kako su Hrvati radostno prianjali uz slavensku službu. Nu latinski svećenici i njim na čelu pape ne bijahu skloni slavenskomu bogoslužju, bojeći se za jedinstvo katoličke crkve; s toga bješe slavensko bogoslužje po više puta zabranjeno. Sasvim tim ne izgubi se ljubav Hrvatâ prama slavenskoj knjizi. — Od našega svećenstva najslavnije se za slavensku liturgiju borio Grgur, biskup ninski u 10. vieku.

Valja znati, da se glagoljica ponajprije razprostranila u Dalmaciji i Istri. Ovuda su već u 12 vieku upotrebljavali u svih službenih spisih, koji su bili namjenjeni prostomu puku, hrvatski jezik u glagolskom pismu. Pisanjem i prepisivanjem knjiga osobito se je odlikovao red Benediktovaca, koji je u Dalmaciji imao mnogo samostana. Nu glagoljica i slavensko bogoslužje njegovalo se i oko Jastrebarskoga i Samobora, pak i oko Zagreba. Rimska stolica, nemogavši odoljeti slovjenštini u porabi crkvenoj, presta ju napokon zabranjivati, a godine 1248. dopusti papa Inocent IV., da se smije obavljati služba božja na slavenskom jeziku u biskupiji senjskoj i svagdje, gdje se je već odprije bila uobičajila. Od toga vremena napredovaše kod dalmatinskih Hrvata, koli u crkvenom,

Digitized by Google

toli u svjetskom životu glagolizam; crkvene knjige bijahu sad marljivo pisane i prepisivane. Ustavi manastirski i krstne knjige opravljahu se hrvatskim jezikom na glagolskom pismu. Nu uza svu papinsku dozvolu zaostajahu slavenski svećenici za svojimi latinskimi drugovi, neimajuć za svoju naobrazbu nikakovih viših zavoda. Za latinsko svećenstvo obstojale su u Rimu i uz biskupske stolice strukovne škole, dočim su se glagolaši većim dielom naobrazili privatno. To bi obično tako bilo, da je djak kod kojega svećenika naučio čitati i pisati i najvažnije o liturgiji, te je kašnje uz privolu biskupovu postao svećenikom. Tako je glagolska književnost hramala do 16. vieka, do reformacije. Iz te dobe ima u ostalom malo rukopisa, gdje bi upravo bila naznačena godina i ime pisca. Pobožni pisci podpisivali bi svoje krstno ime; ali prezime, godinu i mjesto riedko je koji zabilježio.

Uz ovu crkvenu književnost razvilo se nešto svjetske; nu to nebijahu knjige, već razna pisma, štatuti, zakonici i kronike. Preko njih sačuvala se uspomena o kojoj narodnoj inštituciji ili običaju. Zakonici su vjerno ogledalo narodne naobraženosti; u njih doznajemo, čega nam nisu zabilježili stari ljetopisci; doznajemo čim se narod bavio, koje mu bijahu vrline i mane. Dokazano je danas, da je glagolskih listina bilo u 11. i 12. stoljeću; ali do nas dodjoše nekoje od onako ranih samo u kašnjem prepisu.

Najznamenitiji svjetski spomenici jesu:

I. Hrvatska ili dukljanska kronika iz 12. vieka (Dukljа-Deoklea). Ovu je u 12. vieku sastavio neki dukljanski svećenik na temelju neke slavenske kronike i na temelju pričâ i pripoviedaka na jeziku latinskom. To je najstariji spomenik našega narodnoga pjesničtva.

Osim ove latinske kronike čuva se u Rimu, u Vatikanu, hrvatska kronika na latinskom pismu i čakavskom narječju, koju je u 16. vieku iz neke starije knjige prepisao Jeronim

Digitized by Google

Kaletić u Omišu. Na kraju ove kronike čita se: „Gospodin Dmine Papalić nadje ovo pismo u Krajini u Marković u jedne knjige veoma stare, pisane hrvatskim pismôm; izpisa rečeni Dmine Papalić rič po rič, a ja Jerolim Kaletić ovoj pripisah iz rečenih knjig na tisuća pet sat i četardeset i šest, na sedam dan otobra miseca u Omišu. Bogu hvala.

Prva polovica ove hrvatske kronike jednaka je s prvim dielom latinske kronike; znak da imaju obadvie isti izvor.

2. Zakon vinodolski od god. 1280. pisan starohrvatskom čakavštinom, glagolicom.

Takove zakonike imao je nekada svaki grad dalmatinsko-hrvatskih općina, a bili su obično sastavljeni na tri jezika: hrvatski, talijanski i latinski. Medju našimi zakonici najvažniji je zakon vinodolski, jer je najstariji.

3. Razvod istrijanski od 1325. U njem se pozivaju seljaci, ustanovljujuć nove medje, na stara pisma i svjedočanstva, koja čuvahu kod sebe. Jezik i pismo kao kod vinodolskoga zakonika.

Znamenito je, da se već u to doba izticao grad Dubrovnik, kano promicatelj prosvjete našega naroda. Svojim prirodnim položajem postavljen onamo, gdje se razni krajevi hrvatskoga i srbskoga naroda stiču u primorskoj točki, odlikovao se Dubrovnik iznad svih naših starih gradova ugledom, snagom i veličinom, znajuć spojiti vlastiti dobitak s koristi tudjom, te već rano postade mjestom, iz kojega se kultura širila preko svih pokrajina na jug i iztok. Banovi, knezovi i kraljevi bosanski i srbski otimahu se, da jih Dubrovnik upiše u red svoje vlastele. Dubrovnik bijaše već rano za jug i iztok našega naroda utočištem u svakom pogledu; s toga se ondje upravo sastao cviet hrvatskoga i srbskoga naroda; sve što je bilo plemenito po rodu i krvi, težaše onamo. — Prva listina, u kojoj se govori o Dubrovniku, jest listina Kulina,

Digitized by Google

bana bosanskoga, pisana u Dubrovniku 1189. ćirilicom i jezikom narodnim. Njom podjeljuje Kulin dubrovačkim gradjanom slobodu trgovine u svojoj zemlji. (Tiskana je u Jagićevoj čitanci starohrvatskoj). Ta je listina pisana tako pravilnim jezikom, da se punim pravom može zaključiti, da je u Bosni već prije Kulina bana bio u pismenoj porabi narodni jezik; nu listine bosanske, starije od ove, došle su do nas samo na jeziku latinskom. Bosansko dopisivanje s republikom dubrovačkom odlikuje se liepim narodnim jezikom, kakova ćeš badava tražiti u srbskih listinah; jer jih nisu vezala načela crkvenoga jezika, kojega su se držali Srbi. U tom daje nam Bosna neku naknadu za ono, što je inače u literaturi stare dobe zaostala. Njezino kolebanje medju iztokom i zapadom i mienjanje mnogih gospodara, toli u državi koli u crkvi, zapriečivaše ju, te se nije mogla uz mirno i kontemplativno življenje manastirsko, posvetiti onakovu književnu radu, kakovim se zabavljahu manastiri srbski.

VII. Starosrbska književnost.

Ono isto doba, kada je poslje Zvonimira i Stjepana II. propala samostalnost hrvatske kraljevine, dovinu se iztočni dio našega naroda, naime narod srbski pod svojim velikim županom Stjepanom Nemanjom nove državne snage. Prije njega veoma se malo znade o životu našega naroda u onih krajevih.

Već je naprvo rečeno, kako se bogomilstvo razširilo u Bosni i Srbiji. Cvalo je pako ondje osobito od 10. do 12. vieka. Kulin ban bijaše velik zaštitnik a Stjepan Nemanja, kako pripovieda Stjepan prvovjenčani, upravo je oružanom silom ustao proti toj sljedbi i spalio jim nečastive knjige. — Ovom sgodom dakle propade sila književnih starina.

Stjepan Nemanja bijaše čovjek strogih religioznih na-

Digitized by Google

čela; s toga je, spojivši razkomadane srbske zemlje, obratio sav trud, da se po njegovoj državi podignu crkve i da se narod utvrdi u kršćanskoj vjeri. Kao i u drugih krajevih Europe one dobe, tako bijahu i ovdje manastiri sjedišta prosvjete i takodjer pozvani, da hrane i štite sirotinju; s toga je i Nemanja mnogo potrošio na gradnju i uredjivanje manastirâ. Kaludjeri bijahu takodjer i učitelji i odgojitelji vladarâ. Manastirski život i kaludjerski stališ bijaše s toga nada sve štovan i počam od Nemanje I. bijaše mnogo srbskih vladarâ, koji su se pod starost pokaludjerili, gojeći u svojih grudih želju, da postanu svetci. Stara Srbija obilovaše takovimi manastiri, u kojih se kaludjeri, kao kod Hrvatâ, posvećivahu pobožnomu životu, pisanju knjiga i podučavanju mladeži. Nu najznamenitiji srbski samostan bijaše Hilandar na sv. Gori (Athos), osnovan Stjepanom Nemanjom i uredjenim njegovim sinom sv. Savom. Hilandar može se nazvati upravo tvornicom staro-srbskih knjiga.

Stara srbska književnost računa se obično od sv. Save (1169—1237.) sina Stjepana Nemanje. U svojoj mladosti ode na sv. Goru u kaludjere i pope se do arhiepiskopske časti. Sv. Sava i brat mu Stjepan prvovjenčani prvi su i najslavniji književnici stare dobe. Sveti Sava napisa mnogo crkvenih knjiga, životopis svoga otca, ustav za hilandarski i studenički samostan i dr., nego se izvori ovih djela nisu sačuvali, već samo kašnji prepisi. Stjepan prvovjenčani, pokaludjeriv se, nazvan Šimun, napisa takodjer životopis svoga otca. Za ovom dvojicom sliedi Savin učenik Domentijan, koji je osim drugih knjiga takodjer napisao život sv. Save i njegova otca Nemanje. Ova četiri životopisa zauzimaju prvo mjesto u starosrbskoj književnosti. Po primjeru ove trojice uzeše i kašnji književnici sastavljati svakomu vladaru i arhiepiskopu životopis. Nu u tih životopisih nisu toliko gledali na svjetovne i prosvjetne poslove dotičnika, koliko na njegovo

Digitized by Google

vjersko čuvstvo i na njegovu bezuvjetnu pokornost prama vjeri i manastirskomu životu.

Polovicom 14 vieka, za cara Dušana, bijaše Srbija na vrhuncu moći i slave; ali književni život neostade na visini 13. vieka. Najznamenitiji je plod toga vieka djelo arhiepiskopa Danila, koji napisa život srbskih kraljeva i arhiera, pak zakonik cara Dušana.

Osim navedenih književnih proizvoda ima mnogo srbskih listina iz 12., 13. i 14. vieka od svakoga vladara srbskoga, počam od Stjepana Nemanje do Lazara. Najstarija je od g. 1199., kojom Nemanja daruje hilandarski samostan. S kosovopoljskom bitkom zavlada u Srbiji mrtva tišina.

Srednja doba.

VIII. Državni odnošaji. — Školstvo.

Srednja je doba prava slika meteža u nazorih o jeziku i pravopisu, o nazivu jezika i ciljevih književnosti. — U ovoj dobi nalazimo narod svoj razdieljen na četiri države, i raznoliki uplivi razkomadali su ga još više. Od nekadašnje kraljevine Hrvatske postade Dalmacija predmetom neprestane pravde izmedju kraljeva ugarskih i mljetačke republike i spadaše u srednjoj dobi naše književnosti većinom pod oblast mljetačku, a ponešto i pod Tursku. Dubrovnik pako, koj nam je već iz prijašnjega vremena poznan, bijaše sa okolicom svojom samostalna republika sa svojim knezom na čelu. — Srbija, Bosna i Hercegovina bijahu turske pokrajine. Ista sudbina stiže poslje muhačke bitke (1526) i svu Slavoniju, počam od Lonje i petrinjskih gora, koja se istom poslje karlovačkoga mira (1699) oslobodi od Turčina. Pomislimo si još one mnoge

Digitized by Google

vojne Hrvatâ s Turci, uslied kojih su se medje prama Turčinu svaki čas mienjale, i napokon ustrojivanje vojničke Krajine od Ferdinanda I., onda si možemo predstaviti člankovitu sliku šega državnoga života u toj dobi.

Na spas naroda našega počelo se u toj dobi i razvijati naše školstvo, podloga književnomu razvitku. U Dalmaciji vršili su već za rana Benediktovci prosvjetne poslove, imajući ondje mnogo samostana, s kojimi bijahu skopčane škole latinske. Poslje tridentinskoga sabora 1564. osnuje biskup Gjuro Drašković u Zagrebu prvo hrvatsko sjemenište (crna škola). Počam od 16. pak u 17. i 18. vieku odlikuju se ondje svojim školskim radom Isusovci i Franjevci. I najznamenitiji učitelji Gundulića i Palmotića pijahu Isusovci. I u Bosni bili su Franjevci jedini stup prosvjete. U Hrvatskoj stekli su si već prema svršetku 16. vieka Pavlinci zasluge za školstvo. Po svoj Hrvatskoj imali su svoje samostane i škole; nu najznamenitija bijaše njihova latinska škola u Lepoglavi (osnovana 1582). Proti protestantizmu pozvaše Hrvati u svoju zemlju red Isusovaca, koji su u Zagrebu otvorili latinsku školu (1607) i u Varaždinu (1649). U Karlovcu osnovaše (1657.) Franjevci samostan i stadoše učiti djecu. Nu novim životom počima se hrvatsko školstvo tekar dizati u 18. vieku za kraljice Marije Terezije. Njezinom dozvolom došli su u Hrvatsku piariste, te osnovaše školu u Belovaru (1755.) i u Karlovcu (1765.). Piariste rukovodili su za Marije Terezije školstvo u hrvatskoj krajini; u njihovih se školah učilo latinski i njemački. I u Petrovaradinu osnuje carica (1766.) latinsku školu pod upravom Isusovaca, koji su u ovo vrieme rukovodili školstvo u slavonskoj krajini. Ova se škola preseli (1799.) u Vinkovce, te se razvila u današnji gimnazij. — Pod Marijom Teresijom osnovale su se napokon, počam od godine 1775. takodjer pučke škole u vojnoj krajini, u kojih se poglavito učilo njemački; te škole bijahu uredjene

Digitized by Google

po osnovi caričina savjetnika opata Felbigera. — I kod austrijskih Srba razvilo se školstvo spasonosnim uplivom Marije Terezije, što ćemo niže pobliže razložiti. Ovim školam imamo mnogo zahvaliti; jer akoprem nisu bile skroz uredjene prema potrebam naroda, ipak se je velik dio naroda njimi okoristio. Medjutim u ovoj dobi ni u ostaloj Europi nisu bile škole mnogo bolje uredjene.

IX. Obći značaj književnosti.

Na prosvjetu Hrvatâ uplivao je u srednjem vieku zapad, s kojim ih je vezala vjera. Svećenici i svi naobraženi Hrvati onoga vremena izučili su nauke na zapadu, osobito u Rimu i Bolonji. Čim je dalje prama iztoku dopirao upliv zapada, tim se dalje razprostranjuju trakovi književnosti. — Hrvatski tadanji književnici bili su skoro svi katolici i većinom svećenici, osobito se odlikuju Benediktovci, Isusovci i Franjevci; kao što su u svojih ruku imali školstvo, tako su ravnali i književnošću. — Kako je Hrvatom dolazila prosvjeta sa zapada, tako se najprije pojavljuju književnici u Dalmaciji, kašnje tekar u sjeveru Hrvatske, po Bosni i Slavoniji. Kao na predstraži našega naroda pojavi se svuda po zapadu i sjeveru po koji zatočnik hrvatske književnosti. — Pravoslavni našli su svoje utočište jedino u Rusiji; ali kako je ona u to doba sama još bila neprosvjetljena, te samo zabavljena vjerom i crkvom, nisu Srbi iz Rusije ništa mogli donieti, do li još veće ljubavi prama svetinjam vjere. Na narodni jezik nisu mogli ni pomisliti; jer i u Rusiji do 19. vieka nije se književnost razvijala narodnim, već rusko-slavenskim jezikom. Glagolska književnost našla na zapadu i sjeveru sve slabijega odziva nego li ćirilska na iztoku; s toga je iztok uztrajao na staroj stazi, držeći se srbsko-slavenskoga jezika, u koj se

Digitized by Google

umiešao ruski, a na zapadu laćaju se Hrvati narodnoga jezika.

Nu akoprem se je hrvatska književnost razvijala narodnim jezikom, to ipak nema tuj govora ob obćem književnom jeziku. — Hrvatski pisci bijahu razštrkani i pisahu svaki onim narječjem, kojim se govorilo u njegovoj okolici, a često jedan za drugoga nije ni znao. — U 15. vieku zavlada kod Hrvata mjesto dosadanje glagoljice za narodni jezik pismo gotsko, kojim su se u ono doba svi zapadni narodi donekle služili, poslje latinsko, u kojem kano ni u gotskom nije bilo za hrvatske glasove dovoljno znakova. — S toga se alfabetom latinskim služaše svaki pisac po svojem najboljem osvjedočenju bez dogovora s drugimi, tvoreć više puta na svoju ruku znakove; to osobito valja za one glasove, kojih nema u latinskom jeziku. Usljed toga ne nalazimo u srednjoj dobi zajedničkoga pravopisa. Sveobći naziv hrvatski pao je takodjer u zaborav, te su zavladali geografski i pokrajinski izrazi. Iz toga valja izključiti Dubrovnik s okolicom, gdje se je u književnosti radilo složno.

Skoro svi pisci bijahu pjesnici, te se u toj dobi veoma malo pisalo prozom; zato se srednja doba može nazvati i dobom pjesničkom. Hrvatski književnici toga vremena većinom nisu radili samostalno, već su najviše prevadjali iz talijanskoga, grčkoga i latinskoga, ili su radnje klasičkih pisaca oponašali. To valja medjutim za svu književnost europsku onoga vremena. Svi su se osobito ugledali u pisce latinske i grčke. Najprije su se do samostalnosti uzvile književnosti romanske, zatim germanske, pak onda tekar slavenske. Akoprem je dubrovačka literatura u prvoj polovici 17. vieka za Gundulića i Palmotića na višem stupnju bila nego li suvremena njemačka.

Ni u srednjem vieku nije hrvatski jezik bio uveden u javnost. — Dalmatinski književnici služili su se hrvatskim

Digitized by Google

jezikom samo na zabavu, bud vlastitu, bud družtvenu, imali su pred očima samo učeniji sviet i nisu mislili o prosvjeti naroda. Uz narodnu naobrazbu većma su prianjali bosanski, kajkavski i slavenski pisci, akoprem ni oni nisu nikoga imali pred očima, do li narod svoje okolice. Sve, što je iole zasiecalo u viši život, osobito u znanost, tuj bijaše u porabi latinski jezik, kojim se takodjer govorilo i na hrvatskom saboru. Kod Dalmatinaca uporabljivaše se kano sredstvo obćenja i jezik talijanski. U gradjanskoj Hrvatskoj gospodovaše uz latinski takodjer i magjarski i njemački jezik. U krajini se do vremena Marije Terezije, kada je godine 1746. princ Hildburgshausen počeo razdieljivati krajinu na pukovnije i bataljune, rabio hrvatski jezik u sudu i upravi, u službi i javnosti u obće; nu od toga vremena zavlada u krajini jezik austrijske vojske, jezik njemački (Smičiklas). Tako je literatura sriednjega vieka slabo uplivala na narod, on je malo za nju i znao. — Školâ je bilo malo, i s toga i malo ljudi, koji bi hrvatske knjige čitali. U gimnazijah se najviše njegovao europski tada latinski jezik, a učenici učili su se hrvatski jezik smatrati kano jezik barbarski. Medjutim ni u ostaloj Europi nije bilo mnogo drugčije; i u njemačkoj gospodovao je do druge polovice 18. vieka latinski jezik u državi, školi i znanosti, a s njim se počeo poslje Ljudevita XIV. i poslje tridesetgodišnjega rata o prvenstvo otimati jezik francezki. Tekar u 2. polovici 18. vieka dobivao je njemački jezik po malo svoja prava.

Uspješnomu razvitku hrvatske literature smetala je takodjer vjekovita borba, što ju je naš narod vodio proti nekrstu, u Dubrovniku napose strašni potres godine 1667. I tako je literatura, koliko se liepo počela razvijati, morala opet uvehnuti u 18. vieku.

Digitized by Google

X. Stare tiskarne za Hrvate i Srbe.

Veleznamenito promicalo prosvjete u obće, a književnosti na pose, je tiskarstvo. Izumljeno u 15. vieku po Niemcu Guttenbergu, nadahnulo je i našu književnost novim životom. Već u 15. vieku ućuti i hrvatska književnost spasonosne učinke tiskarstva. Prva tiskarna, koja se bavila razprostranjivanjem hrvatskih i srbskih knjiga, bila je u Mljetcih. — Najprije su se dakako tiskale crkvene knjige. — Najstarija glagolska tiskana knjiga jest „Misal“ (tiskan 1483.) — Najstarija tiskana knjiga ćirilska jest „Časoslovac“ (tiskan 1483.), a najstarija latinicom tiskana hrvatska knjiga jest „Evangjelja i epistole“ (1495). — Tečajem čitavoga srednjega vieka naše književnosti tiskale su se naše knjige u Mljetcih. Nu i u domovini našoj rano su se podigle tiskarne, koje su većinom bile ogranci mljetačke tiskarne. Mljetci su u ono doba bili važno središte trgovačko, koje je duže vremena ravnalo medjunarodne knjižarske i tiskarske poslove u istom po prilici smislu, u kojem to danas čini Lipsko. — Najstarija tiskarna na slavenskom jugu bijaše u Crnoj Gori, na Cetinju, koja je već obstajala 1493. — Božidar Vuković podigao je u prvoj polovici 16. vieka posebnu slavensku tiskarnu u Mljetcih, koja je obstojala od 1519. do 1529. U isto doba pojaviše se tiskarne u Senju (1507.) i na Rieci. Poslje 1550. tiskale su se naše knjige uredjene prema duhu protestantskom u Tübingenu i Norimbergu pod pokroviteljstvom Ivana baruna Ungnada, kako ćemo niže još razložiti. U sadašnjoj Hrvatskoj podigne 1570. Juraj Zrinski, sin slavnoga sigetskoga junaka, tiskarnu na svom imanju u Nedeljištu; ova se tiskarna kašnje preselila u Varaždin. — U Zagrebu spominje se prvi tiskar 1527. po imenu Mohor Kraft. Kašnje osnovali su Isusovci u Zagrebu tiskarnu, a u prvoj polovici 17. vieka podiže se nastojanjem Pavla Vitezovića u Zagrebu zemaljska tiskarna. —

Digitized by Google

U srbskih zemljah nalazilo se u srednjoj dobi više tiskarna, od kojih bijahu najznamenitije u Gorazdu i Biogradu. Književarskim i tiskarskim poslom upravljali su u srednjoj dobi svećenici i kaludjeri, koji su rukopise priredili za tisak, gdjekada tekar i slova rezali prema potrebam knjige. U ostalom knjige su se većinom mogle tiskati samo podporom mogućih rodoljuba.

XI. Hrvatska glagolska književnost od 16. vieka do danas.

Reformacija, koja je u 16. vieku uzburkala čitavu Europu, uplivala je i na Hrvatsku, i tuj nadje mogućih zaštitnika osobito u porodici Šubića-Zrinskih. Najglavniji joj zaštitnik hrvatski bijaše ipak Ivan barun Ungnad, koji je s toga morao ostaviti Hrvatsku (1557), te je, dobivši utočište kod njemačkih protestanta, u družtvu više južnih Slavenâ, medju kojimi bijaše najznamenitiji bivši katolički svećenik u Ljubljani, Truber, izdao u Tübingenu i Norimbergu mnogo (25.000) slavenskih knjiga glagoljskimi, latinskimi i ćirilskimi slovi. Za hrvatske knjige rabljahu nariečje čakavsko. Ovimi knjigami htjedoše širiti u Hrvatskoj duh protestantski. Nu nauk protestantizma naidje u Hrvatskoj na jednodušan odpor, a papa rimski, Urban VIII., veliki prijatelj Slavena, i katoličko svećenstvo u obće, zauzeše se za književnost našu. Da se zametne trag protestantizma, stadoše katolički svećenici pisati latinicom pobožne knjige, a papa sam uze na se brigu za glagolske crkvene knjige.

Car Ferdinand II. (1619—1637.) pošalje u Rim na poklon glagolska slova. Papa Urban VIII. izabra Franjevca Rafaela Levakovića (1590—1653) iz Jastrebarske, reformatorom glagolske književnosti i pozva ga u Rim. Ovdje se sada tiskalo mnogo knjigâ glagoljicom, pod uredničtvom Levakovića.

Digitized by Google

Najprije se tiskao misal (1631). U Rimu su se tada takodjer desili neki ruski svećenici, boraveć ondje radi unije; ovi upliväše na papu i na Levakovića, dokazujuć, da se pravi jezik Ćirila i Metoda nalazi u ruskih knjigah, te je i Levaković uveo u glagoljske knjige jezik rusko-slavenski. Breviar (časoslovac), što ga je izdao (1648), već je udešen prema ruskoslavenskom jeziku. Papa je ruskim svećenikom tim radje popustio, jer je mislio, da će se ovimi knjigami lakše izvesti sjedinjenje grčke i rimske crkve. Zaludu su se naši svećenici glagoljaši tomu jeziku opirali. — Kada je u 18. vieku opet nastala potreba za tiskanimi glagoljskimi knjigami, zauzeše se za izdavanje istih zadarski arcibiskup Zmajević i njegov nasljednik Karaman, koji je potonji išao u Rusiju, te tamo učio rusko-slavenski jezik. Karaman uvede u naše glagoljske knjige sve osebine rusko-slavenskoga jezika.

Za glagoljsku književnost steče si u 19. vieku velikih zasluga Ivan Brčić, profesor i kanonik u Zadru (1824—70), koji je čitavu glagoljsku književnost naučnim načinom proniknuo. Dobivši hrvatski dobrotvor, biskup Štrossmajer, od pape dozvolu, zapade Brčića zadaća, da preradi hrvatske crkvene knjige, da rusizme iz njih iztriebi, i da glagoljske knjige priredi prema prvobitnom staro-hrvatskom jeziku. Osim naučnih razprava Brčićevih imamo još od njega: „Bukvar za čitanje crkvenih knjiga“, „Chrestomatija (sbirka izabrana štiva) glagoljska“, „Ulomci iz sv. pisma“. Pripravljajuć se ovako Brčić za pravu svoju radnju, zateče ga smrt. Njegove radnje sačinjavaju svakako cviet na polju dosadašnje glagoljske književnosti.

XII. Osnova i značaj dubrovačke književnosti.

Dubrovnik nam je već poznan, kao bogata i veoma ugledna republika; a uz bezbiedni život i bogatstvo razvija se i prosvjeta. Nu ranoj prosvjeti Dubrovnika i u obće dal-

Digitized by Google

matinskih gradova još je i drugi uzrok. Znamo, da je Carigrad bio središte grčke naobraženosti i da je grčko carstvo, kano stara i trula zgrada, sve više propadalo, dok nije napokon i sam Carigrad dopao turskih ruku (1453). Grčki učenjaci, koji su već prije pojedince ostavljali Carigrad i našli utočište u Italiji, pobjegoše sad jatimice u ovu zemlju; neki dodjoše i u bogati Dubrovnik. Ovi grčki učenjaci bijahu zahvalni doseljenici; našavši tuj plodno zemljište, razprostirahu svoj spasonosni blagoslov. Ovdje treba napomenuti, da se je Italija već prije pada Carigrada bila zaputila novim pravcem kulture i znanosti; tako stajaše ona već u 14. vieku na glasu, već onda se ponosila umnimi plodovi Danta, Petrarke i Boccaccia. U Italiji bila su takodjer prva sveučilišta (Bolonja). Uzmimo k tomu još rad novih učenjaka grčkih, onda ćemo si moći razjasniti, zašto je Italija bila u 15. vieku najizobraženija zemlja Europe. Dubrovnik i dalmatinski gradovi stajahu u neprekidnoj trgovačkoj svezi s Italijom. Što su naši Dalmatinci u Italiji vidili, to su kano zahvalni sinovi presadjivali u svoju zemlju. Prema talijanskim školam ustrojiše oni svoje učevne zavode, prve si učitelje dozivahu takodjer iz Italije, i svoje sinove pošiljahu povrh toga na talijanska visoka učilišta; s toga se na polju znanosti skoro pojaviše i učeni Dalmatinci. — Rad Dubrovčana na strogo znanstvenom polju stajaše na mnogo višem stupnju nego li dubrovačko pjesničtvo; nu naučna djela pisahu se samo na latinskom i talijanskom jeziku. Talijanski književnici obradjivahu uz klasične jezike osobito i svoj materinski jezik. To je povod, da se i Dalmatinci, koji su Italiju smatrali uzornom učiteljicom svojom, dali na jezik narodni, na svoje nariečje čakavsko, koje je mnogo bilo pomiešano s talijanizmi. Sa čakavštinom pomiešana javlja se po malo štokavština. Dubrovčani počeli su rad svoj prevadjanjem i oponašanjem talijanskih, latinskih i grčkih klasika. U dramatici se razvi kao i kod svih inih

Digitized by Google

naroda najprije crkvena drama, pak onda svjetska. — Književnici bijahu većinom vlastela. Književna središta iz početka bijahu Spljet, Hvar i Dubrovnik, u kojem se posliednjem gradu počam od 16. vieka sav književni život usredotoči. Tu je bilo raznih družtva, koja su medjusobom svoje pjesničke proizvode izpravljala, predstave priredili, što u dvorovih kneževskih, što javno na liepoj pijaci dubrovačkoj. Prvi dalmatinski pjesnik je Marko Marulić; sjaj dubrovačko dalmatinske književnosti sačinjavaju radnje Gundulića i Palmotića u 1. polovici 17. vieka; poslje potresa (1667.), kojim je Dubrovnik osiromašio i mnogo naroda izgubio, pjesničtvo opet poče padati do 18. vieka, do Gjorgjića, koji odmah dolazi do rečene dvojice. Zadnji dalmatinski pisac te dobe je Kačić, koji već sačinjava prelaz u novi viek.

Prije nego što se počmemo baviti radnjami pojedinih pjesnika, govorit ćemo u kratko

XIII. O razvitku dramatičnoga pjesničtva.

Drama ima svoj izvor u religioznih obredih. Već najstariji narodi običavali su svoje bogove slaviti, igrajući i pjevajući oko njihova kipa.

Iz ove zajedničke pjesme razvio se tečajem vremena dvogovor (dialog) kano najstariji osnov dramatičnoga pjesničtva. Što se s početka samo bogovom u slavu činjaše, tomu bijahu kašnje razne ine svečanosti povodom. Dialog se sve više usavršivao, malo po malo razstao je broj samotvorno uplivajućih osoba, koje su se s vremenom kitile raznim odielom i maskirale, tako postade malo po malo drama. Kao što su tim načinom prvobitno samo bogove štovali, tako bijaše i sadržaj prvobitnoga dramatičkoga pjesničtva mitologičan, i istom s dalnjim razvitkom krčilo si gradivo povjestno put u dramu, najprije na temelju narodnih priča i pjesama.

*

Digitized by Google

Grci i Rimljani, kao što stoje u svakom smislu nad narodi staroga vieka, odlikovali su se i na tom polju. Osobito kod Grkâ bijaše dramatično pjesničtvo u obće na visokom stupnju savršenstva. Načela, što su jih oni postavili, još su danas mjerodavna. Od Grkâ učiše Rimljani Kao što prvi bijahu za Perikla na vrhuncu književnoga razvitka, tako slavljahu opet Rimljani zlatni svoj viek pod Augustom Oktavijanom. Nu tečajem srednjega vieka spavala je grčka i rimska književnost duboki san, koji ju nakon dugoga vjekovanja bješe obhrvao, s njome spavaše i dramatika. Srednji viek, koji nam u obće pruža sliku nestalnosti i neprestane promjene, može se osobito prozvati viekom učvršćivanja narodâ u kršćanskoj vjeri. U interesu razprostranjivanja kršćanstva bijaše uništenje svega, što je disalo duhom poganskim. I to je bio uzrok, što se nisu mogli narodi srednjega vieka okoristiti klasičnom književnošću; svimi narodi zavladao je strogi kršćansko-religiozni duh, koji je sve izbjegavao, što je iole sjećalo na poganska vremena.

Nu iz samoga krila kršćanske sredovječne crkve razvio se novi pravac drame kršćanske. Tomu davaše povod čitanje evangjelja i poviesti Isusovih mukâ za vremena uzkrsne nedjelje. Počam od 12. vieka, dakle u vrieme najveće slave i moći katoličke crkve i rimskih papâ, uobičajilo se, da se Markovo Evangjelje čita ne po jednom svećeniku, nego po više njih, od kojih je jedan predstavljao Isukrsta, jedan Pilata, Judu itd., dočim je narod židovski zastupan bio sborom, kao što to i danas biva u većih crkvah. S vremenom odjevaše se raznovrstnom odjećom, obukav se jedan kao Isukrst, drugi kao Pilat itd.

Napokon nije bilo dosta svećenika, te su pojedine uloge povjeravali svetovnjakom. Malo po malo nasta potreba većega prostora, ter prikazanja bijahu premještena iz crkve na javni trg, gdje se je do skora uvidila potreba uzvišenijega prostora

Digitized by Google

za predstavljače; tako je postalo prvo pozorište. Ove drame bijahu uviek pod ravnanjem crkve i svećenikâ, ter se zato i zovu: crkvene drame ili crkvene igre (Geistliche Spiele, Passionsspiele). Razumije se po sebi, da je čovječji duh na temelju te crkvene drame dalje snovao. Najprije bijaše biblička poviest bogato vrelište crkvenih drama, koje su se na veće blagdane narodu prikazale. Malo po malo, pa se uzelo gradivo iz svjetskih dogodjaja; tuj su opet uplivali narodni običaji. Kod nas je takodjer Marulić takove crkvene igre (prikazanja) uveo; nu nije ih izvorno sastavio, nego iz talijanskoga preveo.

U Francezkoj, Italiji i Njemačkoj shvaćali su pojedini svetovnjaci ove drame sa šaljivoga gledišta, te su takove igre u svojih kućah za dokolice oponašali, pri čem je opet dosjetljivost dotičnog predstavljača svoje učinila. Takovim lakrdijašem bijahu gostoljubive kuće pristupne. Predstavljači uzeli su kašnje gradivo iz dogodjaja neposredne sadašnjosti dotične okolice; u tu svrhu služili su jim dogodjaji na sajmu, razne zadjevice medju susjedi itd. Takove igre predstavljahu se na zabavu osobito za vrieme pokladâ, ter se kod Niemaca i zovu Fastnachtsspiele, koje su se osobito razvile u 15. i 16. vieku (Hans Sachs). I takove se šaljive pjesme pokladnice pripisuju Maruliću, kako ćemo niže vidjeti. Viekom 15. procvala je, kako znamo, na novo klasična književnost, koja je čitavom Europom potresla i duhove na rad uzbudila. Kao što bijaše klasična književnost izvor naobraženosti u obće, tako se njome otvorilo bogato vrelo i dramatskomu pjesničtvu. Klasične latinske i grčke drame raznašahu se u sviet iz početka po učenicih, koji su u latinskoj školi jezika radi, sad ulomke takovih igara, sad opet čitave igre na izust naučili, te u praznicih kod kuće predstavljali, dodavši ili uvod razjasnjujući i predstavljajući istu igru, sad bolje, sad gorje, na dotičnom narodnom jeziku.

Digitized by Google

Tako bijaše kod drugih narodâ, a tako bijaše i u našem Dubrovniku. Malo po malo prevele su se takove drame po vještacih na narodni jezik, kašnje su se iz takovih drama samo pojedini prizori izvadjali, te jih pjesnik svojimi vlastitimi dodatci razširi u dramu, napokon su se drame sastavile po analogiji drama drugih naprednijih narodâ, dok nisu pjesnici postali samostalni. Za Dubrovnik treba napose znati, da je ovdje bio družtveni život veoma razvijen, i da su već od početka 16. vieka i najodličniji mladići, pak i sam Gundulić, u družtvu drame predstavljali. Svojimi radnjami na polju dramatskoga pjesničtva od dubrovačkih su pjesnika najznamenitiji: Zlatarić, Gundulić i Palmotić. Kroz sav 18. viek, pak do ilirizma spavala je hrvatska drama. (Liepu povjest dubrovačke drame napisao je Armin Pavić.)

XIV. Rad dubrovačkih pjesnika 15. i 16. vieka.

1. **Marko Marulić** rodio se u Spljetu od bogatih roditelja g. 1450. Prve nauke primi u Spljetu i ode kašnje na sveučilište u Padovu. Bijaše vlastelin i učen čovjek onoga vremena, takodjer glasovit latinski pisac, zatim osobiti bogoslovac i filozof. Sva njegova djela dišu strogo pobožnim kršćanskim duhom. Njegovi suvremenici i neposredni nasljednici u pjesničtvu govore o njem kano o svom učitelju i otcu sa osobitim štovanjem. Umre u Dubrovniku 1524.

Najglasovitiji mu pjesnički umotvor jest: „Historija sv. Judite, u versih hrvatski složena“ tiskana u Mljetcih 1521. gotskim pismom. „Libar Marca Marula Splichianina u kom se uzdarsi Istoria Sfete vdouice Judit haruacki slosena“. (To je ujedno primjer Marulićeva pravopisa.) Marulić uze si za gradivo poznati dogodjaj iz bibličke poviesti. Ovaj historijski epos spjevan je u dvanaestercu. Taj je stih bio u dubrovačkih pjesnika do Gundulića najviše u porabi. Zatim je spjevao

Digitized by Google

Historiju Suzane i više pjesama o Isusu, začeću, muci i uzkrsnuću njegovu. Pripisuju mu se takodjer dvie crkvene drame: Prikazanje sv. Panucije i Skazanje od nevoljnoga dne, od suda ognjenoga i dvie šaljive pjesme pokladnice: Spovid koludric od sedam smrtnih grihov, zatim Poklad i korizma.

Jezik je Marulićev ikavska čakavština pomješana talijanizmi. Gramatične osobitosti jesu:

1. Uz ikavske nalaze se neki ekavski oblici (človik) vernim). 2. Nalaze se uz novije oblike i neki stariji; a) uz stari 6. padež 1. sklonitbe na (e, i) („u tvem dvori" „u želize", nalazi se novi na *u*; b) stari oblik 1. osobe sadanjega vremena na *u*: (odlučuju, uzdvignu) uz novi lik na *m* (vidim); c) stari genitiv vbr. (s družbom starih poet) i u tom padežu pogriešno rabi *i* mjesto *a* (glas dili mojih); d) uz stare dionike sadanjega vremena na *e* nalaze se novi (čudej se, srdej se, sede men njimi, hoteći, poseći); f) mieša starije oblike 3. i 7. padeža sa novijimi i u obće nedosliedno i nepravilno tvara te padeže: s nami sa svima, očimi mojima, s riečima, vrhami, mačima, tmastima kreljutmi. 3. Od predloga *iz* izpušta samoglas *i*, 'zgovori, 'zgubi. 4. Rabi 2. padež osobnih zaimena mjesto posjedovnih: nje kipu lipost, nje stvorenja. 5. Samoglasnom svršetku rieči rado dodaje *j*: toj će hrlo biti (vidi i točku d.) 6. Pred pridjevnim genitivom rabi skoro uviek predlog od: moćju od ljudih. Isto tako rabi ovaj predlog s genitivom mjesto 6. padeža: dokoli zgovori od Judite pisan.

Što smo ovdje rekli ob osobitosti Marulićeva jezika, valja u glavnom za jezik sviju dubrovačko-dalmatinskih pjesnika. Samo što stariji oblici tečajem vremena sve više izčezavaju, a jezik postaje sve to pravilnijim. Spljetski pjesnici, koji su s Marulićem sačinjavali družtvo, u kom su čitali svoje pjesme, jesu vlastela: Papalić Jeronim, Martinčić, Matulić i Božičević.

Digitized by Google

2. **Hanibal Lučić** bijaše vlastelin na otoku Hvaru. Nemože se izvjestno kazati ni kad se rodio, ni kad je umro. Pisaše poslje 1500. Složio nam je prvu narodnu dramu „Robinju", koju je narod tako obljubio, da su ju još prošloga vieka predstavljali. Robinja je kći hrvatskoga bana Vlaška, koji je poginuo u ratu proti Turkom. Ugarski kralj darova njenoj materi kašnje velika imanja oko Dunava, Save i Drave. Kći bude zarobljena od Turaka. Iz robstva ju oslobodi njezin zaručnik Derenčin, unuk bana Derenčina. Najljepše je mjesto, gdje se Derenčin, koga Robinja ne mogaše prepoznati, odkrije. (Prispodobi u Elektri od Sofokla, kako se Orest odkrio svojoj sestri).

Osim toga spjevao je Lučić i ljubovnih pjesama. Jezik je Lučićev kao onaj u Marulića, čakavskoga narječja, nu već se jače očituje upliv štokavštine.

Uz *ča* rabi *što*, te je on od dubrovačko-dalmatinskih pjesnika prvi rabio genitiv na *a* uz kratki genitiv: Na *što* mi od njega spomenu ostavi. Neznah *ča* je briga, *ča* su trudi. A meni sto *sela* zapisa. Dila vaših didi, i otaci vaju. Mojoj se besidi izreći ne daju. Počeo pretvarati grlene suglase u sične pred *i* i kod pridavničke sklonitbe: I našega sbora živi su još nici (niki) — u čem su ga mekoće radi i kasniji pjesnici nasljedovali.

3. **Mavro Vetranić Čavčić**. Ovdje valja napomenuti, da se u 16. vieku pojavila u Dubrovniku čitava povorka pjesnikâ. Vetranić rodio se u Dubrovniku g. 1482. Mladićem pokaza osobiti duh pjesnički i izvanredno bogatstvo fantazije. I još mladićem osvojiše ga religiozne ideje, te odluči baviti se bogoslovjem i postati kaludjerom u benediktovskom redu, koji tada na glasu bijaše, kano družtvo najizobraženijih ljudi cieloga svieta. Kod Benediktovaca posta opatom u samostanu na otoku Mljetu, kašnje odreče se opatstva i ode na otok sv. Andrije, da samcat živi kano kaludjer. Tu se sasma za-

Digitized by Google

dubi u bogoljubne i moralne nauke i u razmatranje prirode. Umre 1576.

On je sastavio najstariju dubrovačku crkvenu dramu „Uzkrsnuće Isukrstovo“; takodjer je sastavio prvu svjetsku dubrovačku dramu, i to je prevod „Hekuba“ od grčkoga pjesnika Euripida. Nego Vetranić nije se služio Euripidovom grčkom dramom, već prevodom talijanskim od Ljudevita Dolča. (Pavić.) Osim toga sastavio je drame „Posvetilište Abramovo“ i „Čistu Suzanu“. Nadalje spjevao je „Pelegrina“ (putnika), „Remetu“ i mnoge druge pjesme.

Jezik je Vetranićev već mnogo pravilniji i savršeniji; u njem se već nalaze svi biljezi štokavštine, noviji štokavski oblici preotimaju mah; nu uz nje još uvjek se vuku oblici stariji. Vetranić je medjutim u porabi oblikâ mnogo dosljedniji.

Za razliku od Marulića i Lučića rabio je dionik prošlo sreduji na *o* uz stariji na *l* (ostavio, izbavio, prišal sam) i piše poglavito jekavštinom, te se nalazi veoma slabi trag ekavštine i ikavštine. Radi mekoće izostavlja on od svršetka *st* krajnje *t* n. pr. čas (časti), milos (milosti); u čem su ga svi kašnji pjesnici dubrovački sliedili.

I Vetranićeve pjesme dišu sve strogo pobožno-kršćanskim duhom.

I sa gledišta čistoće jezika, sa gledišta pjesničke vrstnoće i obsega djela, zauzima Vetranić prvo mjesto medju hrvatskimi pjesnici 15. i 16. vieka.

4. **Andrija Čubranović** rodio se je u Dubrovniku i življaše poslje g. 1500., zlatarom i srebrenarom. Najljepše njegovo djelo jest „Jedjupka“ (Egipćanka). Jedjupka bijaše osobito obljubljena, te su ju nekoji kasniji pjesnici nasljedili i čak u novije doba spjevao je dični Trnski novu Jedjupku.

5. **Petar Hektorović,** suvremenik Vetranića, rodio se u Hvaru, u Starom gradu 1487., bijaše gospodskoga roda.

Digitized by Google

U kući svojih roditelja dade se na latinski i talijanski jezik. U Spljetu se upozna s Marulićem, u Dubrovniku s tamošnjimi njegovatelji hrvatske knjige. Umre u rodnom mjestu 1572.

Spjevao je više pjesama, od kojih je za nas najvažnija „Ribanje i ribarsko prigovaranje“ i to poglavito s toga, što je Hektorović u ovoj pjesmi prvi priobćio tri narodne pjesme (imenom bugarkinje).

6. **Dinko Zlatarić** rodio se oko 1556. u Dubrovniku. U kući bijaše vrlo dobro odgojen i u liepih i koristnih naucih podučavan. Kašnje ode na sveučilište u Padovu, gdje si svojom marljivošću i sposobnošću steče veliku slavu, te posta rektorom na sveučilištu. Vrativ se u Dubrovnik, njegovaše svom ljubavlju domaću pjesmu. Putovaše po Dalmaciji, Hrvatskoj i inih susjednih zemljah. Umre 1606. On se je osobito odlikovao prevadjanjem dramâ. Najznamenitije njegove drame jesu: Elektra od Sofokla (prevod iz grčkoga) i Ljubomir od Tassa, pastirska igra (prevod iz talijanskoga). Zlatarićev je jezik prema jeziku Vetranićevu. Njim zaključuje se rad dubrovačko-dalmatinskih pjesnika 16. vieka. Suvremenica Zlatarićeva je pjesnikinja Cvieta Zuzorićeva, Dubrovčanka (1655—1600); ali se od nje nije ništa sačuvalo.

XV. Dubrovački pjesnici 17. i 18. vieka. Cvat i pad.

7. **Ivan Gundulić Franjin** rodio se u Dubrovniku g. 1588. iz gospodske obitelji. Otac mu bijaše obće štovan senator. Kako je djetinstvo proživio ne napominju mu životopisci. Još dječakom dade se na latinsko književstvo, zatim na filozofiju. Njegovi najglasovitiji učitelji bijahu Isusovci. U 20. godini posvetio se državnim naukom, u kojih se tako odlikovao, da je poslje obnašao prvu državnu čast u dubrovačkoj republici. U 22. godini stupi na polje pjesničko, te si ime

Digitized by Google

ovjekovječi. On bijaše vješt i latinskomu i grčkomu pjesničtvu; ali mu najviše omiliše talijanski pjesnici; oni mu bijahu uzorom, osobito Tasso. Zato je u prvom svojem uzhitu preveo „Jeruzolim oslobodjen" od Tassa i više talijanskih pjesama. Tako prigrli on i talijanski način mišljenja, a što se jezika tiče, nastojaše najviše, da mu bude blagoglasan.

Gundulićeva djela jesu osim prevoda iz talijanskoga ova izvorna dramatična: Posvetilište ljuveno, Kleopatra, Proserpina ugrabljena, Arijadna, Dubravka, (Oslobodjeni Jeruzolim, Posvetilište ljuveno i Kleopatra nisu dospjeli do naših vremena) zatim: Suze sina razmetnoga, po temi poznate evangjelske priče. Pjesma u slavu Ferdinandu II. velikoga vojvode toskanskoga. Pjesma o veličanstvu božjem. Gundulić prevede i Davidove psalme t. j. pokorne pjesme. Osim toga spjevao je više lirskih pjesama; nu najznamenitije njegovo je djelo Osman. Ideja o borbi izmedju kršćanâ i Turaka, kojom dišu naše junačke narodne pjesme, obuzela je i maštu našega Gundulića, a rat, koji se baš za njegove muževnosti dogodio medju Turci i Poljaci, i godine 1621. s bitkom na Chotimu svršio, te nesreća Osmanova pružaše mu željeno gradivo za njegovu velepjesan.

U Osmanu opjeva Gundulić nesgode i smrt mladoga sultana Osmana i bojnu slavu Vladislava kraljevića poljskoga. Pjesmom vlada ideja o borbi izmedju prosvjete i barbarstva, te nam se predočuje kontrast izmedju blagoslova kršćanske prosvjete i surovih plodova fanatičnoga praznovjerstva i nečovječnosti. Sudbina Osmanova predočuje nam sudbinu Turstva u obće a pobjedom Vladislava proslavljena je konačna pobjeda prosvjete kršćanske nad praznovjernim barbarstvom turskim.

Osman je narodna epopeja, spjevana u 20 pjevanja; ali se 14. i 15. pjevanje poslje Gundulićeve smrti nije našlo. Ovu nestašicu nadoknadi najprije Sorkočević, Dubrovčanin

Digitized by Google

(1749—1826.), zatim svrsi shodnije Ivan Mažuranić, koji je pjesničkom vrstnoćom nadkrilio Gundulića. Osman je jedna od najznamenitijih pjesama ne samo u dubrovačkoj nego i u općoj slavenskoj književnosti.

Do najnovijega vremena nije nitko posumnjao, da je današnji Osman djelo Gundulićevo, akoprem su neki književnici (medju njima A. Veber) u pjesmi nalazili neku nedosljednost. Tekar u ovom desetgodištu dokaza profesor Armin Pavić, da Gundulić ovoga Osmana u 20 pjevanja prvobitno ovako sastavio nije (Rad knjiga 32.); već da je sastavio dvie pjesme, Vladislavijadu i Osmana, a da je kašnje počeo te dvie pjesme sastavljati u jednu cjelinu, te je med 1. i 2. pjesmu Osmana uvrstio Vladislavijadu, koju je prema cjelini preradio; u tom poslu da je dospio do 13. pjesme, gdje ga je ili smrt zatekla, ili je s kojega drugoga razloga od rada odustao. Mnienje Pavićevo osnovano je sasma na neoborivih dokazih, medju kojimi je jedan, o kojem se svatko bez velike muke osvjedočiti može, da 1., 16, 17., 18., 19. i 20. pjevanje sačinjavaju jednu cjelinu, tako, da pročitavši odmah iza 1. pjevanja, pjevanje 16—20, nikomu neće pasti na um, da je što izpušteno ili nepodpuno.

Proti Paviću ustade profesor Franjo Marković svojom „Estetičnom ocjenom Gundulićeva Osmana". Marković s obzirom na kompozicije drugih s Osmanom suvremenih eposa i s obzirom na načela raznih estetika, tvrdi, da je Osman jedinstvena cielost i prava kompozicija Gundulićeva. Proti Markovićevim nazorom napisa i Pavić „Estetičnu ocjenu Osmana" i „Gundulićeva Vladislava".

I sada da svršimo s Gundulićem:

U svojih pjesmah rabio je većinom osmerac s odmorom poslje četvrte slovke i s premetanim slikom, u čem su ga svi kasniji pjesnici dubrovačko-dalmatinski nasljedili. U jeziku pokazao je Gundulić najviše klasičnosti, njegov je jezik jekav-

Digitized by Google

ska štokavština; nu i kod njega nalazi se gdjegdje trag one nedosljednosti, koju smo našli u njegovih predšatnika. Gundulić stoji medjutim svojimi pjesničkimi proizvodi u svakom smislu nad svimi dubrovačko-dalmatinskimi pjesnici.

On umre u Dubrovniku g. 1638. dakle u 50. godini svoga vieka.

8. **Junio Palmotić** rodio se u Dubrovniku 1606. a umre ondje 1657. Bijaše sin gospodskih roditelja i sinovac Gundulićev. Odgojen i izučen po duhu tadašnjih Dubrovčana, posveti se najprije latinskomu književtvu. I njegovi učitelji bijahu Isusovci. Zatim se posveti učenju gradjanskoga prava, u čem ga je podučavao njegov ujak Miho Gradi. Premda je Palmotić u svih znanjih dobro napredovao, to mu ipak najviše omili pjesničtvo. Najprije se dade na latinsko pjesničtvo i steče si osobit glas, nu ugledav se u svoje predšastnike, osobito u Gundulića, dade se na pjesničtvo ilirsko. Sad se posveti učenju hrvatskoga jezika. U tu svrhu podje u Bosnu; jer je u Dubrovniku bio zavladao talijanski duh u jeziku. Tako pripravljen stupi medju ilirske pjesnike, kako su se onda zvali.

Palmotić se najviše bavio dramatikom; u tom je bio veoma produktivan i osobito vješt. Njemu je trebalo stvar samo dobro promisliti, pak bi onda stihove veoma lahko složio, tako da je pojedinim igračem ulogu na pamet diktovao. On je složio 19 drama. Gradivo si je većinom uzeo iz književnosti i poviesti grčke, rimske ili talijanske a ponešto i iz narodne. Najznamenitije su: Otmica Helene, Lavinija, Danica. Iz ljetopisa dukljanskoga uzeo je gradju za Kaptislavu. Ostavio nam je spomen svoje privrženosti prema kršćanstvu, preradivši slobodno latinsku Christiadu od Jerolima Vide u 24 pjevanja. To je ujedno i njegovo najglasovitije djelo. On umre u 50. godini.

Digitized by Google

Jezikom i vrstnoćom pjesničkih proizvoda stoji Palmotić odmah do Gundulića.

9. **Ignjat Gjorgjić** rodio se u Dubrovniku 1676. od imućnih roditelja. Izučiv kano Gundulić i Palmotić prve nauke kod Isusovaca, dade se na latinsko i grčko književtvo. Polazeć u kaludjere popali velik dio poezije mladih godina. U 22. godini stupi u red Isusovaca u Rimu i posta učiteljem retorike. Pod izlikom slaba zdravlja vrati se u Dubrovnik; stupi u red Benediktovaca na otoku Mljetu, gdje je u brzo opatom postao. Radi nekih razprâ medju mljetskimi redovnici i republikom i što je crkvene sloboštine odveć branio, bude prognan. Vrieme svoga progonstva upotriebi za znanstveno obogaćenje. Papinim posredovanjem vrati se u svoju domovinu, gdje je 1737. umro. On je više pjesničkih proizvoda sastavio stranom u latinskom, stranom u slovinskom jeziku, kako se hrvatski jezik tada zvaše. Najznamenitiji hrvatski proizvodi jesu: Život sv. Benedikta opata, Saltjer slovinski, Uzdasi Mandaljene pokornice i Razlike pjesni. U ljepoti jezika i milini stavlja se on odmah uz Gundulića i Palmotića.

10. **Andrija Kačić Miošić** rodio se u Bristu, selu makarskoga primorja 1690. od koljena gospodskoga. Izuči u samostanu zaostružkom prve nauke i u Budimu mudroslovje s osobitim uspjehom, stupi u red sv. Franje, kašnje posta profesorom mudroslovja u Šibeniku.

Iztumači „naški“ pet knjiga Mojsijevih (Pentateuch) i nekoliko proročanstva iz sv. pisma, i složi sve u jednu knjigu, kojoj nadjenu ime „Korabljica“. Sveta ga stolica imenova apoštolskim poslanikom u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. Mnoga ljeta obnašaše on tu službu, te iztraživaše stara pisma i svakojake uspomene. Časove, ostavše mu od njegovih redovničkih poslova, uloži u sakupljivanje i slaganje različitih pjesama za svoj vlastiti razgovor, a poslje ih složi u jednu knjigu i na-

Digitized by Google

štampa pod imenom: „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“. Ta se knjiga razidje po svem narodu slavenskom i zove se obično pjesmarica. Do sada je izašla u dvadeset hiljada exemplara. On umre opatom u Zaostrugu u 70. godini svoga vieka.

Njegove pjesme spadaju više u krug narodnih pjesama, on poče rabiti narodni deseterac.

Kačić piše pretežno ikavskom štokavštinom. Njime završujemo vienac dubrovačko-dalmatinskih pjesnika. On je već predteča nove dobe.

Bilo je poslje Gjorgjića osim Kačića još pjesnika; nu pjesničtvo padaše pod njimi sve to više i više, dok nije koncem 18. vieka pjesnički duh u Dubrovniku sasvim iznemogao.

XVI. Jezik u dubrovačkih pjesnika.

U dubrovačkoj književnosti nalazimo jezik stariji u borbi s jezikom novijim; pravilni oblici prikazuju nam se uz nepravilne, bez dosljednosti; čakavština se bori sa štokavštinom, vidili smo, kako po malo iz te borbe pobjedonosno izlazi štokavština jekavska. Tim je nariečjem već Čavčić pisao; ali se ugladjenije nalazi kod Gundulića i Palmotića, kod Gjorgjića i Kačića, samo što se ovaj zadnji služio ikavštinom. — U ostalom jekavska nam se štokavština tekar posve čisto pokazuje u novoj dobi, poslje Vuka i Gaja.

Jezik pjesnički uvjek je odsjev jezika dotičnoga naroda; ako se dakle u dubrovačko-dalmatinskih pjesnika takova nedosljednost i šarovitost jezična vidi, to možemo jamačno zaključiti, da se u njihovu vremenu tako i govorilo. — Medjutim treba se ovdje još sjetiti, da su se djela dubrovačko-dalmatinskih pisaca prepisivanjem u raznih rukopisih razširivala, a većinom su se tiskala u Mljetcih; tamošnji slagari nešto s neznanja jezika hrvatskoga, nešto s pomanjkanja znakova pismenih, više puta su djela tako nagrdili, da sami pisci

Digitized by Google

smisao mjestimice nisu mogli razumjeti; s toga se mnogi pogriešni likovi i mnoge nedosljednosti moraju odbiti na račun slagarâ ili na račun prepisivačâ.

Svi pjesnici gledali su više na mekoću i ugladjenost jezika, na blagoglasne rieči, na slike i srokove, nego li na pjesničku jezgru i na misaoni sadržaj. — Stvar im bijaše izpod oblika, pjesničke misli izpod ritma i sroka. Radi ritma ili sroka rabili su nedosljedno starije i novije, dobre i pogriešne likove, ter su se služili čakavštinom, izgovorom ikavskim, ekavskim i jekavskim.

Što se tiče narodnoga naziva, Marulić je jezik još nazivao horvatskim, taj je naziv tečajem 16. vieka još životario. U 17. vieku zavlada naziv slovinski ili u latinskom prevodu lingua ilirique (jezik ilirski); nu ipak je znamenito, da u Dubrovniku nikada ne bijaše u običaju ime srbsko (Jagić).

Od dalmatinskih pisaca stekli su si zasluge na polju jezikoslovja Bartol Kašić i Ivan Makalja, koji su takodjer pisali pobožne knjige proti protestantizmu. Bartol Kašić, Isusovac s otoka Paga, izdao je prvu gramatiku hrvatskoga jezika u Rimu 1604. pod naslovom „Institutionum linguae illyricae". Ivan Mikalja, Franjevac, izda prvi hrvatski riečnik: „Blago jezika slovinskoga (Thesaurus lingue illiricae) iztumačen latinski i talijanski, tiskan u Anconi 1651.

Znamenito je zajedničko osvjedočenje ove dvojice, da je bosanski govor najpravilniji i najplemenitiji, i da bi valjalo njega prigrliti za jezik književni; jer ga u obće najbolje razumiju kršćani, rišćani i Srblji, poluvirci i Turci. Iz ovoga se vidi, da pomisao o književnom jedinstvu nije nipošto nova; nu da je već prije dva i pol vieka s jednakom brigom zanimala spisatelje dubrovačke.

Proučavanjem i objektivnim ocjenjivanjem dubrovačke književnosti najvećih si je zasluga stekao profesor Armin Pavić.

Digitized by Google

Izdavanjem djela dubrovačkih pjesnika bavila se u početku svoga razvitka matica ilirska, a sada ih kritično izdaje akademija jugoslavenska pod naslovom „Stari pisci hrvatski".

XVII. Rad u Bosni, Slavoniji i Lici.

Tako zvana turska Hrvatska t. j. Bosna izmedju Une i Vrbasa, s glavnim gradom Jajce, koja je do muhačke bitke bila pod Austrijom, ostala je do našega vremena pod Turci. Već iz listina Kulina bana vidili smo, da je u Bosni još prije Savina vremena bio u porabi narodni jezik, a znamo, da su dubrovački pisci iz Bosne si pribavili čišći i pravilniji jezik hrvatski, nu sasvim tim nemože se prije 17. vieka govoriti o kakovu književniku u Bosni. Franjevci, koji su odavna imali u Bosni svoja sjedišta u tri manastira (u Fojnici, Sutjeski i Kreševu) bili su zaslužni prosvjetitelji Bosne, oni su se počam od 17. vieka i na književnom polju odlikovali. Naj, znamenitiji je:

Matija Divković, Franjevac, suvremenik Gundulića umre u manastiru Sutjeski 1631.). Pisao je: nauk kršćanski, besjede svrhu evangjelja nedjelnih, život svete Katarine u verzih. Sve tiskano u Mljetcih bosanskom ćirilicom i jekavskom štokavštinom.

Slavonija i Lika, koja je od Muhačke bitke čamila pod Turci, probudi se takodjer u 18. vieku. Čim su se ovi krajevi oslobodili jarma turskoga osnovaše se u njih škole, i duševni radnici uskrsnuše: Relković Antun i Stjepan, Kanižlić-Katančić, Krmpotić, Došen. Prelaz u novi viek sačinjava Ignjat Brlić.

Naši slavonski, lički i bosanski pisci odabrali su si plemenitu zadaću, podučavati narod, i u tu svrhu služahu se pjesničkim, redje prozaičnim slogom. Nu njihova radnja bi-

Digitized by Google

jaše lokalnoga značaja; jer ni oni nisu pisali za sav naš narod, već imadjahu s malimi iznimkami samo svoj zavičaj pred očima. Svi slavonski pisci pisahu štokavskom ikavštinom. Krmpotić mieša ikavštinu i jekavštinu.

Matija Antun Relković rodio se u Svinjaru 1732. u Slavoniji. Rodjen krajišnik stupi u vojničku službu i postade satnikom. Za sedmogodišnjega rata (1756—1763.) tako se odlikova, da mu je podieljeno plemstvo „Ehrendorfski". U tom ratu bje uhvaćen i od Prusa odveden u Frankfurt na Odri u sužanjstvo.

Ovdje se osvjedoči, kako je njegova domovina za drugimi narodi daleko zaostala te napiše knjižicu „Satir", u kojoj šiba popularnim načinom neke narodne na propast smjerajuće mane i običaje, na usta čovjeka satira. Šibajuć poučava narod, kako bi se imao popraviti. Mane se tiču najviše odgoja mladeži i gospodarstvenih odnošaja. Djelce dade tiskati u Draždjanih (1761.) Satir se dieli na dva odsjeka, u prvom predbacuje Satir pogrješke, a u drugom odgovara Slavonac i razgovara se sa Satirom. Spjevan je u desetercu. On je tendenciozno djelo, namienjeno pouci Slavonaca. Što je Relković htio, to je postigao; njegova je knjiga našla ulaz u najprostiju slavonsku kolibicu, gdje se i dan danas rado čita i narod na bolje upućuje. Prvo je izdanje tiskano u 15000 komada, što se sve za dvie godine razprodalo. Tom si je knjižicom Relković u narodu ime ovjekovječio. Koliko je to djelo s obzirom na svoju svrhu izvrstno, toliko je šarovito pogledom na slovnicu. Velika se nesigurnost u slovničkih načelih pokazuje. Po dovršenom ratu vratio se je Relković u Šamac, gdje je satnikovao. Izdao je još manje važnih knjižica, kao Esopove basne, Slavonsku i nimačku gramatiku sravnjujućim načinom (Zagreb 1789.) Postanak narodne pravice, Ovčarnica (pouka o gospodarstvu). Nek je svašta, (sbirka kriepostnih djela ljudskih.)

Digitized by Google

Relković očituje pravu ljubav prama svomu narodu ; on mu prostodušno predbacuje mane s namjerom, da ga k sreći uputi; on je pravi narodni apoštol.

Umre kod sina si Stjepana u Vinkovcih godine 1800. Stjepan napisa u stihovih „Kućnik". Relkovićev je satir doživio pet izdanja, a godine 1875. izdao je M. Seneković: Djela Matije Relkovića.

Proti Relkoviću javlja se već i kritika. Njegova Satira osudjuju dva protivnika. On napisa obrane radi u svoju slovnicu pričicu „Mlinar i njegov sin". Branjaše ga takodjer i Došen.

Kanižlić Antun, iz Požege (1700 † 1777). Isusovac, suvremenik Relkovićev, izdao je djelo „Kamen pravi smutnje velike", u kojem govori ob uzrocih, radi kojih se iztočna crkva od zapadne odciepila. U slogu prozaičnom.

Krmpotić Josip, rodom iz Like (Barleta), suvremenik Relkovićev, posveti se svećeničkom staležu i posta dvorskim kapelanom u Beču. Izdao je pjesmu „Put u Krim Katarine II. i Josipa II.

Došen Vid, rodom iz Like, (Smiljan) suvremenik Relkovićev, bijaše župnikom u Brodu. Najznamenitije mu je djelo: „Aždaja sedmoglava" satirično-poučna pjesma o manah ljudskih glede sedam glavnih grieha.

Petar Katančić, rodom iz Valpova u Slavoniji (1750. do 1827.), bijaše Franjevac i neko vrieme profesor na peštanskom sveučilištu. Što latinski, što hrvatski izdao je 30 djela. Zvaše svoj jezik „slavno ilirski izgovora bosanskoga". U svojem pjesničkom djelu: Fructus auctumnales (Jesensko voće), nastojaše rimski metrum uvesti u hrvatsko pjesničtvo. Medju ostalim preveo je sveto pismo u 6 velikih svezaka.

*

Digitized by Google

Kanižlić i Katančić priznavahu upravo kano nekoč Dubrovčani, da ima najviše ugladjenosti i ljepote u izgovoru bosanskom. Ovdje se dakle po drugi put očituje ideja o današnjem književnom jeziku.

Brlić Ignjat bijaše trgovac i gradski viećnik u Brodu (1795—1855). Njim se spaja srednji viek s novim. Napisao je hrvatsku slovnicu na njemačkom jeziku (1833., 42. i 50.): „Gramatik der illirischen Sprache". Preveo Palmotićevu Kristijadu na slavonski jezik (1835.) iz čega se vidi, kako se narod naš medjusobno bješe otudjivao. Osim toga izdao je još nekoliko drugih djela. Za vrieme ilirizma pristade uz Gaja, te je mnogo učinio, da se i u Slavoniji narodna sviest probudila.

XVIII. Rad kajkavskih Hrvata.

Ovdje se razumiju, kako smo već rekli, stanovnici današnje Hrvatske od Kupe do Drave, od Kranjske do Bjelovara i Ivanića.

Domaća uprava ove zemlje bijaše slabo uredjena. Okolnosti bijahu u svakom smislu kukavne. Iza seljačke bune pod Matijom Gubcem (1573.) bilo je narodu zabranjeno pjevati, s toga se niti narodna pjesma nemogaše razvijati. Narodnoga duha nije bilo. Latinski a uzanj i magjarski jezik gospodovaše. Reformacijom, koja je svoje valove i u Hrvatsku bacila, javlja se i književni život (čl. XI).

Juraj Zrinski (umro 1603.), sin slavnoga sigetskoga junaka, pristaša protestantizma, podigne na svom imanju u Nedeljištu narodnu tiskaru (1570.). Tu je tiskan osim protestantskih molitvenika i kajkavski prevod Verbäcievih ugarskih prava, najstarija kajkavski tiskana knjiga (1574). Prevoditelj bijaše Ivan Pergošić. Dvor Zrinskih bijaše znamenito

Digitized by Google

središte za promicanje hrvatske književnosti s ovu i s onu stranu Velebita. Zlatarić posveti svoju Elektru Jurju Zrinskomu, a Minčetić spjevao je u slavu Petru Zrinskomu „Trublju slovinsku". Nu tek počem su bile osnovane latinske škole u Lepoglavi (1582.), gdje su podučavali Pavlinci, i u Zagrebu (1607.), pod ravnanjem Isusovaca, pojavljuje se u drugoj polovici 17. vieka u nekoliko narodni književni život Ove škole imadjahu dakako najpoglavitiju zadaću odgajati svećenstvo; ali su se tuj naobražavali i svetovnjaci.

Kajkavski pisci bijahu većinom svećenici i pisahu za pouku naroda. Svoja djela sastavljahu s veoma malimi iznimkami prozom. Knjige zasjecaju u vjeru, pobožnost, zakone i historiju, u liečničtvo, računstvo i filozofiju. Što se naziva tiče, ne bijaše narodne sviesti. Rodjeni sinovi nisu zanj imali pravoga imena. Nu ipak je izprva pretežnije služio naziv slovenski, kašnje horvatski i hrvatski.

Najznamenitiji kajkavski pisci jesu: Juraj Habdelić, Petar Petretić, Petar Zrinski, Pavao Ritter Vitezović i Toma Miklušić.

Juraj Habdelić, rodom Turopoljac, iz Čiča 1609. Bijaše Isusovac i dr. mudroslovja, upravljaše varaždinskim i zagrebačkim isusovačkim kolegijem i stekav si mnogo zasluga za školu i književoost; umre u Zagrebu 1678. Napisao je za djecu, da se latinskomu jeziku nauče, riečnik (Diccionarium vocabularum croaticorum), gdje prevadja latinske rieči kajkavskim nariečjem. Osim toga napisa nekoliko pobožnih knjiga. Najglavnije mu je djelo: Prvi otca našega Adama grieh.

Petar Petretić, rodom iz vojne krajine 1604. (nezna se gdje), bijaše zagrebački biskup. On je izdao evangjelja na kajkavskom nariečju, kojimi su se imali poslužiti svećenici „Sveti Evangeliami". Iz predgovora vidi se, da do onda nije još bilo evangjelja na kajkavskom nariečju, te ih je morao

Digitized by Google

iz „dijaćkoga i vugerskoga tekstuša“ prevesti: „zato pokehdob pred tem toga ne bilo videti vu našem Slovenskem Orsage Slovenskem jezikom dostojno štampaneh Evangeliomov“.

Petretić dao je sakupljati narodne pjesme, te jim je duh i pravac tim izmienio, što je mjesto svjetskih junaka uvrstio svetce, angjele, b. d. Mariju, Isusa, zato će se i danas u kajkavaca riedko naći koja narodna pjesma, a da se taj upliv neopažava. Umro je 1667.

Petar grof Zrinski rodio se je u Vrbovcu 1621. Nauke izuči u Italiji, bijaše sin bana Jurja Zrinskoga i praunuk Sigetskoga, te obnašaše i sam bansku čast u Hrvatskoj. Bijaše znanstveno naobražen muž i glasovit junak. Obtužen veleizdajom, bude sa svojim šurjakom Franjom Krstom Frankopanom u Bečkom Novom mjestu pogubljen 1671. Stariji brat mu ban Nikola, koga je na lovu razderao vepar, bijaše izvrstan pjesnik magjarski. Njegovi pjesnički proizvodi sabrani su u „Sireni mora Adrianskoga“. Najznamenitija je pjesma „Obsada Sigetska“, tiskana u Mljetcih 1660. (Prevod slobodan magjarske pjesme njegova brata Nikole.) I supruga mu Katarina Frankopanka bijaše spisateljica.

Pavao Ritter Vitezović rodio se je u Senju 1650. Odgojen je u Belgiji. Vrativši se kući, bijaše saborski zastupnik, zatim kad je god. 1699. Lika podpala pod Austriju, podžupan ličko-krbavski i kraljevski savjetnik. Nastanivši se u Zagrebu nagovori stališe, da podignu zemaljsku tiskaru. Kašnje s nerazjašnjenih uzroka omrznu velikašem i svećenstvu, spališe mu kuću i oplieniše ga. On uteče u Beč te umre ondje u skrajnjoj biedi 1713. — Izumio je pravopis, na koji se i Gaj kašnje pozivlje; u rukopisu ostavi: Gramatika croatica, Lecsicon latino-illyricum. Za obuku i zabavu radio je prozom i pjesmom. Spjevao je takodjer pjesmu o junačtvu Nikole Zrinjskoga, junaka sigetskoga: „Odiljenje sigetsko“.

Digitized by Google

Osobito se odlikova historijskimi radnjami. U veliko djelo „Valvasor die Ehre des Herzogtums Krain“ unio je velik dio hrvatske povjesti.

Toma Miklušić iz Jastrebarskoga, gdje je umro kao podarcidjakon g. 1831. Napisao je više zabavno-poučnih knjiga. Njegovim nastojanjem izda svećenik Brezovački veselu igru: „Matijaš Grabancijaš djak“.

Petar Zrinski i Pavao Vitezović pišu mješovitim jezikom čakavsko-kajkavskim.

Osim Habdelića i Vitezovića odlikovali su se svojimi filologijskimi radnjami redovnici: Pavlinac Bjelostenec i Isusovac Jambrešić. Bjelostenec štampao je u Zagrebu 1740. svoj riečnik latinsko-hrvatski, a Jambrešić 1742. latinsko-njemačko-magjarski“.

Osobiti podupiratelji kajkavske književnosti bijahu zagrebački biskupi Vrhovac i Alagović.

O književnicih kajkavskih najobširnije razpravlja Kukuljević u svom djelu: „Književnici s ove strane Velebita“.

XIX. Rad Srbâ.

Srbe smo ostavili s kosovopoljskom bitkom. Ovim dogodjajem počima jim tužno i žalostno doba u svakom pogledu. Jezikom srbsko-slavenskim štampano je mnogo crkvenih knjiga u Crnoj gori i u Mljetcih, tečajem 15. i 16. vieka. Nu pošto su Turci sasvim zavladali srbskimi zemljami, presta štampa u tih mjestih. U toj nezgodi utekli su se Srbi u svoje vjerske srodnike Ruse, od kojih su crkvene knjige dobivali na jeziku rusko-slavenskom, tako je malo po malo ušao u običaj rusko-slavenski jezik osobito odkada su mnogi Srbi prelazili u Rusiju (u Kiev i Moskvu), da ondje uče bogosloviju. Taj rusko-slavenski jezik neostade u Srbiji čist, nego se unj mješaše naravnim načinom, kao nekada u jezik staroslavenski

Digitized by Google

srbizmi. Tako zavlada u srbskoj književnosti mješovit jezik srbsko-rusko-slavenski; narodni jezik bijaše još uvjek odsudjen jedino na razgovor s prostim pukom.

Godine 1718. požarevačkim mirom podpade Srbija od Timoka i Niša do Drine pak južno do Morave pod Austriju, kojom vladaše Karlo VI. Pomoćju austrijske vlade ustrojiše se sada škole, u kojih se učilo po knjigah donešenih iz Rusije, a prvi učitelji bijahu takodjer Rusi. Više škole bijahu (1733.) otvorene u Biogradu i u Karlovcih. Nu godine 1739. izgubi Austrija Biograd i Srbiju te su se i ondje škole opet zapustile. U Banatu pako podignu se pomoćju Marije Terezije mnoge srbske narodne škole, ali u tih školah vladaše crkveni jezik. U školah učila se vjera, crkveno-slovenski jezik, njemački jezik i računstvo, a u višjih razredih i jezik latinski (Novaković). Jezik učili su na temelju rusko-slovenske gramatike od Smotrickoga. Godine 1794. izdao je Mrazović svoje rukovodstvo ko slavenstjeй gramaticje, koje je poslje još dva puta izašlo (1800. i 1821.) U obće je mnogo školskih knjiga izašlo mješovitim jezikom rusko-slovenskim a tiskale su se u Mljetcih, Beču i Budimu. Najznamenitiji pisac srbski u 18. stoljeću bijaše Jovan Rajić, (1726.—1801.) svećenik. Napisao je mnogo knjiga bogoslovnoga sadržaja, zatim „Boj zmajeva s orlovi". Istorija raznih slavenskih narodov, najpačeže Horvatov, Bolgarov i Srbov".

Pisci su scienili, da knjige treba pisati jezikom, koji se razlikuje od jezika prostoga puka, a narodni jezik zvahu jezikom pastirskim. Kada se tako bila radnja na srbsko-rusko-slavenskom jeziku razkrilila, pojavi se Dositej Obradović, ustajuć proti pravcu dosadašnje srbske književnosti načelom: „piši za prosvjetu naroda jezikom narodnim". Po idejah spada on u novu dobu, nu jezikom svojim u prelazni viek; s toga ćemo njim najshodnije svršiti srednju dobu i pripraviti se za novu.

Digitized by Google

Dmitar Dositej Obradović rodi se u Čakovcu u Banatu 1739. od siromašnih roditelja, krstno mu ime bijaše Dmitar. Otac i mati mu umreše rano. Jedan njegovih rodjaka uzme ga k sebi. Naučivši čitati i pisati, znao se više puta za oltar sakriti i čitati živote svetaca, tako se probudi u njegovom srdcu želja, da postane svetcem.

Njegov ga skrbitelj dade u zanat u Tamišgrad. Utekav odavle, dospije sretno u Opovo, jedan od najkrasnijih fruškogorskih manastira. Obradoviću bijaše sada 14 godina. Ovdje ga iguman osobito obljubi. Usljed igumanovih savjeta obuzela Dositeja sve više želja za znanjem. On se ostavi svoje prve u djetinstvu začete misli, da postane svetcem, ostavi manastir i pobježe u Zagreb. Ovdje se učaše latinskomu jeziku. Odavde ode u Dalmaciju, gdje je djecu podučavao, da si potrebite novce steče za put u Kiev. Godine 1770. prevede jednu Homiliju Zlatousta sa crkveno-slavenskoga na narodni jezik. Ova se besjeda od ruke do ruke razišla imenom „Dositejeva knjižica". Sada proputova pol Europe privatno učiteljujuć ili davajuć lekcije, ili pako pratiocem odličnih ljudi. Bijaše u Italiji, Carigradu, Trstu, Beču, na sveučilištu u Lipskom i Hali u Parizu i Londonu, svagdje zabavljen učenjem i podučavanjem. Najviše se bavio filozofijom i učenjem jezika. U Mljetcih osnovao je posebnu školu 1802. Kad su godine 1805. Mljetci podpali pod Francezku ode u Karlovac i za Karagjorgjevićeva vremena 1807. dodje u Biograd i posta odhraniteljem Karagjorgjevićeve djece, ustroji 1808. današnju veliku školu u Biogradu, posta popečiteljem prosvjete i umre 1811.

Književni svoj rad započeo je u Dalmaciji i nastavi ga u Lipskom. Godine 1783. naštampao je tuj svoj životopis: „Priklučenija Dmitra Obradovića, narečenoga u kaludjerstvu Dositeja", i „Sosvjete zdravoga razuma". Kašnje nastavi svoj životopis pod imenom „Domaća pisma". Uz ta pisma tiskale su se i Ezopove basne. U Beču dade tiskati „Sobranija raz-

Digitized by Google

nih nravoučiljnih veščej". U Mljetcih izdade pod njegovim imenom Solarić „Geografiju".

U svom životopisu nacrtao je i život svoga naroda, iztaknuv suvišnost tolikih manastira i potrebu škola. Sva djela namjenio je prosvjeti naroda svoga. Nije se služio visokimi znanstvenimi sistemi, nego je sve pisao praktičnim na mnogo primjera osnovanim načinom i lahko razumljivim štilom; jer on svojih knjiga nije namienio učenjakom, nego narodu, najpače još neučnomu narodu. Proputovavši razborito motreći i učeći, toliko svieta, stekao si izkustvo i uhvatio slobodno i uzvišeno stanovište, s toga i nemaju njegova djela provincijalnoga značaja, nego su namienjena cielomu narodu hrvatskomu i srbskomu, bez razlike države, imena i vjere. Nu Obradović nebijaše filolog, s toga je njegov jezik narodni, samoučki, nesveden u pravila dobro osnovane gramatike.

Buduć da je Obradović polovicu svoga života proživio učeći knjige pisane crkveno-slavenskim jezikom, s toga je naravna stvar, da se nije mogao crkveno-slavenskih rieči sasma otresti, nego ih je umješao u narodni jezik. Medjutim on si nije zato ni najmanje razbijao glave, dapače je ne samo crkveno-slavenske nego i tudje rieči rabio, samo ako su bile narodu razumljive. On nije radio o jeziku i njegovu poljepšanju, nego o prosvjeti naroda; njemu bijaše jezik izpod stvari. Glavno je njegovo načelo bilo: „piši tako, kako će narod najlakše razumjeti".

Kada je Obradović stupio na književno polje, upravo se najsilnije bila razvila radnja oko rusko-srbsko slavenskoga jezika. U školah na iztoku podučavalo se tim jezikom, školske knjige bijahu na njem osnovane, kako smo već prije napomenuli.

Najveći protivnici Dositejevi bijahu pravoslavni svećenici, a napose kaludjeri, koji su najveći dio narodnoga posla u

Digitized by Google

ruku imali. S toga su mu knjige spalili, tako da su postale veoma riedke i skupe. Protivnici nehtjedoše uz Dositeja pristati, što su scienili, da je njihov crkveni jezik, pravi jezik Ćirila i Metoda; smatrahu ga dakle svetinjom. Nadalje mislili su, kao nekoč njemački pisci, da se književni tobože učenjački jezik mora razlikovati od jezika prostoga puka. Napokon su se bojali od Obradovićevih slobodoumnih ideja, misleći, da pravi propagandu za rimsku crkvu, tim više, što se govorilo, da valja sa crkveno-slovenskim jezikom ostaviti i ćirilicu. Nu mladji naraštaj prigrlio je njegovu ideju svom vatrom, i djela mu bijahu poslje njegove smrti po više put tiskana, akoprem je još dugo trajala borba sa crkveno-slavenskim jezikom.

Obradovićevim pravcem udariše poslje njega Dmitar Davidović, vladika Lukijan Mušicki, i matica srbska u početku svoga rada. Lukijan Mušicki, vladika karlovački, prvi je srbski književnik, koji se odlikovao pjesničtvom.

Nova doba.

XX. Obći značaj književnosti.

Ideja o narodnosti pokrenula je svršetkom 18. vieka čitavom Europom. Izvan Hrvatske upoznaju se djaci učeći na visokih školah u Gradcu, Beču i Pragu s oduševljenjem, kojim se ondje njegovao narodni duh, ondje se učili pojimati znamenitost narodnoga jezika. Ove ideje donesoše kući, i plamen oduševljenja obuhvati malo po malo sav narod hrvatski. I Srbi živahno prianjaju uz narodni jezik, akoprem je kod njih borba izmedju narodnoga i crkveno-slavenskoga jezika

Digitized by Google

zauzela gotovo svu prvu polovicu ovoga vieka. Na sve austrijske Slavene najviše je uplivala probudjena sviest naroda českoga, osobito spisi Kollarovi i Šafařikovi. — I u bivšoj Krajini napokon ustupi njemački jezik sva prava jeziku hrvatskomu, počam od godine 1871. pod upravom generala baruna Mollinarija. Napokon sjedinjena je vojna Krajina 1. kolovoza t. g. pod banom grofom Pejačevićem s materom zemljom; tim je razrušen zid, koji je medju braćom obstojao; jer sviešću nikada razdruženi bili nisu.

Nova doba obradjuje nas u glavnome dvojim: Književnost se razvija čistim narodnim jezikom, koji je na zapadu i iztoku podignut na dostojanstvo književnoga jezika, koji je u školi i znanosti, te u javnom i političkom životu održao pobjedu. — Što smo u srednjoj dobi našli u najvećoj pociepanosti, to se je u novoj dobi književnim jezikom bratski sdružilo. Ideja, koja se u srednjoj dobi dvaputa pojavila (Kačić i Mikalja, Katančić i Kanižlić) oživotvorila se. Na dostojanstvo književnoga jezika uzvisilo se narječje, koje su u glavnome razumjeli gore rečeni muževi: štokavsko narječje hercegovačko, jekavskoga izgovora.

Nova je doba ujedno i doba obće narodne prosvjete; sva književnost ima pred očima prosvjetu naroda. — Pučke se i srednje škole umnožavaju i uredjuju prema školstvu u naprednijih zemljah po jedinstvenom sustavu. Napokon se godine 1874. otvori u Zagrebu najviši hram prosvjete, prvo hrvatsko sveučilište. Narodna prosvjeta zajamčena je dakle dobro uredjenim školstvom, a književnost podupiru u novoj dobi utemeljeni književni zavodi i književna družtva.

Dva su muža, oko kojih se kreće književnost u prvoj polovici ovoga vieka: Vuk Stefanović Karadžić i Ljudevit Gaj. U početku 19. vieka sva se naobražena Europa zanimala narodnim pjesničtvom. I hrvatski književni jezik sveden je u pravila na temelju narodnih umotvorina.

Digitized by Google

XXI. Kratka poviest narodnoga pjesničtva.

Narodno pjesničtvo obuhvaća: Pjesme, priče, poslovice i zagonetke. Narodne su nam umotvorine, čim starije, tim vjernije svjedočanstvo o mišljenju i shvaćanju narodnom; one su čisti odsjev narodne naobraženosti i narodnoga značaja.

Prva učiteljica čovječanstva bijaše priroda; od nje se je čovjek naučio govoru. Uzvišeni pojavi u prirodi potresli su čuvstvom njegovim; on je u njih nazirao djelatnost višega bića. Ljudi obožavahu prirodne sile i trsijahu se, da svoje misli i svoja čuvstva prigodom svečanosti, što su jih svojim bogovom priredili, što ljepšimi izrazi očituju, i tako se razvile prve pjesme. Kašnje uplivaše na narodno mišljenje kršćanstvo svojim uzvišenimi istinami. Prvi je dakle izvor narodnomu pjesničtvu vjera; po tom imademo priča i pjesama sadržaja pogansko-mitičkoga, a zatim takovih, u kojih se nalaze spojeni elementi pogansko-mitički sa kršćanskimi. I stari Hrvati i Srbi kano i svi Slaveni imali su pjesama i priča o svojih bogovih, o praznicih i obredih njihovih. Naše priče o vilah, zmaju, vukodlaku, ostanci su poganskoga vremena. Takove se priče i pjesme razprostirahu ustmenim predavanjem, pri čem je uvjek govornički ili pjesnički talenat dotičnoga pripoviedaoca, njegova domišljenost i duševna darovitost najviše odlučila. Kršćanski svećenici nastojahu propoviedajuć narodu, svaku nauku zasladiti po kojom pričom, koju je narod dalje pripoviedao sa svojimi pridjevci; svećenici mješahu po svojem znanju sad više sad manje iz grčke i rimske književnosti, tim se mnogo grčkih i rimskih priča presadjivalo na naše zemljište.

Drugi su izvor junački čini pojedinaca, sukob s drugimi narodi i seoba narodâ. Svoje junake proslavio je narod pjesmami i pripoviedkami. Borba proti Turkom bogato je vrelo naših narodnih pjesama. Pomješavši se narodi, pomiešali su

Digitized by Google

jim se jezici, narodne pjesme i priče. Odtuta si tumačimo hrvatske priče o Aleksandru velikom, o caru Trojanu, Dioklecijanu i Konstantinu. Potomci nadošavšeg naroda spojiše dogodjaje o svojih davnih predjih sa osobami naroda, s kojimi su se sastali u novoj domovini. Zatim razniele su se mnoge priče po putnicih, od susjeda do susjeda. Iz svega toga možemo si tumačiti factum, da svi indogermanski narodi, počam od Himalaje do Irlandije imaju slične, dapače mnogo zajedničkih priča. Takova je zajednička priča „Pepeljuga", koja živi s malimi promjenami kod svih indogermanskih naroda.

Stariji su se književnici malo obazreli na tu narodnu knjigu i nisu znali ništa iz nje presaditi u svoju radnju. Narod pjevaše njekada, kao što i danas pjeva. Stariji su književnici jamačno nebrojeno puta slušali narodne priče i pjesme, ali su jih prezirali. kano stvar svagdanju; nitko jim nije pripisao kakovu znamenitost. Pisci tražili su svoje gradivo samo u knjigah i kod naobraženoga svieta. Najstariji spomenik hrvatskoga narodnoga pjesničtva dukljanska je kronika, koja je u 12. vieku pisana na temelju narodnih pjesama i priča. Najstarije ih je sakupio Hektorović, koji je u svojem spjevu „Ribanje i ribarsko prigovaranje" izdao tri narodne pjesme (nazivajuć ih bugarkinje). Kod Gundulića se vidi, da se je u svom Osmanu obazirao na sadržaj narodnih pjesama, a za Palmotića se izrikom znade, da je otišao u Bosnu, da prouči narodni jezik, naravno slušajuć govor i pripoviedanje naroda. Nu Kačić se tekar obilnije bavio sakupljivanjem narodnih pjesama; prvu sbirku imademo od njega. „Razgovor ugodni naroda slovinskoga". Devetnaesti viek, komu je geslo: „sve za prosvjetu naroda", počeo se je tekar zanimati sadržajem i oblikom narodnih umotvorinâ, smatrajuć u njih najsigurnije ogledalo narodnoga duha, najčvršći temelj književnoga jezika. U novijem vremenu stekoše si sakupljivanjem i točnim priobćivanjem narodnoga blaga mnogih zasluga: Vuk,

Digitized by Google

Kurelac, Mijat Stojanović, Luka Marjanović, Luka Ilić i Mihovil Pavlinović; nu najznamenitije mjesto ide Vuka.

XXII. Vuk Štefanović Karadžić i suvremena književnost na srbskoj strani.

Vuk Štefanović Karadžić rodio se je u Srbiji, u selu Tršiću, od imućnih roditelja god. 1787. Pisati i čitati učaše od svoga rodjaka Jefte Savića, a kratko vrieme pohadjaše i pučku školu u Ložnici. Ljubav za naukom povuče ga u Karlovce sriemske, gdje je htio polaziti gimnazij, što mu se nije dopustilo, jer mu tada bijaše već 19 godina; ipak se samoučeći bavio neko vrieme u Karlovcih. Vrativ se opet natrag u Srbiju, službovaše tamo pisarom kod vieća, a kratko vrieme bijaše sudcem i upraviteljem u Brzoj Palanci do god. 1813. Pisarom u Palanci, osobito pako upraviteljem u Brzoj Palanci, bilježio je vuk svaku rieč, koju do onda nije znao, bez književne namjere. Takodjer je naučio mnogo narodnih pjesama i pripoviedaka.

Godine 1813. uslied bune ostavi Vuk Srbiju i ode u Beč, neznajuć ni sam zašto i o čem će tamo živjeti. Tada je Davidović izdavao srbske novine. Kopitar, slavenski filolog, bijaše censor slavenskih knjiga. Kroz Kopitarove ruke išle su takodjer Davidovićeve novine. Vuk napiše u te novine članak o padu Srbije i predade ga cenzuri. Ovaj članak s osobitosti jezika navuče Kopitarevu pažnju i tako se Kopitar upozna s Vukom. Što po naputku Kopitarevu, što njegovom pomoći izda Vuk 1813. „Pismenicu srbskoga jezika“ po primjeru Mrazovićeve slavenske slovnice (Sklonitba i sprega), 1814. i 1815. dvie knjige narodnih pjesama, a 1818. riečnik srbsko-latinsko-njemački. S riečnikom spojeno izašlo je i drugo popravljeno izdanje slovnice. — Ovim trim knjigama zaklju-

Digitized by Google

čuje se prvi odsjek Vukova rada Vuk. uhvati isto načelo kojim se iztaknuo Obradović: „Piši narodnim jezikom“ nu načelo ovo dotjerao je on na čistac. Izprva pisaše iztočnim izgovorom — naime štokavskom ekavštinom; nu kašnje uvede štokavsku jekavštinu hercegovačku, kojom je već riečnik pisan. Glede pravopisa bijaše mu načelo: „Piši, kako se govori“ (eufonički pravopis).

Iz ćirilice izbacio je Vuk sva stara i nepotrebna slova: я, ѳ, ю, ъ, ы.

U Beču se osim Kopitara upozna sa njemačkim filologom Jakovom Grimmom. Ova dvojica pratijahu svaki korak Vukov, savjetujuć ga i podučavajuć, i navješćivahu učenomu svietu, koliko ljepote sakriva naš jezik, naše narodno pjesničtvo. Pomoćju Grimma izdade u Lipskom njemački prevod svoje slovnice (1824). Godine 1833. dogotovi ondje i drugo izdanje narodnih pjesama u tri knjige. Jensko ga sveučilište imenova doktorom filozofije, priznavajuć mu tim zasluge. U Petrogradu upozna se s crnogorskim vladikom Petrom Njegušem II. Na njegov poziv ode u Cetinje god. 1836.; tuj dade tiskati „Narodne srbske poslovice“. U njih je Vuk prvi put počeo rabiti slovo *h*; jer ga do tada nikada nije bio čuo, a on se jedino onoga držao, što i kako je u narodu čuo. (U riečniku od 1818. nema rieči sa *h*).

Kao što Obradović, tako je Vuk naišao na strašan odpor, koji djelomice ni dan danas na iztoku svladan nije. Nu borba kretala se oko malenkosti i najviše oko pravopisa, osobito oko glasa „j“ što ga je Vuk iz latinice uveo. Protivnici Vukovi oslanjali su se najviše na svetinju književne prošlosti i na vjersku razliku od katolikâ. Akoprem je Vuk kod svih Srba imao književnih neprijatelja, to su mu se glavni protivnici ipak sdružili u Srbskoj matici, osnovanoj u Pešti godine 1826. kojoj bijaše duševna glava dr. Jovan Hadžić, oduševljen

Digitized by Google

za pravac Dositejev. Organ joj bijaše i danas je „Srbski ljetopis“. Jovan Hadžić, takodjer nazvan Miloš Svetić, rodom iz Sombora (god. 1799.) dr. pravâ, umro (1870.) u Novom Sadu; kao odvjetnik sudjelovao je na zahtjev Miloša Obrenovića u Srbiji kod izradjivanja zakonika. — U književnosti odlikovao se prevodi rimskih klasika, prevede i Natana mudruga od Lessinga.

Hadžić izdade 1838. „Sitnice jezikoslovne“ u kojih govori o pravopisnih stvarih, a medju ostalimi dokazuje, kakva je sreća po Srbe, što još nemaju slovnice; jer da se slovnicami samo pogrieške u jezik unašaju. To dade Vuku povod te napiše prvi „Odgovor na sitnice jezikoslovne u Beču 1839“. Sada nastade prepirka medju Vukom i Hadžićem. Amo spada i Vukovo pismo vladici Atanackoviću. Toj prepirci učini god. 1847. Daničić Gjuro kraj, i to na korist Vuku, svojom razpravom: „Rat za srbski jezik“. Medjutim valja napomenuti, da su i urednici ljetopisa sve više pristajali uz Vuka, a medju ovimi je osobita spomena vriedan dr. Jovan Subotić, koji je i u Matici glasom priznanja govorio o Vuku. I tako naginjaše sve više i više pobjeda na stranu Vukovu.

Svršivši tako borbu s maticom izda Vuk „Novi zavjet našega gospoda Isusa Hrista“. „Kovčežić za historiju, jezik i običaje Srba“. „Narodne pripoviedke“. Sve u Beču. — 1852. izadje drugo izdanje srbskoga riečnika. Riečnik je taj uzor ne samo Hrvatom i Srbom, nego i ostalim Slavenom. On je riečnik živoga jezika; jer se u njem nenalazi ni jedna rieč, za koju Vuk nije znao, da se u narodu jamačno govori. Prevažno je i to, što je Vuk i naglas bilježio, kako u narodu živi. Ovaj je riečnik najvažnije djelo Vukovo. God. 1863. dovrši treće izdanje svojih narodnih pjesama u četiri knjige. (Poslie smrti izašla je 5. i 6.)

Nakon 50godišnjega književnoga djelovanja umre Vuk u Beču 1864., zajedno s njim iste godine i njegov učeni pri-

Digitized by Google

jatelj Jakov Grimm. Osim nekoliko pripovjedaka, kojimi je umnoženo drugo izdanje narodnih pripovjedaka i gradje za 5. i 6. knjigu narodnih pjesama, našla se i gradja za njemačko-srbski riečnik, što je nastojanjem naroda sve takodjer tiskom izdano.

Dok se tako u Austriji radilo, probudi se i književni život u tadašnjoj kneževini Srbiji, koja istom 1830. iz svoje neizvjestnosti izadje, nabaviv si tiskarnu. G. 1833. nastavi Davidović izdavanje svojih novina u Biogradu. Nu i Srbija udari u jeziku i pravopisu proti Vuku, te se godine 1832. zabranila poraba Vukovih ili njegovim pravopisom štampanih knjiga. Godine 1847. utemeljeno bje u Biogradu, najviše nastojanjem Jovana St. Popovića „družtvo srbske slavesnosti“ s književnim organom „Glasnik“. Kod osnivanja družtva toga bio je Vuk sam prisutan; al naidje na velik odpor, jer se članovi još držahu starijih nazora o jeziku i pravopisu. To je družtvo doduše živo nastojalo o ukinuću zabrane u pogledu Vukovih knjiga, nu kraj svega toga ostadoše one do godine 1860. zabranjene. Malo po malo nastale su i u Srbiji za Vukova na čela povoljnije okolnosti, dok ih Srbi nisu sasma prihvatili, samo s tom razlikom, da do današnjega dana pretežnijom stranom rabe ekavštinu. Družtvo srbske slavesnosti promjeni 1864. svoj naslov u „Srbsko učeno družtvo“ kojim imenom i danas obstoji.

Vukove zasluge stoje kako smo vidili poglavito u tom, što je vjerno sabrao i priobćio narodne pjesme, pripovjedke i poslovice, što je na temelju toga sastavio slovnicu i riečnik i što je napokon radio, da se na stupanj književnoga jezika uzvisilo nariečje štokavsko-hercegovačko-jekavskoga izgovora.

Na svršetku da bilježimo još razloge, s kojih se Vuk odlučio na jekavštinu:

1. Njome govori najveći dio naroda i to onaj dio upravo, koji se nalazi u sredini, koji je najljepše sačuvao narodni

Digitized by Google

značaj, na koji su najmanje uplivali tudji jezici, te se s toga govori ondje najčišće; jer se na zapadu umješao talijanski, na jugo-iztoku turski, na sjeveru magjarski, a na sjeveroiztoku njemački jezik. 2. Na jekavštini spjevane su gotovo sve naše narodne pjesme. 3. Jekavština je mekša od ostala dva izgovora i samo se u njoj gdjekoje rieči različnoga značenja pismom razlikuju; n. pr. sjedim, siedim; svjet, sviet i svet. 4. I dubrovački pjesnici u cvietnoj dobi svoje književnosti spjevali su svoje pjesme na tom izgovoru. 5. Jekavština je najnoviji izgovor, te je nekim načinom simbolično sjedinila izgovor ekavski s izgovorom ikavskim, sprijateljila iztok sa zapadom.

Vuk u početku svoga rada vodjen načelom „piši kako se govori" poprimi za višebroj 3. 6. i 7. padeža oblike na *ma*, koji su se tečajem vremena u našem jeziku uobičajili, te se govore uz starije svim slavenskim jezikom zajedničke padeže na *m*, *h*, *i*. — Te se padežne razlike s neznanja smatraju za razliku jezika hrvatskoga od jezika srbskoga, dočim se jedni te isti oblici jednako rabe u puku hrvatskom i srbskom.

Obširnu razpravu o Vuku napisao je V. Jagić u Književniku I. godine. „Iz prošlosti hrvatskoga jezika".

XXIII. Poviest višebrojnih oblika 3., 6. i 7. padeža.

Što se tiče starijega odsjeka hrvatskoga jezika, dakle staroslavenskoga i starohrvatskoga (starosrbskoga), sve je po pravilu današnje hrvatske slovnice: 3. padež svršuje se na *m* (om, em, am, im); 6. na *h* (ih, ah); 7. na *i* (i, ami, mi).

Sedmomu padežu naše 1. deklinacije, gdje se korenu dodaje čisto *i* (prsti, učenici itd.) uklanjali su se već stari Slaveni mjestimice, uzevši u pomoć padežni svršetak 7. pa-

*

Digitized by Google

deža 3. naše deklinacije, ter se već u staroslavenskom nalaze takovi oblici 7. padeža: griehmi (mj. griesi), darmi (mj. dari), zidmi itd. To je znak, da već starim Slavenom *i* nije bilo dovoljan padežni exponenat.

Nu današnjim padežem na *ma* uzrokom je narav hrvatskoga jezika, kojom ljubi samoglasni svršetak rieči i njegovo osobito nagnuće prama samoglasu *a*, pak onda sila analogije zaimenâ i pridavnikâ. Uslied toga nagnuća odlikuju se dosta rano u hrvatskom jeziku oblici 3. padeža višebroja: va*ma* (mj. vam), na*ma* (mj. nam), nji*ma* (mj. njim); va*mi*, na*mi* itd. Tako se najprije počeo mješati 3. sa 7. padežem višebroja kod zaimena.

Moramo dobro na um uzeti, da su naši pisci staroga i srednjega vieka bili slabi slovničari, da se većinom samoučki pisalo i da nisu mnogo marili za točnu razliku raznih oblika, nit za dosljednu porabu njihovu, kako smo to kod Dubrovčanâ vidili.

Po primjeru zaimena dodavahu s vremenom isti samoglas i pridavnikom u trećem padežu višebroja (dobrima mj. dobrim), liepima itd. Po čem su se takovi oblici uobičajili bili kod pridavnika, ne zaostade dugo niti samostavnik, i njemu dodavahu jedno s pomanjkanja slovničkoga znanja, drugo zavedeni analogijom zaimena i pridavnika, iste dočetke. Tako postade najprije prema obliku *dobrim* i oblik *učenicim*, *kraljim*, *sinovim* itd.; kašnje prema obliku *vama dobrima* i oblik *učenicima*, *kraljima*, *sinovima*, *ženama*, *riečima* itd.

Čim je tako početak učinjen bio, razprostranjivahu se oblici sve više bez ikakove dosljednosti. Tako udjoše u višebroj za 3. i 7. padež oblici dvobrojni. Sada nastade boj medju starijimi pravilnimi i novimi nepravilnimi oblici, i počam od Marulića pa do 19. vieka postupahu naši pisci u tom bez reda i dosljednosti, neznajuć razlike medju timi oblici. Neki

Digitized by Google

dapače sklanjahu po starijem obliku pridavnik, po novijem samostavnik ili obratno, kako smo to već vidili kod Marulića. Borba tih oblika u knjizi vjeran je odsjev borbe u živom tadašnjem narodnom jeziku. Ti razni oblici za iste padeže bijahu spisateljem tim miliji, što su se njimi sroka radi po volji služiti mogli, kao što se može u obće uzeti, da je u najviše pjesnika toj nedosljednosti kriv bio srok. Naša literatura srednjega vieka vrvi takovimi primjeri. Razumije se po sebi, da su bolji i vrstniji književnici u tom dosljedniji bili.

Šesti padež ostade još uviek po prilici do 18. vieka netaknut i svršivaše se na *h*. To se *h* sve to slabije izgovaralo, zato ni taj padež, osobito u ustmenom govoru, nebijaše dovoljno označen. I ovdje očitova ljubav hrvatskoga jezika prama samoglasu *a* svoju moć. I ovdje izadje mješanje od zaimena osobnih. U 6. padežu uvukao se sve to više oblik *vam* mjesto *vas*, *nam* mjesto *nas*. Uz ovaj vam i nam prionuo je, kano nekada u 3. padežu samoglas *a* ili *i*; po obliku zaimena uzeše prikrajati pridavnike i samostavnike. Tako se sve više ukazuju oblici 6. padeža: *o njima*, *dobrima*, *našima*, *o ženama* itd. — Počam po prilici od 18. vieka pomiešaše sva tri padeža višebroja bez ikakve dosljednosti.

Obradović piše: O prijateljem, u nami, da se mi njima u pohvalnim izpravljenijam podobni pokažemo, medju ljudma, medju drugi prijatelji itd. Relković piše: razdeljitima lalokami ovima satirom, u kojima, pred svojima puci iid.

Istom u našem vremenu postupa se u porabi 3. 6. i 7. padeža višebroja dosljedno; nu žalibože u tom nisu složni pisci srbski sa hrvatskimi. Kod Srbâ uzvisio je Vuk, kako smo već napomenuli oblike 3., 6. i 7. padeža na *ima* i *ama* na dostojanstvo književne porabe, dočim se na hrvatskoj strani Babukić odlučio za oblike (3. padeža) na *m*, (6.) na *h*, (7.) na *i*, s obzirom na to, što se stariji oblici ni do danas u narodu posve izgubili nisu, i s obzirom na to, što svi slavenski

Digitized by Google

jezici u tih padežih imaju svršetke staroslavenske. Ovih su se oblika držali svi kašnji hrvatski slovničari i sva hrvatska književnost.

Medjutim i današnji pisci srbski rabe za izmjenu padeže starije uz novije. Evo nekoliko primjera:

Dr. Jovan Subotić: Misliš da *vam* tko može vjerovat. Da je *Turkom* do Srbalja stalo. Zato tebi pred *svima drugima* pruža ruku. Poslaše *nam* Turci i nude *nama*. U *njedrima* medj *narodi*. U *njih* (u grobovih) će s *nama* boraviti itd.

Mita Popović: U *grobovi nepoznati* trunu, po *zemljama*. Prodavaše *begovima*, *agom* i *vezirom* pod *barjaci svileni* i *trobojni* itd.

Iz ovoga se vidi, da su stariji i noviji oblici zajedničko blago hrvatskoga i srbskoga naroda; nu takodjer smo vidili, da su oblici naše hrvatske slovnice poviešću opravdane, da su raznolikiji i da se slažu s književnimi oblici svih danas živućih slavenskih jezika.

XXIV. Preporod hrvatske književnosti. — Ljudevit Gaj i ilirizam.

U Hrvatskoj bijaše na svršetku prošloga i na početku ovoga vieka po narodnost i književnost doista žalostno. Hrvati raztrgani državnim životom nebijahu si narodnoga jedinstva svjestni Ona radnja nekolicina pisaca nije imala temelja nit u jeziku, nit u pravopisu, nit u nazivu jezika. Hrvati Kajkavci pisahu kajkavskim, Primorci čakavskim, a Slavonci štokavskim nariečjem ikavskoga izgovora. Prerazličiti bijahu nazivi za narodni jezik u porabi, a o narodnom oduševljenju ne bijaše ni govora. Latinski jezik vladaše u učevnih zavodih i u svih skoro strukah javnoga života, a uz to otimaše jezik njemački sve to više mah svojom zanimivom književnošću i ka-

Digitized by Google

zališti tako, da je hrvatski jezik osudjen bio jedino na razgovor s prostim pukom. Tako smo u kratko sabrali, o čem smo se svršetkom srednje dobe osvjedočili. Pavao Štoos, župnik u Pokupskom, živo opjeva mrtvilo, u kojem su tada čamili Hrvati, svojom elegijom „kip domovine u početku leta 1831.“

Hrvatski mladići, baveć se izvan Hrvatske na visokih školah, počeše najprije misliti o probudjivanju narodne sviesti. Već godine 1813. osnivaju mladi ljudi iz Hrvatske i Srbije u Beču družtvo, da osvietle jezik ilirski. U tom družtvu bijahu: Kopitar, Sporer, Mihanović, Davidović i Frušić. Tamo poče Davidović izdavati svoje novine srbske, a Sporer dobi dozvolu za izdavanje ilirskih novina, ali je mrtvilo u Hrvatskoj toliko bilo, da nije mogao niti prvi broj izaći. Godine 1817, sklopilo se u Beču opet hrvatsko družtvo. U tom družtvu bijaše opet Mihanović, koji 1818. dobi dozvolu za izdavanje lista „Oglasnik ilirski“; ni ovaj mu list sbog pomanjkanja predbrojnika neugleda svjetla božjega. Zatim našli su se mladi ljudi iz Hrvatske, Dalmacije i Srbije u Gradcu na tamošnjih visokih školah. Medju njimi bijahu glavni: Demeter, Kurelac i Gaj. Ovaj posliednji prispio je tamo prvih dana godine 1827. Tuj se čitahu pjesme Kačićeve, tuj se kajkavci — i sam Gaj — učiše štokavštinu. — Napokon dodje taj duh i u Zagreb i Gaju bje sudjeno, da bude stožer novoga pokreta u Hrvatskoj, da bude preporoditeljem hrvatske književnosti. Glavna mu ideja bijaše, da uzkrisi narodnu sviest u Hrvatâ i da sjedini sve južne Slavene jednim književnim jezikom i jednim nazivom.

Ljudevit Gaj rodi se god. 1809. u Krapini, izuči gimnaziju u Varaždinu. Ovdje sastavi na latinskom jeziku poviest svoga rodnoga mjesta, što ga je kašnje (1826.) u Karlovcu izdao na njemačkom jeziku pod naslovom: „Die Schlösser bei Krapina“. Ovdje navodi zanimivu priču o braći Čehu,

Digitized by Google

Lehu i Mehu, po kojoj je Krapina i Hrvatska pradomovina svih Slavena. (Čitaj veoma zanimivu razpravu o toj priči u Književniku I. od Fr. Račkoga). Svršivši mudroslovne nauke na gradačkom i lipskom sveučilištu postade doktorom filozofije. Kašnje ode u Peštu, da uči prava. Ovdje se upozna sa učenim i patriotičnim pjesnikom, slovakom Ivanom Kolarom, pjesnikom češke lirsko-epske pjesme „Slàvy Dcera". (U ovoj pjesmi, koja se sastoji od 645 soneta, opjevane su tužne borbe Slavenâ na Sali, Odri, Rajni, Labi i Moldavi, i slave se svi muževi, koji su si stekli zasluge za Slavene.) Kolar bijaše protestanski svećenik i neko vrieme profesor za slavenske starine i mithologiju na sveučilištu u Beču, umro 1852. Ovo poznanstvo bijaše za Gaja zanimivo i koristno. Opojen idejom za prosvjetu hrvatskoga naroda, napiše 1830. razpravu o novom pravopisu, analogično prema pravopisu češkom. Ova razprava ima se smatrati početkom javnoga djelovanja Gajeva za preporod hrvatske knjige. Godine 1831. dodje u Zagreb, odlučivši, da će sve sile i sav svoj imetak uložiti za napredak naroda, za prosvjetu njegovu.

Spremajuć se na riešavanje velikoga zadatka, uvidi, da bez javnoga glasila ne može djelovati na sav narod. On ode sam u Beč pred cara Franju I., te izposlova svojom rječitosti dozvolu za izdavanje hrvatskih novina. Treba ovdje napomenuti, da je Gaj bio inteligentan, idealan čovjek, vješt govornik hrvatski, njemački i latinski. Njegova osoba, njegova rieč odavala je čovjeka pobjednika. Početkom 1835. godine zače Gaj izdavanje svojih novina pod imenom „Novine horvatske"; uz nje izdavaše „Danicu horvatzku, slavonzku, dalmatinzku". Njemu se pridružiše redom svi pisci i pjesnici kajkavski i štokavski: Babukić, braća Ivan i Antun Mažuranić, Vukotinović, Štoos, Demeter, Vraz, Mihanović, Blažek, Topalović, Marić, Rakovac, Šulek, Rusan, Jukić i dr.; kašnje su redom i svi mladji pisci i pjesnici stali pod Gajev oduševljavajući i

Digitized by Google

prosvjetni stieg, kao: Njemčić, Kukuljević, Trnski, Preradović, Utješenović i dr. „Danica“ ima u 1. broju na čelu pjesmu: „S Danicum“, a iste godine spjeva Gaj „Još Hrvatska“ a Livadić ju uglasbi. U prvom se tečaju pisalo kajkavštinom, što je veoma mudro i praktično bilo; jer je Zagreb u središtu kajkavaca, koje je valjalo najprije predobiti; samo po gdjekoja pjesma, po gdjekoji člančić bio bi štokavski. Pravopis bijaše obični horvatski ili slavonski.

U 10. broju Danice izadje Mihanovićeva pjesma „Liepa naša domovino“, a Gaj poče u tom broju razlagati pravila novoga, prema českomu udešenoga pravopisa u posebnoj razpravi, kojom je izpravio i nadopunio osnovu svoju od godine 1830. Pravopis taj bijaše sasvim uzporedan Vukovu ćirilskomu. Godine 1836. odvažio se Gaj korak dalje, uvedši bez oklieve štokavsko narječje hercegovačko-jekavskoga izgovora. Gaju ne bijaše samo do toga stalo, da uzkrisi Hrvate do narodne samosvjesti, on htjede sjediniti u književnom jeziku sve južne Slavene, kako smo to već naprvo napomenuli. — Trebalo je sada naslova zajedničkoga, kojim bi se svi južni Slaveni okrstili. On si odabra ime Ilir, ilirski jezik; jedno što se je to ime bilo uobičajilo u znanstvenom, osobito latinskom književtvu, drugo, što se po stupnju tadašnjega razvitka naše poviesti mislilo, da su Hrvati i Srbi zbilja potomci starih Ilira, a napokon je to ime još od Napoleonovih vremena u pameti naroda živilo. Već Slovenac Vodnik bijaše oduševljen Ilirac. S toga promjeni Gaj druge godine naslov svojih novina u „ilirske“, pod kojim je naslovom mislio sve južne Slavene; od sada pisaše, kako je već rečeno, štokavskom jekavštinom i novim pravopisom. U drugom tečaju dade Vjekoslav Babukić svoju slovnicu tiskati (br. 10—15. u tih brojevih izašla je sva slovnica); kašnje ju je razširenu izdao, posvetiv ju banu Jelačiću 1854. „Osnova slovnice slavjanske, narječja ilirskoga“. Osnova izašla u Danici, bila je mnogo kraća; nju je Fröhlich

Digitized by Google

preveo na njemački jezik (1839.) Babukića su se držali svi kašnji hrvatski slovničari. Duh ilirski poče se širiti u pjesmah i spisih. Pisci se podpisivahu: N N. Ilir iz Hrvatske, N. N. Ilir iz Slavonije itd Gaj je, vatrom svoje besjede, sve oko sebe oduševljavao i na složni rad poticao. Članci i pjesme u novinah bijahu povjestni, narodopisni, jezikoslovni i u obće poučni prema tadašnjemu duhu i svrsi književne radnje. Ilirski književnici daju nam divan primjer sloge i dosljedne radinosti.

Narodna samosvjest budila se takodjer pjesmami, koje se pjevahu po mladjem naraštaju, u družtvih i pri kazališnih do tada njemačkih predstavah. Amo spada Mihanovićeva pjesma: „Liepa naša domovino", Gajeva „Još Hrvatska nij propala" i Demetrova „Prosto zrakom ptica leti". Kamo nije dospjela Danica, tamo su dospjele ilirske pjesme.

Uz pjesnike valja napomenuti i skladatelje, koji su pjesmam dali napjeve, te je narodno oduševljenje zahvatilo i one krugove, koji nisu čitali novine. Najzaslužniji skladatelji bijahu: Lisinski, Livadić i Rusan. Rusan je bio prigodni pjesnik i sam je svojim pjesmam složio napjeve, akoprem nije poznavao notâ; organist Mesarić (Fleischer) u Belovaru bi mu složio note. Rusanove pjesme bijahu lagane i jednostavne; s toga prodriješe u narod, te se i danas rado pjevaju.

I dubrovačka književnost uplivala je znatno na ilirsku dobu. Prve viesti o Dubrovčanih došle su u Zagreb tek preko Šafarika „Geschicte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen 1826". Gaj je sam putovao u Dubrovnik, da odkriva slavu dubrovačku. Prvo izdanje Osmana 1844; (troškom matice ilirske) razglašuje se kano nešta nečuvena. Iliri smatrahu Dubrovčane svojimi uzori.

Poslje godine 1836. osnuje se u zagrebačkom sjemeništu „Sbor duhovne mladeži", koji do danas obstoji, te je izdao mnogo pobožnih knjiga. Da uzmogne nezavisnije raditi, podiže

Digitized by Google

Gaj o svom trošku posebnu narodnu tiskarnu 1837. Da se hrvatskomu jeziku put prokrči u više krugove, zavede se godine 1838. povodom rodoljubivoga grofa Janka Draškovića narodna čitaonica u Zagrebu. I hrvatskim kćerim govorio je Janko Drašković u djelu: „An Illiriens hochherzige Töchter". Svrha čitaonice bijaše čitanje novinâ i knjigâ i razširivanje koristne znanosti. Tuj bijaše središte rodoljubive radnje. Čitaonica podupiraše književnike, priredjivaše narodno-kazališne predstave, narodne koncerte itd. Po primjeru narodne čitaonice osnovaše se sada slične čitaonice po svih većih gradovih Hrvatske i Slavonije.

Godine 1839. dobi Ljudevit Gaj iznenada pohvalu od cara Ferdinanda i dragocjen diamantan prsten u znak priznanja zasluga za hrvatsku književnost. To povladjivanje od strane vladara obodri na novo hrvatske književnike. Nu ime „Ilir" ne nadje sa svim tim pravoga odziva ni kod svih Hrvata, a Srbi su mu se veoma protivili. Napokon bude s političnih razloga 1843. ime ilirsko zabranjeno. Novine promjeniše sada svoje ime u „Narodne Novine", a „Danica" se opet prozva „hrvatsko-slavonsko-dalmatinska". Nu oduševljenje dosadanje ostade isto. Ime nije u stvari ništa promjenilo.

Gajev pokret zahvatio je i Dalmaciju i Bosnu. Godine 1844. pojavlja se i u Dalmaciji književni pokret; iste se godine osnuje u Zadru list „Zora dalmatinska" pod uredničtvom Kuzmanića. Ovdje se prvi put javlja Preradović hrvatskim pjesnikom. („Zora puca, bit će dana" — „Putnik".) U Bosni ustade Franjo Jukić (rodom iz Banjaluke 1818. umro u Beču 1857.), Franjevac. On je najglavniji zastupnik novijega književnoga života u Bosni i stekao si mnogo zasluga za prosvjetu Bošnjakâ. Pisao je: Bosanski prijatelj, zemljopis i poviest Bosne, izdao je pjesme bosanske i hercegovačke.

Digitized by Google

XXV. Kazalište. Matica ilirska. Jezikoslovje. Svršetak ilirizma.

Najznamenitiji zavodi, kojim se u dobi ilirizma temelj položio, jesu: „Matica ilirska i kazalište“ oba su se razvila iz čitaonice.

Znamenitu prosvjetnu zadaću kod svakoga naroda ima kazalište. Do vremena ilirizma davale su se po putujućih družtvih predstave njemačke. Za vremena ilirizma priredili su hrvatske predstave najprije dobrovoljci. Godine 1841. položi se temelj narodnomu kazalištu podporom kardinala Haulika. Iz početka prikazivali su se kajkavski komadi, zatim Kukuljevićevi dramatični proizvodi (Juran i Sofija, Stjepko Šubić), drame Sterić-Popovića, koji je na strani srbskoj prvi počeo obradjivati dramu (1806—1856) i razni prevedeni igrokazi. Ozbiljnije poče hrvatsku dramatiku njegovati Dimitrija Demeter, posvetivši kazalištu svoj život i imetak.

Dr. Dimitrija Demeter rodio se u Zagrebu od grčkih roditelja, izselivših se iz Makedonije. Izučivši u Zagrebu gimnaziju, u Gradcu filozofiju, posveti se medicinskoj znanosti u Beču i Padovi i posta dr. medicine. Već ga znamo iz družtva u Gradcu. Došavši u Zagreb, stupi u kolo Gajevo. Bijaše poznavatelj klasične književnosti, narodnih pjesama i dubrovačke književnosti. Radio je na književnosti svake vrsti (Novela „Otac i sin“, „u Iskri“, „Grobničko polje“, epsko-lirska pjesma u „Kolu“. Prevodi Jelačićevih njemačkih pjesama); nu najviše se odlikova na polju dramatskom. On je stručni utemeljitelj narodnoga kazališta. Sastavio je nekoliko izvornih drama, a mnogo ih je preveo iz drugih jezika. Od izvornih najznamenitije su: Teuta, Ljubav i dužnost, Krvna osveta, Stari Ašikdžija. Izdavao je u dobi ilirizma dva tečaja almanaka „Iskre“ (1844—46.) a pod starost beletristički list „Sokol“ te umre u Zagrebu 1872. Glavna mu radnja pada u vrieme ilirizma.

Digitized by Google

Matica ilirska bje pomnjom zagrebačke čitaonice utemeljena 1842. Svrha joj bijaše: Čitanje novina i knjiga i razširivanje koristne znanosti. Trsila se, da pomoću redovitih prinesaka svojih članova izdaje knjige, da u obće podupire književni razvitak. Nu tekar godine 1847. bude družtvo od cara potvrdjeno. Matica posvetila je u početku svoj rad izdavanju dubrovačkih književnika. Prva knjiga, koju je Matica tiskom izdala, jest Gundulićev osman sa 14. i 15. pjevanjem od Mažuranića 1844., kako je već naprvo rečeno. Izdavajuć tečajem vremena razna djela, stekla si je Matica za prosvjetu Hrvata mnogo zasluga. Godine 1873. promjeni naslov ilirski naslovom hrvatskim, te je zadnjih godina znamenitu djelatnost razvila. Govoreć o Matici, moramo se u kratko zaustaviti kod Vjekoslava Babukića.

Vjekoslav Babukić bio je u dobi ilirizma duša cielomu radu matičinu, on je prvi hrvatski filolog, a bio je u dobi ilirizma prvi autoritet u pogledu jezika. Rodio se je u Požegi 1812., a umro u Zagrebu 1875. Svršivši gimnaziju i filozofiju, davao je u Zagrebu lekcije i supliraše kratko vrieme na pravoslovnoj akademiji. Bijaše oduševljen Ilirac, bavio se hrvatskim jezikoslovjem, te je izdao prvu hrvatsku slovnicu (1836. 1854.) kako nam je iz prediduceg odsjeka poznato. Babukić radijaše i pisaše sve s gledišta obće slavenske uzajamnosti; on odabra za 3., 6. i 7. padež višebroja svim Slavenom zajedničke oblike na *m, h, i;* a kako je u dosadašnjoj hrvatskoj književnosti nalazio prislove sadanjega i prošloga vremena i dotične pridjeve, zadrža oba lika; jer je tako našao i u drugih slavenskih jezicih. On je dobro poznavao radnje drugih slavenskih filologa, a dopisivao je sa svimi glasovitijimi svojimi suvremenici. Čim se osnovala čitaonica, postade njezinim tajnikom, a kašnje tajnikom matice. Bijaše u svem savjestan i točan čovjek, te su ga zvali „najtočnijim Ilirom", „suhim zlatom".

Digitized by Google

Godine 1845. podigne se dozvolom cara Ferdinanda na zagrebačkoj akademičnoj gimnaziji stolica učiteljska za jezik hrvatski. — Natječajni izpit bude razpisan. Osim drugih nadjoše se na tom izpitu: Ivan Mažuranić, Stanko Vraz i Vjekoslav Babukić. Pitanja bjehu stavljena po bečkom sveučilištu. Babukić iznese pobjedu i bude 1846. imenovan profesorom. Sa svih strana stigle su mu čestitke. Na prvo njegovo predavanje došli su ljudi sa svih strana hrvatske. Ovdje valja napomenuti, da se je hrvatski jezik već počam od 1837. predavao na zagrebačkoj gimnaziji, što se ima pripisati privatnoj marljivosti i rodoljublju profesora; a profesor Smodek počeo je već 1832. na pravoslovnoj akademiji predavati hrvatski jezik. Babukićevo mjesto u matici preuze sada Stanko Vraz, o kojem ćemo kašnje napose govoriti. Babukić i njegov nasljednik Vraz bili su ujedno prvi hrvatski književnici, a matica prva hrvatska književna.

Osim Babukića odlikovali su se u dobi ilirizma na polju jezičnom Ivan Mažuranić i Užarević, Drobnić i Fröhlich svojimi riečnici, Firholzer i Volarić svojimi ilirskimi slovnicami za pučke učione. Najznamenitiji lirski i epski pjesnici ilirske dobe jesu: Antun Niemčić, Stanko Vraz i Ivan Mažuranić. Njihovi proizvodi spadaju medju najbolje, čim se hrvatsko pjesništvo diči; s toga ćemo o njih i njihovih djelih kašnje obširnije govoriti. Radi cielosti slike ilirizma treba ovdje još iztaknuti, da je Vraz bio prvi hrvatski kritik. On je u družtvu s Vukotinovićem i Rakovcem 1842. osnovao beletristički list „Kolo“, komu je poglavita zadaća bila, da kritičnomu sudu podvrže sve književne pojave i da priobći shodne proizvode drugih slavenskih književnosti. Prije nego što se razstanemo s dobom ilirizma, moramo spomenuti, da je godine 1847. hrvatski jezik na saboru u sudbenih i upravnih poslovih, u školstvu i javnosti stekao pravo, iztisnuvši jezik latinski.

Digitized by Google

Godina 1848. razvratnimi svojimi političnimi odnošaji strovali i Gaja i zaustavi bujni književni život. Tom godinom odstupljuje uzkrisitelj hrvatske književnosti, veliki Ljudevit Gaj, proti svojoj volji od javnoga književnoga rada i življaše tih život u Zagrebu do godine 1872. Umre oplakivan od svega civilizovanoga svieta hrvatskoga i srbskoga.

Vrieme ilirizma bijaše vrieme najvećega, najidealnijega oduševljenja; divno proljeće u životu naroda hrvatskoga, koji se bješe stavio na čelo svim južnim Slavenom. Ovdje bi se mogle upotriebiti rieči velikoga pjesnika Mažuranića: „Već ko tajni glas duhova, kojim sbore višnji dusi“ tako je neka čudesna sila potresla Hrvatskom oživljujući i oduševljujući sve. Sve, što se iole brojilo k inteligenciji, bratski se sdružilo u svrhu prosvjete naroda, a oživljujuće sunce u tom divnom vremenu bio je slavni i neumrli Ljudevit Gaj.

XXVI. Razvoj strukovne književnosti poslje godine 1850. — Družtva.

Poslje revolucije do godine 1860. življaše hrvatska književnost miran život, kao da se je hrvatski književni sviet iza prvoga oduševljenoga rada odmarao. Glavna je promjena učinjena glede književnosti u nazivu. Svestrano se sada prigrlio naziv hrvatski, mjesto naziva „hrvatsko-slavonsko-dalmatinski“. Godinom 1850. dobi hrvatski jezik u hrvatskih školah sva svoja prava, postavši jezikom nastavnim; akoprem je počam od godine 1851. pak do 1858. bio opet izključen iz javne uprave, a mjesto njega uveden jezik njemački. Sva književnost ovoga desetljeća kretala se oko prevadjanja i sastavljanja školskih knjiga. Javna književna radnja bijahu „Narodne novine s Danicom“ i „Katolički list“, (osnovan 1849.) Svojimi radnjami na polju školske književnosti stekli su si u ovom vremenu zasluga: Adolf Veber, Antun Mažuranić, Vinko

Digitized by Google

Pacel, Vj. Golub, Živko Vukasović, Matija Mesić, Josip Torbar i dr. — Godine 1850. utemeljeno bje nastojanjem Ivana Kukuljevića Sakcinskoga „Družtvo za jugoslavensku povjest", organ mu bijaše arkiv; još danas to družtvo obstoji, pretvoriv se u „hrvatsko arkeologičko družtvo" s organom „Viestnik".

Godina 1860. doniela svim narodom veću slobodu, od te godine stade se u Hrvatskoj narodni i književni život opet bujnije razvijati i hrvatska je književnost orijaški napredovala, osobito i znanstvena. „Pozor", zastupaše narodne interesse. I pučko učiteljstvo udarilo je tom godinom naprednijim pravcem, dobivši svoj strukovni list „Napredak", zamišljen i osnovan god. 1866. svećenikom Stjepanom Novotnijem, učiteljem na preparandiji zagrebačkoj. Ovdje valja se sjetiti Franje Klaića i Ivana Filipovića, koji su napisali praktične naputke i rukovodstva za hrvatske pučke učitelje. Osobito je Franjo Klaić takovimi radnjami veoma zaslužan. On takodjer osnova god. 1868. „Školski prijatelj i uredjivaše ga do 1876. Sljedeće godine zamjeni se ovaj list „Hrvatskim učiteljem", koji uz svoga druga Napredka radi za prosvjetu hrvatskoga učiteljstva.

Središte umnih sila hrvatskih u strogo znanstvenom smislu postade godine 1864. „Književnik", časopis za jezik, povjest i prirodne znanosti" koji je izlazio troškom matice ilirske (sadašnje hrvatske). Glede znanstvenoga rada u obće osobito pako glede rada na polju hrvatske poviesti i hrvatske filologije, bijaše ovaj časopis epohijalan. Urednici mu bijahu Rački (historik), Jagić (filolog) i Torbar (prirodoslovac), osobito su spomena vriedne Jagićeve razprave „Iz prošlosti našega jezika", „Naš pravopis", pak Račkijeve razprave iz poviesti hrvatske. Godine 1866. izadje posljedni svezak toga časopisa, jer se godine 1867. otvori „Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti", koja se podigla darežljivom desnicom krvatskoga mecena, za prosvjetu Hrvata preznamenitoga

Digitized by Google

djakovačkoga biskupa „Josipa Jurja Strossmajera“. Književnik se pretvori u organ naše akademije u „Rad“, koji je sada representant naučnoga rada u Hrvatskoj. O svojih radnjah od 1867—1877. izdala je akademija poseban Ljetopis, gdje su zabilježena sva djela njezinih članova.

Godine 1868. osnovano bje u Zagrebu družtvo sv. Jeronima, koje izdaje popularno pisane knjige za puk hrvatski. Kao što je akademija za strogu znanstvenost opredieljena, a družtvo sv. Jeronima za puk hrvatski, tako se matica hrvatska drži srednje staze.

Godine 1871. osnova se u Zagrebu „hrvatsko-pedagogijsko-književni sbor“, zadaća mu je unaprieditи strukovnu naobraženost medju hrvatskim učiteljstvom i širiti napredne uzgojne ideje po svih slojevih hrvatskoga naroda.

XXVII. Znameniti strukovnjaci.

Radom svojim na polju hrvatske književne povjesti i filologije najznamenitiji su književnici:

Fran Kurelac, Bogoslav Šulek, Ivan Kukuljević, Franjo Rački, Adolf Veber, Gjuro Daničić, Vatroslav Jagić i Armin Pavić. I ostale se znanosti u nas liepo razvijaju; al se na njihov razvitak u ovoj knjizi nemožemo obazrieti.

1. Fran Kurelac (rodom iz Bruvna 1810. a umro u Zagrebu 1872.) Mi ga već poznajemo iz Gradca. Bio je kratko vrieme učitelj na gimnaziji riečkoj, poglavita mu radnja dolazi poslje 1850. Boraveć u Beču mnogo godina i učiteljujuć po gospodskih kućah, naučio je razne jezike. Rado putujuć po narodu, obogatio se znanjem jezika, kao malo tko, nego se nije slagao s književnim jezikom hrvatskim. Zadržavši neke osobine čakavske (u u 1. osobi jednobr. sad. vr., kratki genitiv

Digitized by Google

plurala samostavnika), uvadjajuć oblike rieči staroga jezika, razlikovao se svojim jezikom od sviju ostalih književnika. Znamenite su njegove filologijske radnje u „Radu“, njegovi prevodi iz klasičnih pisaca i „Jačke“, hrvatske narodne pjesme, sabrane u Ugarskoj.

2. Bogoslav Šulek, rodio se u Subotištu u Ugarskoj 1816. živi sada kao spisatelj u Zagrebu. Već u dobi ilirizma nalazimo ga u kolu Gajevu. Od onoga vremena do dana današnjega on je neumoran radnik na polju hrvatske književnosti. Radio je na korist prosvjete u svakoj struci književnosti. Uredjivao je tečajem vremena razne novine. Sastavio je velik „Njemačko-hrvatski riečnik“. Osobito je znamenit svojimi radnjami na polju prirodnih znanosti. Izdao je Biljarstvo, prevod njemačkoga prirodopisa za male realke. Svetojeronimsko družtvo izdalo je tri svezka njegove popularne fizike, Matica krvatska „Lučba za svakoga“. I matica i akademija jednako poznaju radinost Šulekovu. Mnoge njegove političke, prirodoslovne i filologičke razprave, nalaze se u raznih časopisih.

3. Ivan Kukuljević Sakcinski, rodio se u Varaždinu g. 1816. Bijaše častnikom, kašnje velikim županom i živi sada u miru u Zagrebu. Bavio se u mladosti svojoj pjesničtvom, odlikovao se dramatskimi proizvodi „Juran iSofia“ (1838), „Stjepko Šubić“ (1843) „Poturica“ (1867). Njegove historijske pjesme izašle su 1874., opjevavaju muževe i dogodjaje iz hrvatske prošlosti. Izdao je „Različita djela“ u četiri svezka. Najviše si zasluga stekao radom svojim na polju poviesti. Izdao je: Hrvatske listine, Pjesnici hrvatski 15 i 16. vieka, Hrvatski književnici 17. vieka s ove strane Velebita, Slovnik umjetnika jugoslavenskih, Poraz Mongolâ na grobničkom polju, Borba Hrvatâ u tridesetljetnom ratu, Panonija rimska, Bibliografija hrvatska I. i II. dio. On posjeduje najbogatiju sbirku glagoljskih starina.

Digitized by Google

4. Dr. Franjo Rački, rodio se u Fužini (1825.), sada je kanonik i od postanka jugoslavenske akademije njezin predsjednik. Zaslužan je svojimi izvornimi radnjami na polju starije hrvatske poviesti, tiskanimi u Radu. On je u nas autoritet za povjest. Ime mu je slavno po cielom učenjačkom svietu. Najznamenitija su mu djela: „Viek i djelovanje Ćirila i Metoda". Slovjensko pismo, Assemanovo evangjele. Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga i dr. Osim Račkoga odlikovali su se povjestnimi radnjami, Matija Mesić, Šime Ljubić i dr.

5. Adolf Veber (rodjen u Bakru 1825.) Bijaše profesor, zatim ravnatelj na gimnaziji u Zagrebu, sada je kanonik zagrebački. Izdao je: Ilirsku skladnju, hrvatsku slovnicu, latinsku slovnicu, čitanke za male i velike gimnazije. Napisao je mnogo novela izvornih, a mnogo ih je preveo iz stranih jezika, zatim „Put na plitvice", „Listovi o Italiji" i mnogo filologijskih razprava u Književniku i Radu. Najveće si je zasluge stekao svojimi radnjami i kritikami na polju hrvatske slovnice, ne samo kano spisatelj, već i kano revni i praktični učitelj na zagrebačkoj gimnaziji.

6. Dr. Gjuro Daničić (rodio se u Novom Sadu 1825.) Bijaše kratko vrieme profesor na velikoj školi u Biogradu, i mnogo godina tajnik jugoslavenske akademije u Zagrebu, Izdao je: Oblike srbskoga ili hrvatskoga jezika (znanstveno, historijsko djelo). Istorija oblikâ srbsk. ili hrvat. jezika, Riečnik staro-srbskoga jezika i više djela staro-srbske književnosti. Više godina radio je na veliku znanstvenu riečniku hrvatskoga jezika, od kojega su već izašla prva četiri svezka, tuj uvadjaše nove promjene u pravopisu mjesto nj, lj, dj, dž, piše ń, ļ, đ, ǵ.

Umro je 1882. ostavivši riečnik nedovršen i mnogo rukopisa. — Š njim umre jedan od najpoglavitijih učenih zastupnika jedinstvenosti Hrvatâ i Srbâ.

*

Digitized by Google

7. Dr. Vatroslav Jagić (rodio se u Varaždinu 1839.) Bijaše profesor na gimnaziji u Zagrebu i tajnik jugoslavenske akademije, kašnje profesor slavenskih jezika na sveučilištu u Berlinu, sada je profesor na sveučilištu u Petrogradu. Osim mnogih filologijskih razprava po časopisih, osobito u Književniku i Radu, napisao je: Glasoslovlje hrvatskoga jezika (znanstveno historijsko djelo), čitanku staroslavensku i starohrvatsku (s historijskim uvodom) „historija hrvatske književnosti" (Stara doba). Najobširnije i najljepše djelo o starohrvatskoj književnosti. Na češkom jeziku napisao je poviest hrvatske književnosti u Naučnom Slovniku „Jihoslovane". Izdaje sada „Archiv für slavische Philologie".

Jagić i Daničić dosada su najznamenitiji naši filolozi, oni su uz Pacela i Kurelca prvi počeli hrvatski jezik znanstveno obradjivati. Oni su hrvatski jezik uveli u naučnu sferu.

8. Stojan Novaković. Bijaše profesor na velikoj školi u Biogradu, sada je ondje ministar prosvjete. Izdao je: Istoriju srbske književnosti, Srbsku sintaxu, Kosovo (Pokus, kako bi se narodne pjesme imale sastaviti u jednu cjelinu). Izdao je mnogo djela starosrbske književnosti i napisao mnogo filologijskih razprava.

9. Armin Pavić. Bijaše profesor na gimnazijah u Požegi, Varaždinu i Zagrebu, sada je profesor hrvatskoga jezika na sveučilištu u Zagrebu. Još prije deset od prilike godina rekao je Jagić, govoreć o dubrovačkoj književnosti, da će se njetko ipak morati i na proučavanje te književnosti baciti. — Pavićem našla je dubrovačka književnost svoga muža. — Od kada je učiteljem bavio se i objektivnim razsudjivanjem dubrovačke književnosti u „Radu". Mi smo njegove zasluge već spomenuli kod Dubrovčanâ Napisao je, kako je naprvo rečeno, Historiju dubrovačke drame. Izdao je: Narodne pjesme o boju na Kosovu. Najnovija mu je razprava „Gundulićev

Digitized by Google

Vladislav", kojim za svoju hipotezu o kompoziciji Osmana, što nove dokaze izvadja, što dosadašnje podkrepljuje.

Najznamenitiji književni radnici iz kruga pučkoga učiteljstva jesu osim Klaića, Mijat Stojanović i Ivan Filipović.

1. Mijat Stojanović rodio se u Babinojgredi 1816. Djelovaše u Vojnoj krajini kano učitelj i nadučitelj a napokon kano školski nadzornik. Umirovljen življaše u Zagrebu i bijaše predsjednik pedagogijsko-književnoga sbora. Umre u Zagrebu 1881. Odlikovao se neutrudivim sakupljivanjem narodnih poslovica, pjesama, pripoviedaka i običaja, te je mnogo toga priobćio tiskom. Radio je mnogo na polju pedagogijske književnosti, te mnogo razprava napisao u „Napredku". Medju najbolje mu knjige broje se: Narodne poslovice, Narodne pripoviedke, Spisi za puk (1. Čudoredba 2. Zdravoslovje), Slike iz prirode, Zmaj sedmoglavi, Pijanac, Zablude uzgoja, Slike iz života hrvatskoga naroda u Slavoniji i Sriemu.

2. Ivan Filipović rodio se 1823. u Velikoj Kopanici u Slavoniji. Bijaše učiteljem na glavnoj učioni u Požegi, zatim u Zagrebu, gdje je sada županijski školski nadzornik. Poglavitim njegovim nastojanjem osnovala se u Zagrebu „učiteljska zadruga" na utjehu učiteljske sirotčadi. Hrvatski pedagogijsko-književni sbor osvanuo takodjer poglavito njegovim trudom. U mladosti svojoj bavio se sastavljanjem pjesama. Liepe su njegove pripoviesti Elizabeta, Župnik Vakefielski (prevodi). Sastavio je: Uporavnik za početnicu i slovničku čitanku. Kratku poviest književnosti hrvatske i srbske, Bečke pedagogijske slike, Poučne pripoviedke za mladež. Izdavaše više godina „Bosiljak", list za mladež, i pedagogijski časopis „Prosvjeta". U družtvu s Modcem i Deželićem izdao je: Riečnik hrvatsko-njemački i njemačko-hrvatski. Napisao je mnogo pedagogijskih razprava po raznih časopisih.

Digitized by Google

XXVIII. Pjesnici lirski.

Kao što su znanosti napredovale, tako nam je i pjesničtvo i beletristika u obće urodila znamenitimi plodovi. Odlikovali su se djelom oni pjesnici, koji su već počeli raditi u dobi ilirizma, djelom su se pojavile mladje pjesničke sile.

Beletristički časopisi: Naše gore list, Glasonoša i Dragoljub bijahu stecište hrvatskih pisaca i pjesnika, i predbježno skladište njihovih proizvoda. Godine 1869. poče izlaziti „Vienac", koji je danas ogledalo hrvatske zabavno-poučne književnosti i dostojan drug svim beletrističkim listovom drugih naobraženih naroda. Urednici su mu redom ponajvrstnije mladje sile Gjuro Deželić, Ivan Perkovac, Dr. Ivan Dežman, dr. Franjo Marković, a više ga je godina uredjivao August Šenoa. Nijedan pjesnik nije radio lih u jednoj vrsti pjesničtva; ali se ipak jedan poglavito odlikovao na polju lirskom, drugi se većma posvetio epici ili dramatici, s toga ćemo pregleda radi o pjesničtvu razpraviti u dva odsjeka, govorit ćemo najprije o lirskih zatim o epskih i dramatskih pjesnicih. Najznamenitiji lirici jesu: Vraz, Niemčić, Preradović, Trnski, Zmaj Jovanović i Sundečić

1. **Stanko Vraz**, rodio se u Štajerskoj u Cerovcu u občini Žerovinci god. 1810 od imućnih seljačkih roditelja. Krasan bijaše njegov rodni kraj i bogat pjesmami i pripoviedkami. Divna narav, koja ga okružavala, liepe pjesme i pripoviedke, kojimi se nasladjivao, liepi obiteljski odnošaji, u kojih je odrasao, položiše temelj pjesnički u njegovu dušu. — Pučku školu polazio je što u Svetinjah što u Ljutomeru, gdje je zasebice bio župnikom njegov ujak i krstitelj Mihovil Jaklin, koji je Stanka poticao na nauke i na sve što je liepo i plemenito, te mu usadio klicu domoljublja. Stanko se njega i u zreloj dobi zahvalno sjeća i posveti mu svoje „Gusle i Tamburu". Latinske škole učaše u Mariboru, a godine 1833.

Digitized by Google

otišao je na sveučilište u Gradac, u kojem se gradu podporom svojih roditelja nalazio do 1838.

Posvetio se najprije filozofiji i pravu. — Nu nauci ovi nisu ga osobito zanimali, te se je radje bavio učenjem raznih europskih jezika, osobito se pako zanimaše jezikom i književnošću raznih slavenskih grana. Ljubav napram svim Slavenom usadio mu već njegov ujak, on ga je već upoznao sa slavenskim pjesnikom Valentinom Vodnikom. (Katolički svećenik, za vrieme Napoleonove vlade školski nadzornik u Ljubljani 1758—1818, koji je bio oduševljen za istu ideu o ilirstvu, koju je kašnje razvio Gaj. Jedna od najznamenitijih pjesama Vodnikovih jest „Ilirija oživljena"). Upozna se takodjer s pjesmom „Slavi dcera", a mnogo je uplivalo na njega prijateljevanje s Fr. Miklošićem, koji mu je u Mariboru i Gradcu bio suučenik. — Osim toga zanimaše se Vraz veoma sakupljivanjem narodnih slovenskih pjesama. — U Gradcu upoznao se i s Ljudevitom Gajem, koji ga je molio, neka kod svojih zemljaka nastoji oko probudjivanja ilirske sviesti, što je Stanko i učinio. — God. 1825. dodje Vraz prvi put u Zagreb, gdje se upoznao s tadašnjimi književnici. Vraz je uz Gaja tim radje pristao, jer je ilirsku ideu već poznavao, te se tako u Gajevu krugu našao u svom elementu. Vraz sada učaše marljivo štokavsko narječje i šiljaše pjesme u Gajevu Danicu. U Samoboru upoznao se s Ljuboslavom, krasnom kćerju ljekarnika Kantilija; svom je dušom za nju uzplamtio, do smrti mu je ostala uzor sve milote i dobrote. — S obožavanjem prama njoj spajao je obožavanje one zemlje, u kojoj se je ona rodila. — Ta dvoja ljubav izvor je njegovim ljubovnim i domoljubnim pjesmam „Djulabije". Djulabije su lirske pjesme (elegije, ode i himne). Godine 1838. preseli se Stanko Vraz u Zagreb, a Hrvatska, gdje su se njegovale one ideje, o kojih je on već u mladosti snivao, postala mu je drugom domovinom. Sada prestaje biti pjesnikom sloven-

Digitized by Google

skim i prigrli u smislu književne sloge sviju južnih Slavena — sviju Ilira — štokavsku jekavštinu.

U odsutnosti Gaja uredjivaše višeput Danicu, priobćivajuć u njoj svoje „Djulabije“ i prevadjaše svoje slovenske pjesme na hrvatski. Napose izdade tiskom „Ilirske narodne pjesme“, koje je sabrao u Štajerskoj, Kranjskoj i Koruškoj, „Djulabije“ (1. i 2. razdio) i „Glasi iz dubrave žerovinske“. Djulabije usavršivaše i popunjivaše do smrti svoje, a 3. i 4. razdio izašao je tek poslje njegove smrti. „Glasi iz dubrave žerovinske“ sadržavaju balade i romance. Ovu vrst pjesama uveo je Vraz u hrvatsku književnost. Godine 1842. kad se osnovala matica ilirska, poče u družtvu s Vukotinovićem i Rakovcem izdavati časopis „Kolo“ (članci za literaturu, umjetnost i narodni život). — Kolo imadjaše zadaću, priobćivati proizvode literarne, i historijske podatke iz raznih slavenskih književnosti, i ocjenjivati književne proizvode ilirske. Vraz se u tom listu protivio prećeranomu nasljedovanju dubrovačkih pjesnika i svraćao pozornost na narodne pjesme. — Kako smo već sprieda rekli, imamo u ovom listu početak hrvatske književne kritike; nu ilirski književnici ne bijahu vični kritici, te su tako mnogi zamrzili na Kolo. Kada je izdavanje Kola zapelo, sabere Vraz svoje nove, što izvorne, što prevedene pjesme, te izdade „Gusle i tambura“ (epske i lirske pjesme). Postavši Babukić profesorom hrvatskoga jezika, zauze Vraz mjesto tajnika u matici ilirskoj. — U tom zvanju ostade do svoje smrti. — Sada nastavi opet izdavanje Kola; nu politički pokreti zaustaviše svaki književni rad. — Vraz sastavljaše njekoliko epigrama i satiričnih pjesama, nadopunjivaše svoje Djulabije, prevadjaše pjesama iz raznih europskih jezika i razpačavaše ilirske knjige. — Pošto je već više godina poboljevao, umre 1851. u Zagrebu. — Vraz dopisivaše i prijateljevaše sa svimi znamenitimi slavenskimi književnici. — Bijaše neumoran, savjestan i štedljiv čovjek, zanešen pjesnik

Digitized by Google

i uzor idealnoga značaja. Vraz je utemeljitelj hrvatskoga umjetnoga pjesničtva i spada medju najznamenitije lirske pjesnike hrvatske. Matica hrvatska izdala je njegova djela u pet svezaka i napose „Stanka Vraza izabrane pjesme“ sa estetičnom ocjenom dra. Franje Markovića.

Znamenite su Vrazove balade i romance, nu najznamenitije su mu „Djulabije“, one su stecište njegovih misli i čuvstva. Njimi očituje svoja ljubovna i domoljubna čuvstva, njimi prikazuje svoj istiniti život u ljubavi i domoljublju svoju radost i žalost. — Njimi je uspomenu postavio majki, sestri i ujaku svomu, njimi je proslavio obožavani svoj ideal „Ljuboslavu,“ njimi je proslavio domovinu. — Svršetkom Djulabija nalazimo vršak Vrazovih čuvstva i misli. Djulabije svršuju sljedećimi misli „Svi su ljudi i narodi po prirodnoj vječnoj pravdi braća, a zlo koje brat bratu čini, vraća se po onoj pravici na zlotvora, i čovjek, koji drugoga čovjeka proganja, vriedja i proganja svoje pravo ljudsko biće — U bratskoj ljubavi leži cilj sviju naroda. — Sigurna budućnost je bratinstvo, jednakost i sloboda svih naroda i vječni sretni mir čovječanstva“. Djulabije su u svojem izvoru, sustavu i smjeru slične Kollarovoj „Slave kćeri“, u obijuh se propliću pjesme ljubavne i domoljubne. Kollar je pjevao u sonetih a Vraz u dvokiticah od četiri stiha. Ostale lirske pjesme Vrazove većinom su obširnije variacije onih misli, koje su već izvedene u Djulabijah. (Pri razpravici o Stanku upotrebljena je Markovićeva ocjena.)

2. **Antun Niemčić,** rodio se g. 1813. u Šegestu u Ugarskoj, kamo mu je mati bila otišla k svojim roditeljem u pohode, dočim mu je otac tada bio sudac u Ludbregu. Svoje djetinstvo sp:ovodio je ugodno. Gimnazialne nauke svrši u Varaždinu, a u Zagrebu učaše filozofijske i pravničke nauke. U to umre mu mati, koju osobito ljubljaše, a otac zatim prama njemu veoma ohladnje. To je Niemčića od otca sve

Digitized by Google

više razdruživalo, tako, da si je zadnje godine u Zagrebu, nedobiv od otca podpore, davanjem instrukcijâ pomagati morao. Svršivši gimnaziju, dade se na učenje prava. U kolu Ljudevita Gaja vidimo odmah i svoga Niemčića, ovaj znajuć, da narodu treba naobraženih sinova i hoteći se baviti pjesničtvom, dade se na proučavanje raznih književnika, što naših što stranih. Od naših bavio se je: Obradovićem, Gundulićem, Gjorgjićem; od stranih: Horacijem, Juvenalom, Voltairom, Rousseauom a osobito Schillerom, koga je najviše obljubio. Marljivo proučavaše i narodne naše pjesme. Prve svoje pjesme priobćivao je u Danici.

Svršiv nauke, postade činovnikom kod suda. Niemčić bijaše više sjetne i žalobne ćudi. Tražaše zabavu u gojenju cvieća i putovaše po Italiji, koja je osobito na njega djelovala, zatim u Slavoniju i Sriem. Uspomenu ostavi nam u svojih „putnositnicah". Sasvim tim radijaše marljivo na polju pjesničtva i izvršavaše savjestno svoju službu. Godine 1848. bijaše i zastupnikom u hrvatskom saboru, a godine 1849. umre bilježnikom u Križevcih, od kolere.

Spjevao je mnogo lirskih i njekoliko epskih pjesama, o kojih ćemo u kratko govoriti.

Njegova pjesma: „Bršljani života" zrcalo je njegova života.

Ideje, oko kojih se kreće pjesnikov rad, jesu:

Pjesničtvo, Bog, ljubav i prijateljstvo, najpače pako domoljublje.

Pjesničtvo priznaje pjesnik uzvišenom umjetnošću.

U pjesmi nalazi najveću slast: „Bez pjesme nije radosti".

Pjesma mu je odboj duše pravi (Pjesnik svojim pjesmam), znoj njegova srdca, roj njegova čuvstva. Niemčić ne pjeva dakle sbog vanjskih uzroka, on pjeva jerbo mora, jer ga nutarnjost na to sili. On ne pjeva radi slave, radi kakova vanjskoga uzroka, pjesma mu je sama sobom nagrada

Digitized by Google

„Neka hladnom svietu javi, da si majstor ljubi stvor". Očituje se dakle pravim pjesnikom. Što se ideje o bogu tiče, pokazuje se pravim bogoduhim kršćaninom. Ljubav i prijateljstvo silni su izlievi njegova čuvstvujućega srdca, najplodniji izvor njegova pjesničtva. Neven, Lepiri (57 kratkih pjesmica) jedino pjevaju o njegovu čuvstvu neizpunjene čežnje. Velik broj ostalih pjesama proteže se na prijateljstvo. U krugu prijatelja je sretan, nevjera prijatelja raztužuje ga, te opet traži utjehu u pjesmah.

Falscher Freund und falsche Maid
Sind nicht wert der Traurigkeit;
Würd' ein Aristogiton gefunden,
Ich glaube, dass ihm der Harmodius fehlte.

Nu daleko većim žarom gojio je Niemčić domoljublje. Napredak domovine jest vrhunac njegovih želja i misli.

On odredjuje i vriednost čovjeka samo po domoljublju:

Muž je onaj, koj za rod
Svoje sile sve žrtvuje,
Od njeg koj ne odstupljuje,
Ma se rušio neba svod.

Po tom, što smo do sada o Niemčiću govorili, možemo reći, da su sve pjesme Niemčićeve namjerne, t. j. da je svimi htio (s malimi iznimkami) neku jezgrovitu misao, neku ideju iztaknuti. Njegovimi pjesmami ne nasladjuje se samo čuvstvo nego i dub, a najpače bijahu poučne, utješljive, filozofične ideje, na kojih su njegove pjesme osnovane. Budući da mu je domoljublje najuzvišenijim ciljem njegova mišljenja, čuvstvovanja i nade, to ga zovemo pjesnikom patriotičnim. Niemčić pjeva dakako u smislu ilirizma, naziva se Ilirom; nu on je takodjer sviestan, vatren i oduševljen Hrvat. Šta se jezika tiče, to mu je po današnjem napredku liep i pravilan, knji-

Digitized by Google

ževna, jekavska štokavština; nu s obzirom na ono doba, u kom se je hrvatski jezik istom počeo razvijati, mora se osobito savršenim i čistim nazvati.

3. **Petar Preradović** rodio se g. 1818. u Grabrovnici, selu belovarske županije, otac mu bijaše častnik. Preradović bivši po običnom načinu graničarâ odgojen, svrši vojnički zavodu Belovaru, a g. 1830. dodje u vojničku akademiju u Bečko Novo mjesto. Počevši ovdje učiti njemačku književnost, zanie ga pjesničtvo. Jednom izgori mal ne cielo Bečko Novo Mjesto, a profesor pjesničtva pozove svoje učenike, da opjevaju taj dogodjaj. Tim povodom napiše Preradović prvu svoju pjesmu na njemačkom jeziku, i steče zadovoljnost profesora. Potaknut tim uspjehom, dade se na sastavljanje njemačkih pjesama. Dovršivši nakon 8 godina akademiju, postade častnikom i bude pridieljen Gjulajevoj pukovniji, koja je boravila u Milanu. Preradović ode najprije preko Zagreba k svojoj majci i sestri, otac mu bijaše već umro. U Zagrebu ču nešto o novom pokretu hrvatske književnosti, ali ga ni najmanje nije zanimalo. Zatim ode na svoje opredieljeno mjesto u Milan; ovdje se upozna s Ivanom Kukuljevićem, koji je došao 1840. satnikom u istu pukovniju. Ovaj doznavši, da se Preradović bavi pjesničtvom, stade ga nagovarati, nebi li privolio hrvatskomu pjesničtvu. Preradović, ne mogaše se odlučiti, ne budući dovoljno vješt hrvatskomu jeziku; nu ipak se napokon sklonuo, te je počeo prevadjati iz hrvatskoga na njemački jezik. Godine 1842. bude mu pukovnija premještena u Dalmaciju. Put idjaše preko Mljetaka. Tu bijaše nekoliko hrvatskih častnika, medju njimi Špiro Dimitrović, vatren domoljub i hrvatski pisac. Svaku je večer bio sastanak kod Špire; tuj se hrvatski pjevalo Kačić čitao i o narodnoj književnosti razgovaralo. Ovaj goj Hrvatstva u tudjini kosnu se i Preradovićeva srdca. Na polazku obeća mu Dimitrović, da će na slavu hrvatskih častnika Gjulajevaca spjevati pjesmu i poslati u Zadar; ali mu

Digitized by Google

Preradović morade obećati, da će mu hrvatskom pjesmom odgovoriti. Tako spjeva Petar prvu pjesmu na hrvatskom jeziku: „Poslanica Špiri Dimitroviću 1843.“ U Zadru upozna se Preradović s Kuzmanićem, koji se tada spremaše izdavati „Zoru dalmatinsku“. Za prvi broj toga časopisa spjeva Preradović 1844. pjesmu: „Zora puca, bit će dana“. Ova pjesma pretiskana u Gajevu „Danicu“, primljena bje velikim uzhitom. Sada istom dade se na hrvatsko pjesničtvo i stade marljivo proučavati hrvatski jezik, u to doba spada i pjesma „Putnik“, u kojoj očituje svoje tumaranje po tudjini, po njemačkom pjesničtvu, u kojom nije našao utjehe i zadovoljstva, kako se je osvjestio i kako se napokon odlučio, sve svoje sile posvetiti napredku svoje domovine, veleć:

Tebi opet duša diše,
Tebi opet srdce bije,
Domovino! majko sreće,
Tebi opet sin se kreće,
Od radosti suze lije!

Primi opet svoje diete,
Primi, vjek će tvoje biti,
Ljubit tebe svako doba.
U tvom polju daj mi groba,
Tvojim cviećem grob mi kiti!

Neko vrieme uredjivaše takodjer „Zoru“. Godine 1846. izdao je u Zadru svoje „Prvence“. Budući Preradović premješten u Peštu, upozna se putem preko Zagreba sa Stankom Vrazom, s kojim je već prije dopisivao; Vraz ga upozna sa svimi tadašnjimi hrvatskimi književnici. Godine 1847. boraše se Preradović u bitki kod Mantove, a kašnje kod Gojta, gdje mu je prijatelj Knežić poginuo, koga je pjesmom ovjekovječio. Iste godine ode dopustom u Dubrovnik i vjenča se ondje sa svojom sudjenicom. Malo kašnje puknu u Zagrebu glas, da

Digitized by Google

je poginuo, te Šulek u „Narodnih Novinah“ napiše nekrolog, u kojem je pjesničku i patriotičnu vriednost Preradovića iztaknuo i gorku tugu hrvatskoga naroda za njim izrazio. Preradović čitaše dakle svoj vlastiti nekrolog; nu on jim odpisa, da je živ i zdrav. Bansko vieće izhodi, da se Preradović premjesti u Zagreb, gdje postade podnačelnikom u bojnom odsjeku banskoga vieća, u kojem bijaše Utješenović savjetnikom. Ovdje je Preradović izdao svoje „Nove pjesme“ (1851.) i postade četnikom, kano takov služaše na raznih mjestih, najviše u Italiji, gdje mu je i supruga umrla, ostaviv ga sa dvoje djece. Na njegovu želju premjeste ga sada u Krajinu, u Glinu, gdje je drugovao s Trnskim. Ovdje se bavio idejami ob odnošajih čovjeka napram vječnosti, te tu i napisa svoju „Odu na smrt“. Godine 1859. postade pukovnikom, boraveć u Trstu. Od sada osobito si dopisivahu Preradović i Trnski, dogovarajući se o raznih pjesmah. Kašnje oženi se Preradović radi djece po drugi put u Veslavi. Godine 1866. sudjelovaše slavno u ratu u Italiji i posta generalom.

Preradović pjevaše mnoge pjesme za beletrističke listove, u kašnje doba osobito za Vienac. On bolovaše tečajem života više puta i bijaše u obće slaba zdravlja i veoma sjetne duše, osobito poslje smrti svoje prve supruge. Tako umre u Beču 1872. a godine 1879. izpuni mu zahvalni hrvatski narod želju, koju je u „Putniku“ izrazio, prenesav mu mrtvo tielo velikim slavljem u Zagreb.

Pjesnička njegova djela izašla su troškom naroda 1873. sa vještačkom ocjenom napisanom od hrvatskoga pjesnika dr. Franje Markovića. I sada da govorimo nekoliko rieči o bitnosti Preradovićevih pjesama.

U pjesmi: „Pjesnikova kob“ opjeva svoju vlastitu sudbinu; on je posve nesretan i nalazi utjehu samo u pjesmi.

Da vidimo njegove ideje o vjeri i odnošaju čovjeka naprama vječnosti. U pjesmi: „Starac klesar“ očituje pjesnik

Digitized by Google

vjeru u providnost božju, koja sav život rukovodi. Smrt (Oda na smrt) smatra samo prelazom u svietliji život, smatra ju najjačom silom, nad kojom je samo vječnost — bog; ona je od boga i njegov dobar dar. Natuknu ovdje misao, koju je u „Suho drvo" samo dalje izveo, da smrt nije uništenje, već samo promjena oblika, buduć, da na svietu ništa propasti ne može. — U pjesmi: „Priznanje" očituje svoju vjeru u neumrlost čovječje duše.

Ideje o bitnosti i vriednosti čovjeka izražuju sliedeće pjesme: sonet „Pamet i srdce" veli, da naobraženost čovjeka zavisi o skladu njegova moralnoga i intelektualnoga razvitka. Svjetao razum niče samo iz žarka srdca. U sonetu „Ljudsko srdce" opisuje vječitu težnju našega srdca, komu ovaj sviet nipošto podpuno zadovoljiti ne može; tu je ideju dalje izveo u pjesmi: „Miruj miruj srdce moje". Ovaj sviet ne može čovjeka podpunoma usrećiti, čovjek je samo sretan u težnji za idealom, „nije na svietu nebo tvoje, miruj, miruj srdce moje". Radnja krasi i odlikuje čovjeka. Tu je misao iztaknuo u pjesmi „Vilin san".

„Nije znoj nam muka niti breme,
Kad u radnji ljubav ruku vodi,
Velih čina to čarobno sjeme".

Nadalje u pjesmi „Moja ladjo":

„Kad te amo već zanesla
Tvoje sudbe moć,
Razpni jedra, pruži vesla,
Plovi dan i noć."

Napokon u sonetih: „Milim pokojnikom". Ove je pjesme spjevao, da primjerom svojim bodre nas, „da nam trudnja i napor nejenja".

Nu vrhunac svih ideja Preradovićevih jest patriotizam, ćudoredni smjer njegovih pjesama jest poglavito patriotičan.

Digitized by Google

Domoljublje duša je Preradovićeva života. Pjesme, u kojih nam se osobito očituju domoljubne ideje, jesu: Putnik, Braća, Rodu o jeziku, Bože živi, Utjeha i mnoge druge. Ideju Putnika razložili smo gore. U dialogičnoj pjesmi „Braća“ čini se, da Preradović misli Hrvata i Srba. Crta njihove vjekovite zadjevice o ništetnih stvarih, i kako se konačno slože u misli, da su zadužnici zajedničke svoje domovine, zemlje, gdje su se rodili i odhranili i da su dužni raditi o sreći one zemlje, koju domovinom zovu, a braća iste krvi imaju jednu domovinu, jedan prosvjetni cilj i griješe proti dostojanstvu čovjeka, ako pokraj pravde oko vanjskih i ništa neznačećih stvari zanemare napredak svoje domovine. „Zadužnici mi smo ovdje, kojim dom i domovina dade žiće na kamate, da jednom od nas dobije čisti danak od ljubavi“. U didaktičnoj pjesmi „Rodu o jeziku“ razloži na temelju Humboldtove izreke: „Die wahre Heimat ist eigentlich die Sprache“ ćudorednu vriednost narodnoga jezika „Po njemu si sve što jesi“. U pjesmi „Bože živi“ koja je postala narodnom himnom, izrazi želju za napredkom i srećom domovine, napose da bi se već jednom sjedinio: „Jednog roda troji kraj“ Domoljublje smatra Preradović potrebnom vrlinom savršenoga čovjeka, njom se dade promicati sve, što je plemenito. Preradović je Hrvat dušom i tielom (Bože živi), smatra Srbina istovjetnim bratom (Hrvat i Srb) i drži svako uzajamno napadanje ludorijom. Hrvat i Srb imadu jedan jezik, jednu domovinu, jedan zajednički cilj. „Od jednog smo braća otca, i junačtvo obadvaju, za jednako svi poznaju“. (Braća) Isto je tako Preradović oduševljen za sve Slavenstvo.

Sad još da vidimo njegove nazore o bitnosti pjesničtva; u tu svrhu važne su ove pjesme: Pjesnik, Prvenci, Pjesnikova kob, Djed i unuk. Medju zemljom i nebom njegov je put, krasna je njegova cesta, njemu je dano, da se na krilih digne nad zemaljske neravnosti.

Digitized by Google

U alegoričnoj pjesmi „Djed i unuk“ očituje ćudorednu bitnost pjesnika i rada mu. U toj pjesmi govori pjesnik, u kakovu se svrhu imaju sastavljati pjesme, i postavi pjesniku najuzvišenijim ciljem tješiti čovječanstvo, slaviti domovinu, širiti patriotične nazore.

Preradović je pretežno lirik, zatim epik i u nekoliko samo dramatik. Dramatske su mu pjesme Vladimir i Kosara, Kraljević Marko. Epske i lirske su mu pjesme: eposi, pjesničke pripoviesti, romance i balade, elegije, didaktične pjesme, alegorije, epigrami, ode i popievke. Osobito se Preradović odlikuje odami, pjesmami i soneti. Vladimir i Kosara razpravlja dramatičnim načinom ono isto, što i Kačićeva priča (romanca) „Kralj Vladimir“, te je dakle romantična sadržaja. — Kraljević Marko razpravlja više u samostalnih prizorih nego li u dramatičnoj cielosti narodnu ideju o Kraljeviću Marku, njegovu snu i uzkrsnuću. Ovdje govori o manah naroda, da se narod nalazi u snu i da će se Kraljević Marko samo prenućem svoga roda prenuti i ustati iz groba, te naglašuje, da narod svoju sreću osobito tražiti ima u poljodjelstvu. U ovoj najuzvišenijoj ideji za dobrobit naroda našega nalazi se i vrhunac ideje ovoga dramatičnoga spjeva.

Iz svega, što smo do sad promatrali, vidimo, da je Preradovićevu radu svrha: oplemenjivanje i podučavanje naroda. Preradović je tendenciozan pjesnik u najplemenitijem smislu, a ćudoredni smjer njegovih djela poglavito je patriotičan. On je spojio čustvenu stranu sa intelektualnom, te su mu pjesme sbilja po srdcu duboke, a po misli do neba visoke, (Djed i unuk.)

4. **Ivan Trnski** rodio se 1819. u Rači, u belovarskoj županiji. Svršivši nauke gimnazijalne, i u Gradcu tečaj za upravno častničtvo, postade častnikom; kano takov djelovaše u Glini, Bieloj crkvi i Gornjem Karlovcu; postade pukovnikom i načelnikom upraviteljstva kod vojnog zapovjedničtva u

Digitized by Google

Zagrebu, zatim velikim županom u Belovaru i živi sada u Zagrebu. Od malenih nogu bijaše prijatelj pjesničtva i udari po prilici istim čustvenim pravcem kano Stanko Vraz.

Godine 1842. izdade svoje izvorne i prevedene pjesme. Tuj se nalazi i prevod zvona od Šilera, što ga je 1864. u „Bosiljku" na novo sastavio prema zahtjevu sadašnjega jezika. Pjesma je i napose pretiskana. Osobitu si je zaslugu stekao prevodom kraljodvorskoga rukopisa 1854. Ovaj sadržaje najstarije češke narodne pjesme, koje je netko u 13. vieku sabrao i napisao. Kraljodvorski rukopis nadjen je 1817. po Hanki u Kraljičinu dvoru na tavanu gradske crkve. Na tom se tavanu našlo samo nekoliko pjesmica 3 djela te pjesmarice, napisanih na pergameni, dočim je svega prvoga i drugoga diela i nekoliko pjesama 3. diela nestalo. To je svakako znamenit spomenik češke književnosti, čuva se u Pragu.

Godine 1864. izdao je dvie knjižice svojih ljubovnih pjesmica imenom „Kriesnice". Mnogo je svojih pjesama priobćivao u Viencu toli izvornih koli prevedenih, mnogo ih je preveo od ruskoga pjesnika Puškina. Tiskom napose izadje 1880. prevod „Onjegin" od Puškina. Osobito je na glasu svojimi baladami i romancami (Pecko jezero, Ribar od Göthea); priobćio je u raznih časopisih osobito pako u Viencu mnogo pripoviedaka i novela uzornim slogom. Napisao je obširan životopis Preradovića. Trnski je lirik, pjesnik čuvstva, njegove su pjesme većom stranom vesele, lahko razumljive, samo riedko da mu pjesma žalobna se čuje. Napisao je takodjer svoje nazore o bitnosti i zadaći seoskoga učitelja u knjižici „Učitelj Dobrašin" 1871 Trnskov je jezik nježan, on je osobito mnogo držao na liepi izraz, te si je mnogo zasluga stekao za poljepšanje hrvatskoga jezika.

5. **Zmaj Jovan Jovanović** rodio se u Novom Sadu 1833. Prve mu pjesme bijahu većinom prevodi s mágjarskoga, ruskoga i njemačkoga. Uredjivao je jedno vrieme časopis

Digitized by Google

„Zmaj“, odtuda je dobio pridjevak „Zmaj“. On je najslavniji pjesnik na srbskoj strani.

6. **Ivan Sundečić** rodio se godine 1825. u Golinjevu (Bosna). Bijaše tajnikom kneza crnogorskoga i duže vremena profesor pravoslavne bogoslovije u Zadru, sada živi u Kotoru. Spjevao je više pjesama, skoro u svakoj propovjeda književnu slogu Hrvatâ i Srbâ. Jedna je njegovih najglasovitijih pjesama Vršitba, spjevana poput Šilerova zvona. Na temelju poslova oko vršitbe razmatra čovječji život i osobito se obazire na književnu slogu Hrvatâ i Srbâ. Izdao je nadalje „Srdce“, sbirku lirskih pjesama „Niz bisera“, „Cviće“.

XXIX. Pjesnici epski i dramatski.

Dramatskomu pjesničtvu položili su za vremena ilirizma temelj dr. Demeter, J. Kukuljević i I. St. Popović, o kojih smo već na drugom mjestu progovorili. Ovdje ćemo razpravljati o radnjah I. Mažuranića, Utješenovića, Petrovića Njeguša, Bogovića, Subotića, Bana, Martića, Jurkovića, Šenoe i dr. Markovića, ostavljajuć razpravu o mladjih pjesnicih kasnijemu vremenu.

1. **Ivan Mažuranić** rodio se u Novom u Primorju 1813. Učeći na gimnaziji riečkoj, a budući vješt i magjarskomu jeziku, sastavi nekoliko pjesmica na tom jeziku. Svršivši gimnaziju, posveti se učenju prava i postade odvjetnikom. U Gajevo kolo stade i Ivan, kako smo već napomenuli i budjaše narodno oduševljenje pjesmami u Danici ilirskoj. Neko vrieme bijaše državnim nadodvjetnikom a godine 1861. postade hrvatskim dvorskim kancelarom u Beču, gdje je službovao do 1865.; te godine ode u mir. — Od toga se vremena najviše bavio državopravnimi odnošaji Hrvatske. Pošto je kratko vrieme bio predsjednikom hrvatskoga sabora, postade 1874. banom. Bansku čast položio je 1880.

*

Digitized by Google

Kao pjesnik ugledao se je s jedne strane u dubrovačke pjesnike a proučavaše marljivo i narodne pjesme; obojemu se opažava trag u njegovih radnjah. Dvojim se je Mažuranić osobito proslavio: godine 1844. spjevao je 14. i 15. pjevanje Osmana, i to tako vješto, da se njegova radnja nerazlikuje od ostalih pjevanja Gundulićevih; tim je mnogo privriedio hrvatskomu pjesničtvu. Nu još više ga proslavi narodni epos „Smrt Smail-age Čengijića“, koja se smatra najsamostalnijim i najljepšim umotvorom našega epskoga pjesničtva. — Dogodjaji, koji su u toj pjesmi opjevani, sbili su se 1836. i 1840. izmedju Crnogoraca i Turaka. — Mažuranić sastavi svoj umotvor što na temelju narodnih pjesama, što opet na temelju historijskih činjenica, idealizirajuć osobe i čine. Epos dieli se na 5 odsjeka:

1. Agovanje: riše nam nečovječno postupanje agino sa zarobljenom rajom i pokazuje agu na visu njegove moći.

2. Noćnik: Turčin, Novica, komu je Čengić objestno smaknuo otca, zamrzi na sve, što je tursko, te kradom putuje k crnogorskomu vladici, da traži zaštitu. — Prvi korak za propast turstva učinio je dakle sam Turčin.

3. Četa: najljepši dio pjesme, crta nam idealnu savršenost kršćanstva. Bogom sabrana i njegovim duhom vodjena, ide četa vršiti njegovu zapovied. Turci su u raji oskvrnuli ljudsko biće, priliku božju; s toga ih mora stići kazna božja Najuzvišeniji je momenat prizor na Morači.

4. Harač: Aga zlostavlja raju, koja ne može da plati harača. Ovdje nam se prikazuju najgroznije patnje raje, dočim nam se nasuprot prikazuje razkošan život i surovi običaji Turaka. — Tako je „Harač“ kontrast prama „Četi“. (Prispodobi tabor na Morači s taborom na Gackom.) Upravo kada je aga zamislio najgroznije muke, kojimi će uništiti raju, prispije četa i kazan se božja ovrši — aga pogibe.

Digitized by Google

5. Kob: Čengić-aga u izbi izpod Lovčena, odjeven skupocjenom odorom i oboružan, ukočenih očiju — tužan spomen nekadanje slave — svakomu se kršćaninu do zemlje klanja. On, koji je rekao, da „krst lipovi" vriedan nije, uz Turčina da ga sunce grije"; on, koji se hvastao „ja sam junak, to će pjesma reći, k tomu će cilju svi ko žrtva pasti". — To je turstvo u propasti svojoj.

Ideja pjesme u glavnome je ista, koja se javlja u Osmanu, samo je jače i savršenije iztaknuta: Crnogorci se bore za vjeru i prosvjetu proti Turkom. — Borba sviju južnih Slavena proti Turkom vodi se već kroz četiri stoljeća. Sva se ova borba ima razumjeti u pjesmi, a Crnogorci samo su zastupnici svih južnih Slavena. U pjesmi nam se predočuje borba prosvjete proti barbarstvu; zrcali nam se kontrast surovosti i nečovječnosti naprama idealnoj plemenitosti, kojom čovjeka nadahnjuje kršćanska prosvjeta. U pjesmi se slavi konačno podpuna pobjeda kršćanstva nad Turci, i tako pomoćju pjesme predvidjamo, kako će napokon iz te borbe pobjedonosno izaći kršćanstvo. „Blagoslovljenim težnjam kršćanske prosvjete uklonit se mora tamna moć surovog barbarizma".

2. **Ognjeslav Utješenović Ostrožinski** rodio se u Ostrožinu blizu Vrginmosta u bivšoj Vojnoj Krajini 1818. Službovaše častnikom, zatim bijaše činovnikom kod hrvatske dvorske kancelarije u Beču; sada je veliki župan u Varaždinu. Od malenih se nogu privikne knjizi, te se većinom naobražavao privatnim putem. Osobitom pomnjom dade se na pjesničtvo. God. 1842. stupi prvi put kano pjesnik u javnost pjesmom „Jeka od Balkana", u kojoj opjeva nesretnu sudbinu našega naroda pod turskim jarmom; ona je jedna od najboljih pjesama Utješenovićevih. Istu temu uzeo si pjesnik kod većine svojih pjesama. — Svoje pjesme izdao je u „Vili Ostrožinskoj". Osim toga preveo je narodnim stihom „Davi-

Digitized by Google

dove psalme". Na njemačkom jeziku izdao je „Die Militärgrenze und ihre Verfassung".

Utješenović se trsio, da sve svoje pjesme udesi prema narodnim pjesmam i zabacio srok, dočim ga je u početku ipak rabio („Jeka od Balkana" slikovana je), kao da ovaj tobože netreba hrvatskomu pjesničtvu, što očituje u svojoj „Poputnica sroku" („Mnogomu si ti pjesniku slomio krila, tvoja slava Slavenu netreba").

3. **Petar Petrović Njeguš II.** rodio se godine 1813. u Njeguših u Crnoj Gori, postade u 17. godini vladikom Crne Gore, i umre ondje 1851. Osnovao je u Crnoj Gori škole i tiskarnu, koja se kašnje salila u pušćana zrna. Najglasovitiji mu pjesnički proizvodi jesu: „Slobodijada" i „Gorski vienac", u kojih opjeva bojeve Crnogoraca s Turci.

4. **Mirko Bogović** rodio se 1816. u Varaždinu; i on je, kako smo već napomenuli, bio u kolu Gajevu. Znamenite su mu lirske pjesme „Ljubice" (izašle 1844.) „Smilje i Kovilje" (1846.), političke pjesme „Domorodni glasi" (1848) Vinjage. Sastavio je drame: Frankopan, Stjepan posljedniji kralj bosanski i Matija Gubec. Na polju epskoga pjesničtva odlikovao se pripoviedkami historijskoga sadržaja. Uredjivao je takodjer časopise „Kolo" i „Neven".

5. **Dr. Jovan Subotić** rodio se god. 1817. u Dobrincih u Sriemu. Sada je odvjetnik u Osieku. — Poznajemo ga već boriocem za Vukova načela. On je radio na svih vrstih poezije. — Sastavio je srbske čitanke za gimnazije. — Osobito se odlikovao svojimi dramatskimi proizvodi; najglasovitiji su mu: Boj na Kosovu ili Miloš Obilić, Zvonimir, Nemanja. — Spjevao je takodjer epos „Kralj dečanski". On je u obće veoma produktivan pisac.

6. **Matija Ban** rodio se u Dubrovniku 1816. Sada živi kano vlastelin blizu Biograda. Odlikovao se svojimi radnjami

Digitized by Google

na dramatskom polju. Sastavio je „Mejrimu ili Bošnjake“ (u kojoj se predstavlja nasilje Turaka u Bosni i jedan ustanak bosanski) „Marta posadnica“ ili „Pad velikoga Novgoroda“.

7. **Fra Grga Martić** rodio se god. 1822. u Hercegovini blizu Ljubiške. Bijaše duže vremena agent bosansko-franjevačke provincije, a sada je u Kreševu. Svoje pjesme izdao je pod pseudonimom Nenad Poznanović. Najznamenitije mu je djelo „Osvetnici“ u pet knjiga. U Osvetnicih opjeva historijske dogodjaje iz života Bosanaca do najnovijega vremena.

8. **Janko Jurković** rodio se u Požegi 1827. Posveti se učiteljskomu stališu, bijaše profesor na gimnaziji osječkoj, sada je savjetnik kod zemaljske vlade u Zagrebu i zemaljski školski nadzornik. Napisao je i preveo mnogo pripoviedaka, većinom humorističnoga sadržaja, koje sada izdaje „Matica hrvatska“, a mnogo ih se nalazi po naših čitankah. Zatim je napisao više filologičnih i estetičnih razprava u „Radu“ akademije, napokon sastavio je nekoliko veselih igara, od kojih su najznamenitije „Kumovanje“ i „Pradjedova slika“; nu najkrasniji mu je dramatski proizvod igrokaz „Posliednja noć“, za koju je sadržaj uzet iz vlastelinskoga života, a stoji u savezu s ukinućem lepoglavskoga samostana za cara Josipa II.

9. **August Šenoa** rodio se 1838. u Zagrebu. Dječakom proživio je ilirsko doba; svršivši gimnaziju i nauke na pravoslovnoj akademiji u Zagrebu, ode u Prag, da ondje nastavi nauke. Već djakom upoznavao se sa liepom književnosti romanskih naroda, te je u njoj nalazio okrepu svojoj narodnoj sviesti, koju su nietili i spisi starih Dubrovčana. — U Pragu upozna se s prvaci češke književnosti. Pjesničko zvanje odalečivalo ga od pravnih nauka, na njegovu vlastitu štetu, ali na korist hrvatskoj knjizi. — Baveći se u Pragu, pisao je u razne hrvatske listove. God. 1868. stupi u službu gradskoga poglavarstva u Zagrebu, gdje poslje postade viećnikom. Bi-

Digitized by Google

jaše jedan od glavnih suradnika „Vienca“, a od godine 1874. do 1881. kao urednik mu, razvi se do prvoga hrvatskoga beletriste i romanopisca. — Umro je 1881. u Zagrebu. — Spjevao je mnogo lirskih, epskih i dramatskih pjesama i pripoviedaka, a mnogo ih je preveo iz raznih jezika. Radio je kao samostalan dramaturg mnogo godina veoma zaslužno oko napredka narodnoga kazališta. — Kako svojim pjesmam tako i pripoviestim crpio je gradje iz hrvatske poviesti i iz života, a prosijavao ih je oduševljenjem narodne sviesti i svetinjom etičkih načela. Od njegovih pripoviesti najznamenitije su „Prosjak Luka“ i „Mladi gospodin“. Prvo mjesto u hrvatskoj književnosti zauzimaju mu romani. „Zlatarovo zlato“ i „Seljačka buna“ razsvjetljuju 16. viek naše poviesti, osobito glede razpre izmedju seljačtva i velikaštva, „Čuvaj se senjske ruke“ prikazuje sudar Hrvata s Venecijom u doba uskočke snage, „Diogenes“ borbu rodoljuba 18. vieka proti uticajem i premoći Njemačke i Magjarske, „Kletva“ veliki pokret hrvatski 14. i 15. vieka. Matica hrvatska izdala mu „Izabrane pjesme“ s uvodom od dr. Markovića. (Iz ovoga je uvoda izvadjena ova razpravica.) Knjižar Albrecht izdaje „Djela Augusta Šenoe“, od kojih su već izašla četiri svezka.

10. **Dr. Franjo Marković,** sada profesor na sveučilištu u Zagrebu, spjevao je mnogo lirskih, epskih i dramatskih pjesama. — Od drama su najznamenitije „Karlo Drački“ i „Zvonimir“; nu najznamenitiji mu je pjesnički proizvod, etični epos „Kohan i Vlasta“. Kao što se u Osmanu i Čengijić-agi očituje borba izmedju kršćana i Turaka, tako nalazimo u Kohanu i Vlasti davno prošlu borbu izmedju polabskih Slavena i plemena njemačkoga. Epos se dieli u pet odsjeka: 1. Svatba. 2. Tajne. 3. Liljani. 4. Mjedni konjik. 5. Slavoj. Imena glavnih osoba Kruvoj i Zaboj uzeta su iz Kraljodvorskog rukopisa. — Mnoga mjesta sjećaju na Čengijić-agu. Pjesma nam prikazuje, kako se domoljubnomu narodu i ne-

Digitized by Google

prijatelj divi, kako domoljublje unapredjuje onu ljubav, koja se osnuje na štovanju ljudskoga roda, koja će s vremenom obuhvatiti sve narode bratskim vezom i razplašiti svaku himbu, svaku mržnju; jer „prelazna je mržnja a ljubav vječna". — Istu misao izrekao je Vraz svršetkom svojih „Gjulabija". — Marković je osim svojih pjesničkih proizvoda takodjer zaslužan svojimi estetičnimi ocjenami Osmana, Čengijić-age, Vrazovih i Šenoinih djela, što nam je iz prijašnjega poznano.

XXX. Svršetak.

Težka je stvar, iztaknuti zasluge svih sada još živućih pisaca i pjesnika. — Mnogi od mladjih književnika napisali su djela, koja doista nadkriljuju kojega starijega, poviešću proslavljenoga pisca — Nu pošto se poviest ima više baviti prošlošću nego sadašnjošću, to ćemo samo najglavnije iztaknuti u ovom svršetku, u koliko se prema svrsi ove knjige nije moglo govoriti u posebnu odsjeku.

Josip Miškatović, znamenit journalista, odlikovao se je svojimi prievodi s ruskoga i francezkoga. — Mihovil Pavlinović, začastni kanonik, znamenit je svojimi patriotičnimi pjesmami i razgovori. Izdao je: „Radišu bog pomaže", „Pjesme i besjede", „Različiti spisi". Uredio je pjesmaricu, što ju je izdala „Matica dalmatinska". — Stjepan Buzolić, ravnatelj učiteljišta u Arbanasih, poznat je kano pedagog i pedagogijski pisac, spjevao je više pjesama po časopisih, a mnogo ih se nalazi po naših čitankah. — Eugen Tomić, tajnik kr. zemaljske vlade u Zagrebu, spada medju najznamenitije hrvatske beletriste. Preveo je s poljskoga „Haniju" napisao je „Zmaj od Bosne"; osim toga mnogo novela i pripoviedaka a osobito se odlikuje svojimi veselimi igrami. — Napoleon Špun Strižić izdao je svoje sabrane pjesme 1866. pod naslovom „Iz mladjih ljeta". — Dr. Ivan Zahar

Digitized by Google

napisao je mnogo pripoviedaka, a njegove pjesme izašle su g. 1880. — Milan Miličević napisao je svoje študije o zemlji i narodu u djelu „Kneževina Srbija“. Znamenit je svojimi pripoviestmi „Zimnje večeri“, „Jurmusa i Fatina.“ — Milorad Popović Šabčanin, darovit je pjesnik i pripoviedalac. Izdao je „Pripoviedke“ u tri knjige.

Na polju pjesničtva odlikovali su se napokon još mnogi mladji pjesnici. Književne radnje hrvatske mladeži očituju se u almanasih „Velebit“, „Hrvatski dom“ i „Hrvatska“.

Tako smo prispjeli kraju! — Mnogi književni zavodi, liepo razvijeno školstvo, znameniti muževi, što ih imademo u svakoj struci, kontrast, u kojem se nalazi sjaj nove hrvatske književnosti naprama tumaranju i nesuvislosti književnoga rada u prošlosti, nadimlje grudi svakoga idealno mislećega Hrvata i Srba spasonosnom radosti. — Književnost Hrvatâ i Srbâ, kako smo se osvjedočili, osnovana je na jednom te istom jeziku i diše jednim duhom. — Našemu književnomu razvitku najviše smetaju predsude, koje se u narod bacaju; nu kolo vremena zaustaviti se neda. — Sveudiljnim razširivanjem prosvjete pasti će svi predsudni okovi. Prosvjeta naći će za sve družtvene i narodne rane najbolji liek. — Prosvjeta je najsilnija moć!

Digitized by Google

Sadržaj.

Predgovor k drugomu izdanju.

Uvod.

I. Bitnost književnosti. — Razdjelba poviesti 7
II. Seoba Hrvatâ i Srbâ 10
III. Hrvatska narječja 12

Stara doba.

A. Viek staroslavenski.

IV. Ciril i Metod 13
V. Stara slavenština u Bugarskoj i kod ostalih Slavena. — Spomenici 17

B. Viek starohrvatski i starosrbski.

VI. Starohrvatska književnost 20
VII. Starosrbska književnost 24

Srednja doba.

VIII. Državni odnošaji. — Školstvo 26
IX. Obći značaj književnosti 28
X. Stare tiskarne za Hrvate i Srbe 31
XI. Hrvatska glagolska književnost od 16. vieka do danas . . 32
XII. Osnova i značaj dubrovačke književnosti 33
XIII. O razvitku dramatičnoga pjesničtva 35
XIV. Rad dubrovačkih pjesnika 15. i 16. vieka 38
XV. Dubrovački pjesnici 17. i 18. vieka. — Cvat i pad . . . 42
XVI. Jezik u dubrovačkih pjesnika 47
XVII. Rad u Bosni, Slavoniji i Lici 49
XVIII. Rad kajkavskih Hrvatâ 52
XIX. Rad Srbâ 55

Nova doba.

XX. Obći značaj književnosti 59
XXI. Kratka poviest narodnoga pjesničtva 61
XXII. Vuk Štefanović Karadžić i suvremena književnost na srbskoj strani 63
XXIII. Poviest višebrojnih oblika 3, 6. i 7. padeža 67
XXIV. Preporod hrvatske književnosti. — Ljudevit Gaj 70
XXV. Kazalište. — Matica ilirska. — Svršetak ilirizma 76
XXVI. Razvoj strukovne književnosti poslje g. 1850. — Družtva. 79
XXVII. Znameniti strukovnjaci 81
XXVIII. Pjesnici lirski 86
XXIX. Pjesnici epski i dramatski 99
XXX. Svršetak 105

Digitized by Google

BRITISH
10 APR 85
MUSEUM

Digitized by Google

Digitized by Google

BRITISH
10 AP 85
MUSEUM

Digitized by Google

Digitized by Google

BRITISH
10 AP 85
MUSEUM

Digitized by Google

Digitized by Google

BRITISH MUSEUM
10 AP 85

Digitized by Google